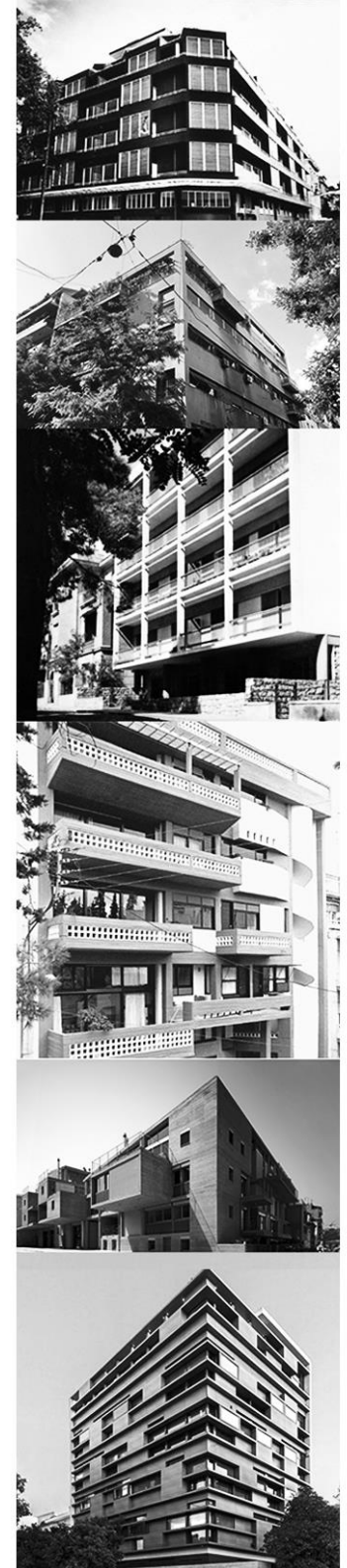

«Μεταβάσεις στην τυπολογική εξέλιξη της Αθηναϊκής πολυκατοικίας»

Ανάλυση 6 κτηρίων διαμερισμάτων, και η σημασία τους ως σταθμοί στην
νεοελληνική αρχιτεκτονική

Περιεχόμενα:

1. Εισαγωγή	σελ. 7
2. Από τον εκλεκτικισμό στο πρώιμο μοντέρνο	
2.1. Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 11
2.2. Η Μπλε Πολυκατοικία	σελ. 19
2.3. Η Πολυκατοικία επί των οδών Ζαΐμη και Στουρνάρη	σελ. 26
3. Το μοντέρνο πρότυπο	
3.1. Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 35
3.2. Πολυκατοικία στην οδό Σεμιτέλου	σελ. 42
4. Επαναπροσδιορισμός της μοντέρνας τυπολογίας	
4.1. Ιστορικό πλαίσιο	σελ. 53
4.2. Πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη	σελ. 61
4.3. Το συγκρότημα ΓΕΚ	σελ. 70
4.4. Η Πολυκατοικία Inside – Out	σελ. 77
5. Συμπεράσματα	σελ. 89
6. Παράρτημα Σχεδίων	σελ. 95
7. Βιβλιογραφία	σελ. 133
8. Πηγές εικόνων	σελ. 139

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία μελετά την τυπολογική εξέλιξη των κυρίαρχων κτιρίων κατοικιών στην Ελλάδα, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στην μορφή της αθηναϊκής πολυκατοικίας. Κύριοι στόχοι αποτέλεσαν η αποσαφήνιση του τρόπου με τον οποίο ο συγκεκριμένος τύπος εξελίχθηκε από την εμφάνισή του μέχρι σήμερα, η ανάλυση των παραγόντων που καθόρισαν την συγκεκριμένη εξέλιξη και ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της κάθε μετάβασης μεταξύ των εξεταζόμενων περιόδων. Ταυτόχρονα, αναζητείται η επίδραση των συγκεκριμένων κτιρίων στην διαμόρφωση του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος στην ελληνική επικράτεια, αλλά και το κατά πόσο διαμόρφωσαν τις κυρίαρχες τάσεις της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Τέλος επιχειρείται η σύγκριση των εξεταζόμενων κτηρίων τόσο μεταξύ τους όσο και με αντίστοιχα της ίδιας ή διαφορετικής περιόδου και άλλα κτήρια από την διεθνή αρχιτεκτονική, σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν κοινά στοιχεία και αποκλίσεις.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη που αφορούν αντίστοιχα την περίοδο του μεσοπολέμου, τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και την περίοδο από την δεκαετία του '70 μέχρι και σήμερα. Σε κάθε κεφάλαιο αναλύονται αρχικά τα ιστορικά, κοινωνικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία που επικρατούν στην αντίστοιχη εποχή και αναλύονται οι παράγοντες που επέδρασαν σε κάθε μία από αυτές τις περιόδους. Στη συνέχεια εξετάζονται αναλυτικά σημαντικά αρχιτεκτονικά έργα στο πεδίο της πολυκατοίκησης που αποτέλεσαν σταθμούς στην νεώτερη αρχιτεκτονική ιστορία της Ελλάδας. Η ανάλυση των κτιρίων προέκυψε ύστερα από τη συγκέντρωση υλικού από την βιβλιογραφία και το διαδίκτυο, φωτογραφίες και σχέδια, στη συνέχεια επανασυντάχθηκαν ψηφιακά τα βασικά σχέδια των έργων, όπου σε συνδυασμό με τα διαγράμματα τα οποία παρουσιάζονται σε κάθε κεφάλαιο βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση του κάθε κτιρίου και των επιμέρους χαρακτηριστικών του.

Αρχικά, εξετάζεται η εποχή του μεσοπολέμου, στην οποία πρωτοεμφανίστηκε ο τύπος της αθηναϊκής πολυκατοικίας, οι παράγοντες που τον όρισαν και πως αυτός αναπτύχθηκε αρχικά. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα των πρώτων αυτών πολυκατοικιών εξετάζονται η Μπλε πολυκατοικία και η Πολυκατοικία των

αδερφών Μιχαηλίδη, ως δύο μοναδικά δείγματα μετάβασης από την εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική στο ελληνικό μοντέρνο κίνημα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, μελετάται η πρώτη μεταπολεμική περίοδος κατά την οποία η τυπολογία της πολυκατοικίας θα επικρατήσει στις ελληνικές πόλεις ως ο κυρίαρχος τύπος κατοίκησης και πως αυτό το μοντέλο αποτελεί ένα κατεξοχήν μοντέρνο δημιούργημα, ακολουθώντας τα διεθνή πρότυπα. Για την εποχή αυτή επιλέγεται προς ανάλυση η πολυκατοικία του Ν. Βαλσαμάκη στην οδό Σεμιτέλου, ως μία από τις πρώτες προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της μορφής της αστικής πολυκατοικίας και συγκρίνεται με αντίστοιχα παραδείγματα την ίδιας περιόδου από άλλους σημαντικούς αρχιτέκτονες.

Κλείνοντας, εξετάζονται οι δεκαετίες που ξεκινούν με την μεταπολίτευση φτάνοντας στην σημερινή εποχή. Ξεκινώντας με την δεκαετία του '70 και την πολυκατοικία της οδού Μπενάκη από του αρχιτέκτονες Δ. και Σ. Αντωννάκη, αναλύεται ο επαναπροσδιορισμός του μοντέρνου προτύπου που επιχειρείται την εποχή εκείνη, μια προσπάθεια που παρατηρείται και σε σύγχρονα παραδείγματα. Τέτοια παραδείγματα αναλύονται στην συνέχεια, και συγκεκριμένα το συγκρότημα ΓΕΚ στο μεταξουργείο, ως το χαρακτηριστικότερο δείγμα κτιρίου πολυκατοίκησης στην Ελλάδα που απομακρύνεται από την κυρίαρχη τυπολογία της πολυκατοικίας όπως αυτή διαμορφώθηκε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αλλά και η πολυκατοικία του Ν. Κτενά στο Νέο Ψυχικό στην οποία επιχειρείται η επαναδιατύπωση του συντακτικού της πολυκατοικίας αλλά διατηρώντας την βασική δομή της.

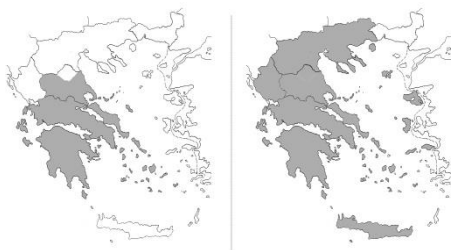
Μέσα από τα παραπάνω παραδείγματα, εξάγονται ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την πορεία αυτού του τύπου κτιρίου που μετρά περίπου έναν αιώνα ζωής και κυριαρχεί στον αστικό ιστό της Ελλάδας, με φανατικούς πολέμιους αλλά και υποστηρικτές.

2. Από τον εκλεκτικισμό στο πρώιμο μοντέρνο

2.1. Ιστορικό πλαίσιο

Κοινωνικά στοιχεία

Η έλευση του 20^{ου} αιώνα φέρνει για την Ελλάδα μια κρίσιμη τεσσαρακονταετία (1900 – 1940), η οποία χαρακτηρίζεται από πολέμους, πραξικοπήματα, πολιτικές αναταραχές και μια γενικότερη κοινωνική και οικονομική αστάθεια. Τα δύο γεγονότα τα οποία επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις στον Ελλαδικό χώρο, αποτελούν οι Βαλκανικοί πόλεμοι και η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας. *Οι δύο νικηφόροι για την χώρα Βαλκανικοί πόλεμοι, είχαν σαν αποτέλεσμα να διπλασιαστεί σχεδόν, η επικράτεια και ο πληθυσμός*

Εικόνα 1: Η επικράτεια του ελληνικού κράτους πριν και μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

της¹, θέτοντας τις βάσεις για κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη η Μικρασιατική Καταστροφή, οδήγησε στην αναγκαστική και οδυνηρή προσαρμογή 1.300.000 περίπου προσφύγων σε μια χώρα εξουθενωμένη από τους πολέμους, με πληθυσμό πέντε μόλις εκατομμυρίων.²

Η εξέλιξη αυτή και η απότομη αύξηση των κατοίκων, κυρίως των μεγάλων πόλεων, θα επιφέρει περαιτέρω

κοινωνική αστάθεια στην χώρα και κυρίως στην πρωτεύουσα όπου εγκαθίσταται το μεγαλύτερο μέρος των προσφυγικών ροών. *Το ποσοστό της Αθήνας στον αστικό πληθυσμό φθάνει το 47% στο τέλος αυτής της περιόδου, από το 33% περίπου το 1896.³* Η ανάγκη για στέγαση του συνόλου των νέων κατοίκων της πόλης θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο κτισμένο περιβάλλον

¹ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xii

² Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xiv

³ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xvi

με την αύξηση των κτιρίων καθ' ύψος. Και ενώ η πλειονότητα των προσφύγων εξασφαλίζει την κατοικία του είτε με τα δικά του πενιχρά μέσα, είτε μέσω της κρατικής χρηματοδότησης, παράλληλα παρατηρείται αυξημένη δραστηριότητα στις επενδύσεις σε κτίρια διαμερισμάτων από μεγαλοαστικά και μεσοαστικά στρώματα, οδηγώντας στην δημιουργία ενός νέου τύπου κτιρίου κατοικιών, αυτόν της «αστικής πολυκατοικίας». Αντίθετα με τις προσφυγικές πολυκατοικίες, *η αστική πολυκατοικία ως νέος τρόπος κατοίκησης απευθυνόταν στα μεσοστρώματα της μεσοπολεμικής αθηναϊκής κοινωνίας⁴*, τα οποία αναζητούσαν έναν νέο τρόπο ζωής προσαρμοσμένο στις ανάγκες της εποχής τους και βασισμένο στα πρότυπα κατοίκησης του εξωτερικού.

Καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά ρεύματα

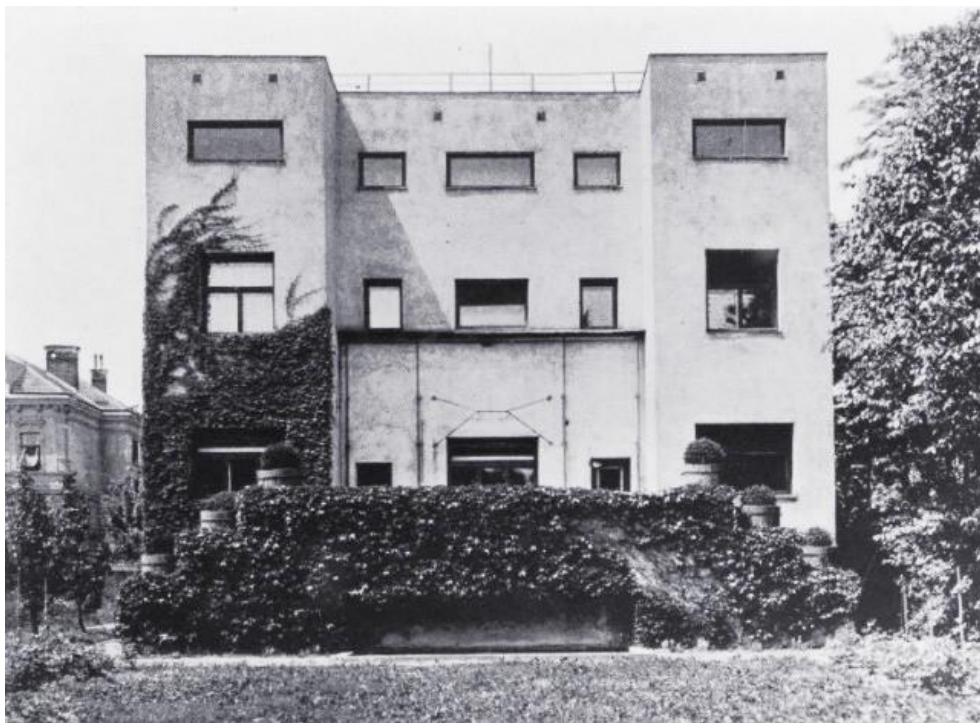
Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα σε ολόκληρο τον κόσμο και κυρίως στον Ευρωπαϊκό χώρο, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στον χώρο της τέχνης, σε μια προσπάθεια να επαναπροσδιοριστούν οι τεχνικές που χρησιμοποιούνταν και να βρεθεί ένα καινούριος τρόπος έκφρασης. *Κατά τη διάρκεια και πριν την περίοδο του μεσοπολέμου, θα καρποφορήσουν οι μοντέρνοι προβληματισμοί και θα διευρυνθούν οι ορίζοντες της πειραματικής τέχνης.⁵* Πιο συγκεκριμένα στην αρχιτεκτονική, η βιομηχανική επανάσταση έχει ήδη ανοίξει νέους δρόμους στην κατασκευή χάρη στην ευρεία χρήση νέων υλικών και τεχνικών, ενώ τα αποτελέσματα της, όπως η αύξηση των αστικών πληθυσμών, απαιτούν νέες τυπολογίες κτιρίων ώστε να καλύψουν τις ανάγκες των κατοίκων. *Οι ευρωπαίοι αρχιτέκτονες συνειδητοποιούν τότε την κοινωνική τους ευθύνη⁶* απέναντι στα μαζικά προβλήματα της εποχής, και αναζητούν νέες λύσεις μορφής και

⁴ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 9

⁵ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xvi

⁶ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xvii

λειτουργίας διαμορφώνοντας το αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο του μοντέρνου κινήματος.

Εικόνα 2: Steiner House, Adolf Loos (1910)

Ανάλογοι πειραματισμοί εμφανίζονται και στην Ελλάδα, τόσο στις τέχνες όσο και στην αρχιτεκτονική, αλλά σε πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα από ότι στο εξωτερικό. Τα ελληνικά γράμματα και οι ελληνικές τέχνες της περιόδου 1900 - 1940 δεν ευθυγραμμίζονται με τα πρωτοποριακά ρεύματα της Ευρώπης, ούτε δέχονται ισότιμα τις επιδράσεις τους. *Ο εξπρεσιονισμός λ.χ. και ο κυβισμός δεν δημιούργησαν ποτέ στην Ελλάδα σχολές ή κινήματα.*⁷ Στον χώρο της αρχιτεκτονικής, επίσης παρατηρούνται διστακτικά βήματα προς μια νεωτερική αρχιτεκτονική, με σημαντικά παραδείγματα, κτίρια από όλη αυτή την περίοδο. Σημαντική ιδιαιτερότητα της ελληνικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής, *αποτελεί η*

⁷ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xviii

*συχνή ταύτιση της με την παραδοσιακή.*⁸, δημιουργώντας έτσι δύο κυρίαρχα ρεύματα για το ελληνικό μοντέρνο, το δυτικότροπο και το ελληνοκεντρικό.

Κλείνοντας, *σημαντική επιρροή για την ελληνική αρχιτεκτονική αποτέλεσε η διεξαγωγή του 4^{ου} συνεδρίου των CIAM, στην Αθήνα το 1933*⁹, κατά τη διάρκεια του οποίου αναγνωρίστηκαν και έλαβαν κολακευτικά σχόλια, σημαντικά έργα ελλήνων αρχιτεκτόνων, από διακεκριμένους συναδέλφους τους από το εξωτερικό.

Νομοθεσία

Την δεκαετία του '20 ψηφίζονται σημαντικά διατάγματα τα οποία θα επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο που σχεδιάζεται το χτισμένο περιβάλλον και θα ωθήσουν τους αρχιτέκτονες σε νέες σχεδιαστικές πρακτικές. Πρώτο από αυτά αποτελεί ο θεσμός της οριζοντίου ιδιοκτησίας, ο οποίος καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα με Ν.Δ. που δημοσιεύτηκε στις 19/3/1927 και σύμφωνα με το οποίο εισήχθη ο θεσμός μόνο για τους προσφυγικούς συνοικισμούς που δημιουργήθηκαν μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το Ν.Δ. ίσχυε με την περιορισμένη αυτή εφαρμογή του για μικρό χρονικό διάστημα. *Στις 4/1/1929 ψηφίστηκε ο νόμος 3741 «περί της ιδιοκτησίας κατ' ορόφους», που με την έκδοσή του καταργήθηκε το προηγούμενο Ν.Δ. και επιβλήθηκε ως βασική μορφή κυριότητας σε ακίνητο για ολόκληρη τη χώρα η οριζόντιος ιδιοκτησία.*¹⁰ Η συγκεκριμένη νομοθεσία επέτρεψε την ανέγερση ενός σημαντικού αριθμού πολυώροφων κτιρίων της Αθήνας εκείνη την εποχή, και στόχος του ήταν η εξάπλωση της πόλης καθ' ύψος στα πολεοδομικά πρότυπα του εξωτερικού και να ενισχυθεί η δυνατότητα απόκτησης κατοικίας από όλους.

⁸ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 187

⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 188

¹⁰ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 24

Τρεις μόλις μήνες μετά την έκδοση του συγκεκριμένου νόμου, εκδόθηκε το διάταγμα «περί γενικού οικοδομικού κανονισμού του Κράτους στις 3/4/1929 το οποίο καθόριζε κοινούς κανόνες για την δόμηση των κτιρίων σε ολόκληρη τη χώρα και καταργούσε όλα τα σχετικά νομοθετήματα που είχαν εκδοθεί στο παρελθόν και ίσχυαν σε γενική ή τοπική κλίμακα»¹¹. Αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια του ελληνικού κράτους να οργανώσει την οικοδομική δραστηριότητα κάτω από ένα γενικό και ολοκληρωμένο νομοθετικό κείμενο, και είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή αρκετών νέων στοιχείων στον σχεδιασμό των πόλεων και του κτιριακού τους αποθέματος, ενώ αρκετά σημαντικές αποτέλεσαν οι καινοτομίες οι οποίες εισήχθησαν σε αυτό και προώθησαν την αύξηση των ορόφων των οικοδομών.

Τέλος, είναι αρκετά σημαντικό να αναφερθεί *ο θεσμός της αντιπαροχής, ως τρόπος παραγωγής κτιριακού προϊόντος, ο οποίος έχει τις ρίζες του στη μεσοπολεμική περίοδο*.¹² Η αντιπαροχή επέτρεπε την συμμετοχή στη διαδικασία παραγωγής πολλών μερών, όπως ο οικοπεδούχος ο οποίος συμμετείχε προσφέροντας το οικόπεδο σε αντάλλαγμα με κάποιο διαμέρισμα ή μέρος της τελικής κατασκευής, μοιράζοντας έτσι το κόστος στα διάφορα εμπλεκόμενα μέρη. Παρ' όλα αυτά ο θεσμός της αντιπαροχής δεν εμφανίζεται την μελετώμενη περίοδο στο βαθμό που αξιοποιείται τα μεταπολεμικά χρόνια.

Υλικά κατασκευής

Την περίοδο του Μεσοπολέμου λαμβάνει χώρα η εισαγωγή ενός νέου οικοδομικού υλικού, αυτό του οπλισμένου σκυροδέματος, το οποίο διευρύνει τις δυνατότητες της κατασκευαστικής τεχνολογίας και της οικοδομικής. *Ως τότε για την κατασκευή των πολυώροφων κτιρίων χρησιμοποιούταν ένα μικτό σύστημα, με φέροντα στοιχεία κατά την κατακόρυφο έννοια τη λιθοδομή και*

*κατά την οριζόντιο τη σιδηροδοκό¹³, με περιορισμένη εφαρμογή. Το οπλισμένο σκυρόδεμα δεν προσέφερε μόνο επιπλέον ελευθερία στον σχεδιασμό, ανοίγοντας νέους ορίζοντες για την αρχιτεκτονική, αλλά μείωσε σημαντικά και το κόστος του παραγόμενου προϊόντος. Επιπλέον, αποτελούσε και ένα υλικό το οποίο μπορούσε να παραχθεί στην Ελλάδα, χάρη στο απόθεμα πρώτων υλών που απαντώνται σε διάφορα μέρη της επικράτειας, με αποτέλεσμα η κατασκευή των πολυώροφων κτιρίων να μπορεί να βασιστεί σε εγχώριες πηγές για την προμήθεια των βασικών δομικών υλικών. Η ευρεία χρήση του νέου αυτού υλικού δεν περιορίζεται μόνο στον φέρον οργανισμό των κτιρίων, αλλά χρησιμοποιείται και για την διαμόρφωση των όψεων, όπου αντί για σοβά *επιχρίζονται με τσιμεντοκονία (αρτιφισιέλ), η οποία αναμειγνύεται με χρώμα ώστε να δημιουργήσει έναν υπόφαιο χρωματισμό¹⁴*, μια τεχνική χαρακτηριστική για τα ελληνικά κτίσματα.*

Εικόνα 3: Κατασκευή του Ingalls Building (1903), του πρώτου ουρανοξύστη από οπλισμένο σκυρόδεμα

Ανθρώπινο δυναμικό

Όσον αφορά τα άτομα που συνέβαλαν στην αλλαγή όπου εξετάζεται, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε τρεις βασικές κατηγορίες: τους χρηματοδότες, τους μηχανικούς και τα κατασκευαστικά συνεργεία.

Οι πλειονότητα των αστικών πολυκατοικιών του Μεσοπολέμου, ανεγέρθηκαν χάρη στην ατομική πρωτοβουλία. Είναι γεγονός ότι στη διάρκεια αυτής της περιόδου μια ειδική μορφή ανωνύμου εταιρίας που γνώρισε ιδιαίτερη

¹¹ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ETBA, Αθήνα, 1991, σελ. 48

¹² Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ETBA, Αθήνα, 1991, σελ. 164

¹³ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ETBA, Αθήνα, 1991, σελ. 168

¹⁴ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 230

ανάπτυξη ήταν ο τύπος της «οικοδομικής ανωνύμου εταιρίας», δηλαδή αυτών των ανώνυμων εταιρειών που ασχολούνταν αποκλειστικά με οικοδομικές επιχειρήσεις. Πλήθος οικοπεδούχων, θέλοντας να εξασφαλίσουν μια σύγχρονη ιδιόκτητη κατοικία που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εποχής τους, απευθύνονταν σε αυτές τις εταιρίες και μέσω της μεθόδου της αντιπαροχής, εξασφαλιζόταν το παραγόμενο προϊόν σε σχετικά χαμηλό κόστος. Ήταν λοιπόν τα μικρομεσαία αυτά κοινωνικά αθηναϊκά στρώματα, τα οποία με τις επιδιώξεις τους επηρέασαν σε αρκετά μεγάλο βαθμό, την οικοδόμηση της πόλης.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν επίσης, οι έλληνες αρχιτέκτονες της εποχής. *Το 1921, παίρνουν το πτυχίο τους οι πρώτοι απόφοιτοι της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π.¹⁵*, οι οποίοι θα προστεθούν στους συναδέλφους τους απόφοιτους των σχολών του εξωτερικού και θα συμβάλλουν και αυτοί στη διάδοση του μοντέρνου κινήματος στην Ελλάδα. Τα αμέσως επόμενα χρόνια, *ιδρύονται επίσης ο «Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (Σ.Α.Δ.Α.Σ.) και το «Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας» (Τ.Ε.Ε.), το 1922 και το 1923 αντίστοιχα.¹⁶* Μαζί με τους σημαντικούς αυτούς αρχιτέκτονες στον τομέα του σχεδιασμού των νέων οικοδομών, δραστηριοποιούνται επίσης αρκετοί πολιτικοί μηχανικοί καθώς και εμπειρικοί μηχανικοί. Το πλήθος αυτών των μηχανικών παράγει σημαντικό κτιριακό απόθεμα καθ' όλη τη περίοδο του Μεσοπολέμου, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην οικοδόμηση των ελληνικών πόλεων.

Κλείνοντας, αρκετή επιρροή για την διαμόρφωση του κτισμένου περιβάλλοντος, άσκησαν και τα οικοδομικά συνεργεία που αναλάμβαναν τις τεχνικές εργασίες για τα κτίρια της εποχής. *Η υπερπροσφορά εργασίας που δημιουργήθηκε με τη συσσώρευση προσφυγικού πληθυσμού στα αστικά κέντρα της χώρας μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή είχε ως επακόλουθο τη μείωση του εργατικού*

ημερομισθίου κατά 50% στη δεκαετία του '20.¹⁷ Το πρόβλημα της ανεργίας σε μεγάλο βαθμό βρήκε διέξοδο χάρη στην αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας, που δημιούργησε νέες θέσεις εργασίας. *Οι οικοδομικές εργασίες εκτελούνταν από συνεργεία στη βάση παραγωγής ορισμένου είδους οικοδομικής εργασίας και πολλές φορές στήριζαν τη συνοχή τους στην κοινή καταγωγή των μελών τους. Π.χ. εργασίες οπλισμένου σκυροδέματος αναλάμβαναν κατά κανόνα Αρμένιοι, τα κτισίματα Ηπειρώτες και τις μαρμαρικές εργασίες Κυκλαδίτες.¹⁸* Αξιοσημείωτο για τον τρόπο αυτό οργάνωσης, αποτελεί το γεγονός πως και δεδομένου του ότι τα συνεργεία αυτά δεν ήταν πλήρως εξοικειωμένα με της νέες τεχνικές που εφαρμόζονταν στην υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά βασίζονταν σε γνώσεις και πρακτικές μαστορικών τεχνικών του τόπου καταγωγής τους, το τελικό προϊόν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως αποτέλεσμα συνδυασμού νεωτερικών και παραδοσιακών μεθόδων.

Οι πρώτες μοντέρνες επιρροές

Μεταξύ του Πρώτου και του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου η ελληνική αρχιτεκτονική, ακολουθώντας διστακτικά τα βήματα της ευρωπαϊκής, διανύει μία από τις πιο μεταβατικές της περιόδους. Ενώ εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα ενός πρωτόλειου μοντέρνου κινήματος, συνεχίζεται η παραγωγή κτιρίων με κλασικίζοντα στοιχεία, τα οποία συχνά εμφανίζονται και στα έργα αυτού του πρώιμου μοντερνισμού.

Εκεί που το ελληνικό μοντέρνο κίνημα βρήκε τον χώρο να αναπτυχθεί, ήταν στις περιπτώσεις των σχολικών κτιρίων της εποχής και σε, αν και σε μικρότερο βαθμό, κτίρια κατοικιών, ειδικά στις περιπτώσεις των προσφυγικών. Παρατηρούμε δηλαδή ότι *το μοντέρνο υιοθετείται σε κτίρια με αμιγνή χρηστικό χαρακτήρα, ενώ εκεί όπου προβάλλει το αίτημα του επίσημου χαρακτήρα του*

¹⁵ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20^{ου} αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 39

¹⁶ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 173

¹⁷ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 178

¹⁸ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 180

δημόσιου κτιρίου – και δεν είναι λίγα εκείνα που πραγματοποιήθηκαν ιδίως στην πρωτεύουσα τη δεκαετία του '30 – οι επιλογές ολισθαίνουν στον συντηρητισμό και στην περίπτωση αυτή κυμαίνονται μεταξύ μοντέρνου κλασικισμού και παραχωρήσεων σε ένα ανώδυνο ιδίωμα *art deco*.¹⁹ Χαρακτηριστικό δείγμα της μεταβατικής αυτής μορφολογίας αποτελεί το κτίριο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, των Βασιλείου Κασσάνδρα και Λεωνίδα Μπόννη, σπουδαστές τότε της Ecole des Beaux-Arts, που απέσπασαν το πρώτο βραβείο στον αντίστοιχο διαγωνισμό. Το κτίριο χαρακτηρίζεται για τον αφαιρετικό του σχεδιασμό και την απλοποίηση των όγκων του με λιτό διάκοσμο. Αποτελεί δηλαδή μια «μοντέρνα» μεταγραφή της εκλεκτικιστικής παράδοσης όπως ποτέ ως τότε δεν είχε επιχειρηθεί.²⁰

Εικόνα 4: Μέγαρο Μετοχικού Ταμείου Στρατού

¹⁹ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20^{ου} αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 51

²⁰ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20^{ου} αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 41

Κατά την τετραετία 1928 – 1932 ανεγέρθηκαν στην Ελλάδα περισσότερα από 3000 νέα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.²¹ Για τον σχεδιασμό των περισσότερων από αυτών εργάστηκαν έλληνες αρχιτέκτονες κυρίως απόφοιτοι της νεοσύστατης Αρχιτεκτονικής σχολής του Ε.Μ.Π. για λογαριασμό της αρχιτεκτονικής υπηρεσίας του Υπουργείου παιδείας και οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από τον θαυμασμό τους στην μοντέρνα αρχιτεκτονική και στον Le Corbusier. Αποτέλεσμα αυτής της πρωτοβουλίας ήταν η δημιουργία ενός μεγάλου κτιριακού αποθέματος με καθαρά μοντέρνα χαρακτηριστικά. Η απαίτηση για μικρό κόστος κατασκευής και λειτουργική άνεση αποτέλεσαν την τέλεια αφορμή για τις νεωτερικές ιδέες που οι αρχιτέκτονες της εποχής επιθυμούσαν να εφαρμόσουν στα έργα τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Κυριάκου Παναγιωτάκου, για την περίοδο που εργάστηκε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα: «Στα σχολικά κτίρια υπήρχε μια ελευθερία και οι αντιδράσεις ήταν μικρές, περισσότερες δυσκολίες υπήρχαν στις ιδιωτικές αναθέσεις».

Εικόνα 5: Σχολείο στην Γούβα, Κ. Παναγιωτάκος (1933)

Ένα επιπλέον πεδίο κτιριακών κατασκευών στο οποίο απαντώνται σημαντικά παραδείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής, αποτελούν οι προσφυγικές

²¹ <https://www.archetype.gr/blog/arthro/ta-nea-scholika-ktiria-tis-tetraetias-1928-1932>

πολυκατοικίες. Σε αντίθεση με τις αστικές πολυκατοικίες οι οποίες αποτελούσαν προϊόν ιδιωτικής πρωτοβουλίας και απευθύνονταν σε μεσαία και υψηλά κοινωνικά στρώματα με ιδιαίτερες απαιτήσεις, τα συγκροτήματα προσφυγικών κατοικιών κατασκευάστηκαν με μέριμνα του κράτους με σκοπό να λύσουν το πρόβλημα στέγασης των κατώτερων κοινωνικών ομάδων και για αυτό το λόγο χαρακτηρίζονται από λιτότητα, λειτουργικότητα και την ιδέα της ελάχιστης κατοίκησης που προωθούσε το μοντέρνο κίνημα.

Εικόνα 6: Προσφυγικές πολυκατοικίες στη Λ. Αλεξάνδρας (1933)

Το ενδεικτικότερο παράδειγμα από αυτά τα κτίρια που χτίστηκαν σε διάφορες περιοχές της Αθήνας (Αλεξάνδρας, Δουργούτι, Δραπετσώνα, Ταύρος κλπ) αποτελούν τα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, *σχεδιασμένα από τους Κ. Λάσκαρι και Δ. Κυριακού, υπαλλήλους τότε της Τεχνικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πρόνοιας (Τ.Υ.Υ.Π.), σε ύφος καθαρά γερμανικού φονξιοναλισμού*²² με έντονες Bauhaus επιρροές. Παρά τις εμφανείς αυτές επιρροές και αυτά τα κτίρια διαφέρουν από τα σύγχρονα τους στο εξωτερικό, στην προκειμένη

²² Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 225

περίπτωση ως προς την κατασκευαστική λογική τους, αφού παρ' όλο που για τις πλάκες των ορόφων έχει χρησιμοποιηθεί οπλισμένο σκυρόδεμα, οι τοίχοι είναι από φέρουσα λιθοδομή, επιβεβαιώνοντας ξανά πως η αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από τη μεταβατικότητα της.

Όπως προαναφέρθηκε, αρκετοί αρχιτέκτονες του Μεσοπολέμου επιχείρησαν να αναζητήσουν νεωτερικά πρότυπα στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όπως αυτή των νησιών του αιγαίου που χαρακτηρίζεται από την λιτότητα και την καθαρότητα των

Εικόνα 7: Εξοχική κατοικία, Α. Ζάχος (1928)

μορφών της, δημιουργώντας έτσι ένα ρεύμα ελληνοκεντρικού μοντέρνου, με σημαντικό και αρκετά ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό έργο. Δύο από τους σημαντικότερους πρεσβευτές αυτών των ιδεών, ήταν ο Αριστοτέλης Ζάχος αρχικά και ο Δημήτρης Πικιώνης αργότερα, οι οποίοι αναζητούν επιρροές στην κληρονομιά του Βυζαντίου και του λαϊκού πολιτισμού.²³ Χαρακτηριστικό έργο αυτής της αρχιτεκτονικής αποτελεί ο σχεδιασμός της όψης της πολυκατοικίας επί της οδού Χέυδεν, από τον Δ. Πικιώνη σε κατόψεις του Ν. Μητσάκη. Το συγκεκριμένο κτίριο παρουσιάζει έντονες επιρροές από την παραδοσιακή Μακεδονική αρχιτεκτονική, με πλήθος στοιχείων όπως το γείσο, τα κολωνάκια στους εξώστες και τους φεγγίτες πάνω από τα παράθυρα.

Εικόνα 8: Πολυκατοικία επί της Χέυδεν, όψη Δ. Πικιώνη (1936)

²³ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ. xx

Εικόνα 9: Πολυκατοικίες του Μεσοπολέμου

Από τα πιο σημαντικά παραδείγματα αυτού του μεταβατικού μοντερνισμού, αποτέλεσαν οι αστικές πολυκατοικίες της Αθήνας, οι οποίες διαθέτουν έντονα νεωτερικά στοιχεία ενώ σε πολλές από αυτές διατηρούνται πρότερες αρχιτεκτονικές επιρροές. *Στα κτίρια κατοικιών αυτά προτιμήθηκε, αντίθετα με τις προσφυγικές πολυκατοικίες, η πλούσια μορφολόγηση των όγκων με τις αρχές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, στα πρότυπα κτιρίων από τον Le Corbusier του 1920 ως το Art Deco.*²⁴ *Η δυνατότητα κατασκευής κλειστών προεξοχών, η οποία ίσχυε μέχρι και το 1937,*²⁵ στις κύριες όψεις των κτιρίων, τα λεγόμενα έρκερ, συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό στην ογκοπλαστική διαμόρφωση στα πολυώροφα κτίρια του μεσοπολέμου, δημιουργώντας έντονες φωτοσκιάσεις. Επιπλέον, *η βάση του κτιρίου, στην οποία συνήθως φιλοξενούνταν διαφορετικές χρήσεις από αυτήν της κατοικίας, σε πολλές*

²⁴ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 225

²⁵ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 225

*περιπτώσεις διαφοροποιούνταν από την υπόλοιπη όψη με τη χρήση πυκνών οριζόντιων ραβδώσεων στο επίχρισμα*²⁶ (μια αναφορά σε προηγούμενα νεοκλασικά παραδείγματα), έτσι ώστε να υποδηλώνεται με έμφαση ο χαρακτήρας του και η σχέση του με το δρόμο και το δημόσιο χώρο. Ιδιαίτερη έμφαση, δόθηκε την εποχή εκείνη στον σχεδιασμό των εξωστών, που παρ' όλο το μικρό τους μέγεθος, αποτελούσαν βασικό συνθετικό στοιχείο της όψης και προσέδιδαν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα στα κτίρια. Στις γωνιακές πολυκατοικίες, παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι σχεδιαστικές λύσεις της γωνίας, οι οποίες ποικίλουν και διαφέρουν ανάλογα με τις επιλογές του μηχανικού. Τέλος, *χάρη στην τεχνολογία του σκυροδέματος και την ανεξαρτητοποίηση του φέροντος οργανισμού από τους τοίχους επετράπη η δημιουργία μεγάλων ανοιγμάτων, δημιουργώντας έτσι συνεχείς ζώνες παραθύρων στις προσόψεις.*²⁷

Εικόνα 10: Πολυκατοικία Μαυρομάτη, Κ. Κυριακίδης (1933)

Ο πειραματισμός για ανάμειξη τάσεων μοντερνισμού και εκλεκτικισμού συνιστά συχνό φαινόμενο στις πολυκατοικίες του Μεσοπολέμου, με χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της αρχιτεκτονικής *το κτίριο ιδιοκτησίας Μαυρομάτη στη γωνία*

των οδών Πλουτάρχου και Υψηλάντη, από τον

*Κωνσταντινουπολίτη αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Κυριακίδη, κατασκευασμένο το 1933.*²⁸ Οι μοντέρνες επιρροές είναι σαφείς στον τρόπο διαχείρισης της γωνίας

²⁶ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ. 202

²⁷ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 233

²⁸ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ.54

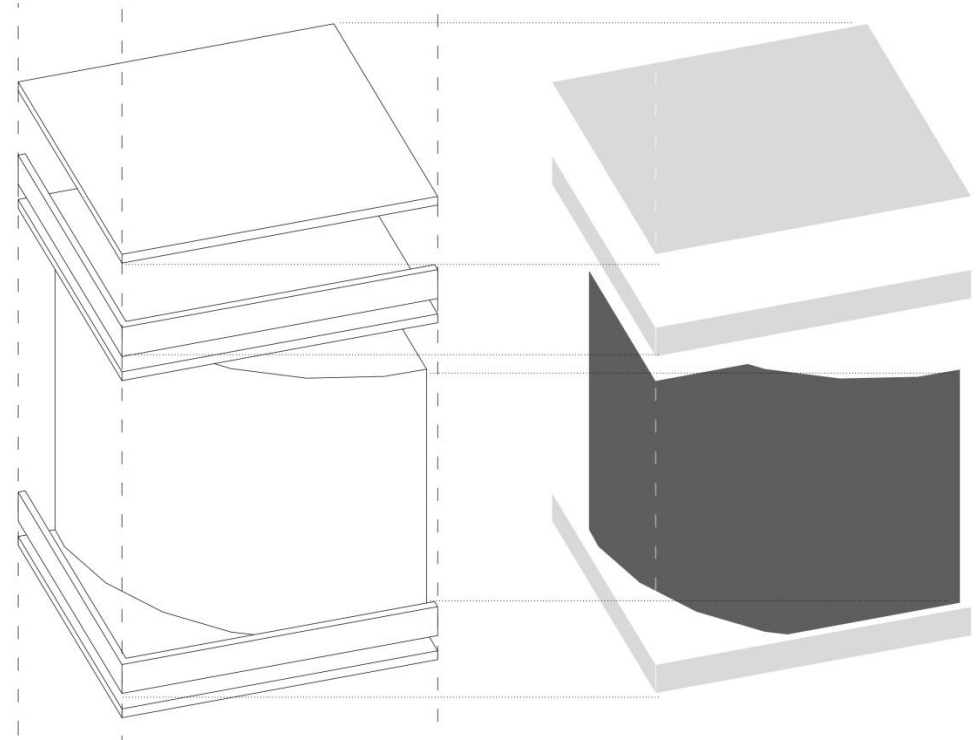
του κτίσματος, εμφανίζοντας σημαντικές ομοιότητες με μοντέρνα κτίρια του εξωτερικού όπως το κονστρουκτιβιστικό «Zuygen club» στη Μόσχα από τον αρχιτέκτονα I. Golosson και το κτίριο διαμερισμάτων Novocomum στο Como της Ιταλίας από τον G. Terragni. Παράλληλα, *η βάση της πολυκατοικίας θυμίζει ύστερο κλασικισμό, ενώ τα ένθετα διακοσμητικά στοιχεία και η απόληξη της ταρατσας παραπέμπουν στο κτίριο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού.²⁹*

Εικόνα 11: Zuygen Club (1929)

Εικόνα 12: Novocomum (1928)

Εικόνα 13: Διάγραμμα διαχείρισης γωνίας

²⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 233

2.2. Η Μπλε Πολυκατοικία

Εικόνα 14: Μπλε πολυκατοικία, Κ. Παναγιωτάκος (1933)

Μία από τις σημαντικότερες πολυκατοικίες του μεσοπολέμου, είναι η λεγόμενη «Μπλε» Πολυκατοικία του αρχιτέκτονα Κυριάκου Παναγιωτάκου. Το έργο του Παναγιωτάκου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αναγνωρίζεται ως ένα από τα καλύτερα δείγματα αρχιτεκτονικής της περιόδου. Κατά το 4^ο CIAM που διεξήχθη στην Αθήνα το 1933, απέσπασε θετικότερες κριτικές από τους συμμετέχοντες αρχιτέκτονες. *Ο ίδιος ο Le Corbusier θα πει για την Μπλε πολυκατοικία «C' est tres beau» («πολύ καλό»), ενώ ο Άρης Κωνσταντινίδης μιλούσε και αυτός με ιδιαίτερα θερμά λόγια για το μεσοπολεμικό έργο του Παναγιωτάκου.*³⁰

Ο Κ. Παναγιωτάκος υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, *με αξιόλογο έργο τόσο στα δημόσια κτίρια,*

³⁰ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ.256

*συμβάλλοντας κι αυτός στο σχεδιασμό των νέων σχολικών μονάδων τη δεκαετία του '30, όσο και σε ιδιωτικά έργα, κυρίως κατοικιών και ξενοδοχειακών μονάδων. Γεννημένος το 1902, από αστική οικογένεια, εξοικειώθηκε με το σχέδιο ήδη από τα μαθητικά του χρόνια, και σπούδασε αρχιτεκτονική στο νεοσύστατο τότε Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, από το 1919 έως το 1923. Ξεκινά την καριέρα του σαν αρχιτέκτονας ως ελεύθερος επαγγελματίας, μετά από εξάμηνη εργασία στο γραφείο του Γ. Σούλη και προσλαμβάνεται στη συνέχεια από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπου θα διακριθεί ως ένα από τα δημιουργικότερα στελέχη του Γραφείου Μελετών Νέων Σχολικών Κτιρίων.*³¹

Μεταξύ των ετών 1931-1932, σχεδιάζεται και υλοποιείται η Μπλε Πολυκατοικία, η οποία αποτελεί μέχρι και σήμερα ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα έργα του. Βρίσκεται επί του οικοπέδου, στο οποίο συναντώνται οι οδοί Αραχώβης και Θεμιστοκλέους, στην πλατεία Εξαρχείων και φιλοξενεί 36 διαμερίσματα και 4 καταστήματα στο ισόγειο. *Την κατασκευή του πρωτοποριακού αυτού έργου ανέλαβε*

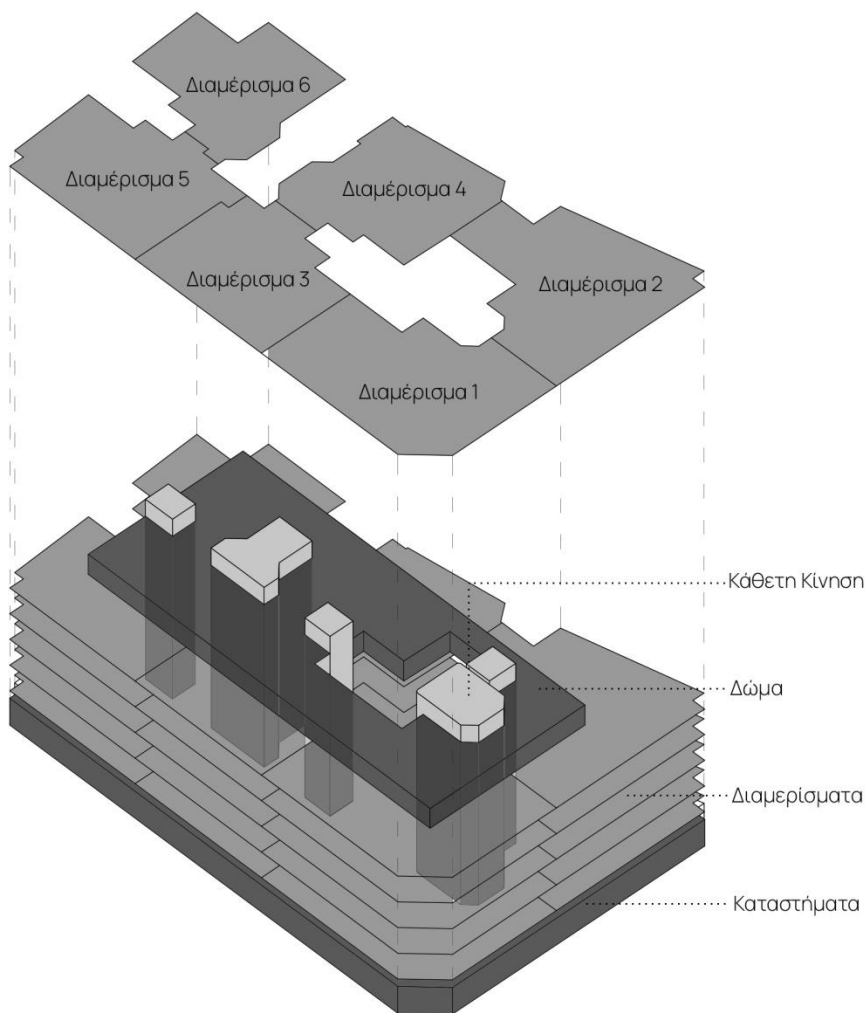
Εικόνα 15: Άποψη της μπλε πολυκατοικίας

*το τεχνικό γραφείο Αντωνόπουλου, του οποίου ιδιοκτησία ήταν και το οικόπεδο, και με την οικογένεια του ο Παναγιωτάκος φημολογείται πως είχε και προσωπικές σχέσεις*³², το οποίο με τη σειρά του πιθανότατα βοήθησε στο να αποκτήσει ο αρχιτέκτονας την ελευθερία που είχε κατά την διάρκεια του σχεδιασμού και οδήγησε σε αυτό το τολμηρό για την εποχή αποτέλεσμα. *Επιπλέον συντελεστές του έργου, αποτέλεσαν ο ζωγράφος Σπύρος Παπαλουκάς, ο οποίος συμμετείχε στην επιλογή του χαρακτηριστικού έντονου μπλε χρώματος των όψεων, και ως σύμβουλος αρχιτέκτονας ο καθηγητής του Παναγιωτάκου Δ. Πικιώνης.*³³

³¹ Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005, σελ.254

³² <https://www.youtube.com/watch?v=laJxVANPOh4>

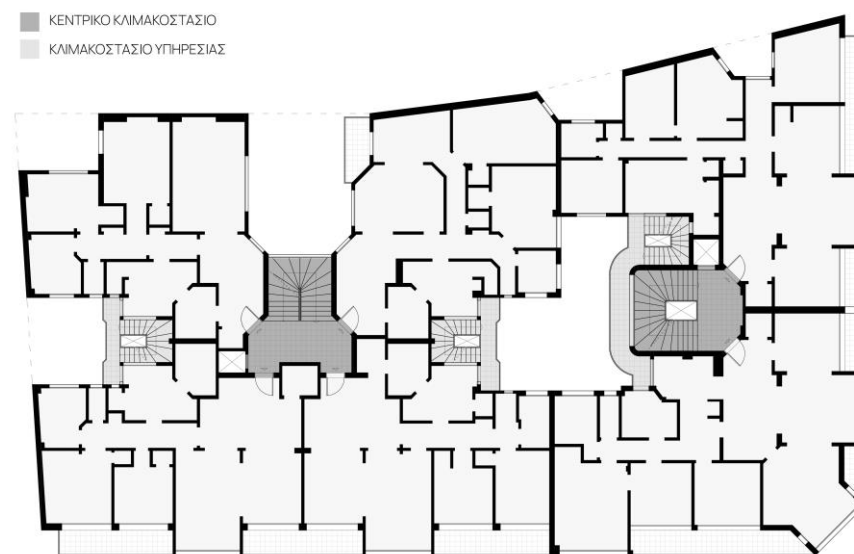
³³ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B132_t.html

Εικόνα 16: Διάγραμμα χώρων

Οι χώροι των κατοικιών αναπτύσσονται καθ' ύψος στους 6 ορόφους του κτιρίου με 6 διαμερίσματα σε κάθε όροφο, ενώ τα καταστήματα στρέφονται προς την πλατεία με το χώρο εκτόνωσης τους σε αυτή. Η πρόσβαση στα διαμερίσματα εξασφαλίζεται από δύο εισόδους με ανεξάρτητα κλιμακοστάσια και ανελκυστήρες, τα οποία οδηγούν στο δώμα, όπου συναντώνται χώροι οι οποίοι αρχικά είχαν σχεδιαστεί ως κοινόχρηστοι. Ο σχεδιασμός του δώματος

αποτελούσε πρωτοπορία της εποχής, λόγω του κοινόχρηστου αυτού χαρακτήρα, και αποδεικνύει ξεκάθαρα τη νεωτερική διαχείριση που επέλεξε ο αρχιτέκτονας για το συγκεκριμένο έργο, αφού η προώθηση των κοινών δραστηριοτήτων των κατοίκων μέσω του σχεδιασμού, αποτέλεσε βασική επιδίωξη του μοντέρνου κινήματος. Η αρχική πρόταση περιελάμβανε την δημιουργία πισίνας στο δώμα, κάτι το οποίο πιθανότατα δεν προχώρησε λόγω κατασκευαστικών δυσκολιών και αυξημένου κόστους. Παρ' όλα αυτά *συμπεριλήφθηκε στο τελικό κτίριο η πρόταση για εντευκτήριο επιφάνειας περίπου 500m² στο συγκεκριμένο χώρο,*³⁴ το οποίο μάλιστα λειτούργησε για αρκετά χρόνια, εξυπηρετώντας της ανάγκες των κατοίκων οι περισσότεροι εκ των οποίων χαρακτηρίζονταν για την πολιτισμική τους καλλιέργεια. Τελικά όμως, και *το εντευκτήριο μαζί με τον χώρο των κοινόχρηστων πλυντηρίων, επανασχεδιάστηκαν με σκοπό την δημιουργία επιπλέον διαμερισμάτων προς εμπορική εκμετάλλευση.*³⁵

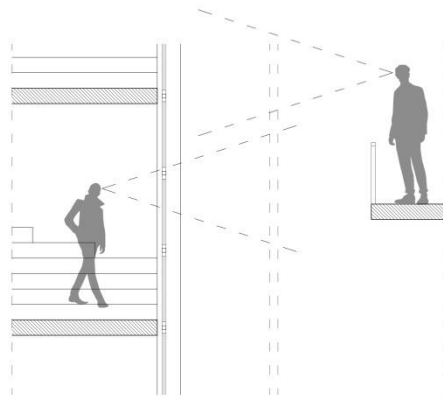

Εικόνα 17: Κάτοψη τυπικού ορόφου

³⁴ Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991, σελ.184

³⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=laJxVANPOh4>

Τα δύο κλιμακοστάσια, διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στον σχεδιασμό, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την κίνηση στο κτίριο. Στραμμένα στο εσωτερικό της κατασκευής προς τους ακάλυπτους χώρους του οικοπέδου οι οποίοι επιτρέπουν τον απαραίτητο φυσικό ηλιασμό και αερισμό των διαμερισμάτων, οδηγούν στους χώρους εισόδου των κατοικιών. Χαρακτηριστικό τους αποτελούν τα μεγάλα υαλοστάσια, τα οποία καθιστούν την κατακόρυφη κίνηση εμφανή, τουλάχιστον για τους χρήστες στο εσωτερικό του κτιρίου, δημιουργώντας έτσι *μία βαθμιδωτή ιδιωτικότητα, από τον δημόσιο δρόμο προς τον κλειστό χώρο των διαμερισμάτων μέσω αυτού του ημι-δημόσιου, κοινόχρηστου περάσματος.*³⁶

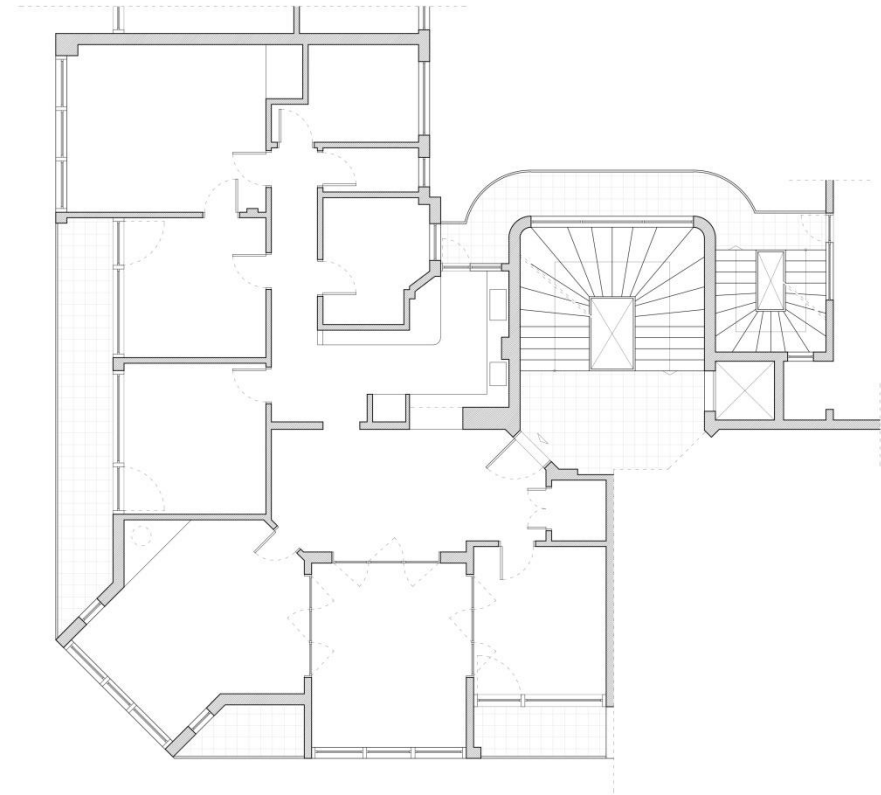

Εικόνα 18: Διάγραμμα κίνησης- ιδιωτικότητας

Συμπληρωματικά των κεντρικών κλιμακοστασίων λειτουργούν και τρία δευτερεύοντα κλιμακοστάσια, και αυτά προς τους ακάλυπτους χώρους, όπου μέσω υπαίθριων αυτή τη φορά διαδρόμων, οδηγούν στους χώρους της κουζίνας και των δωματίων υπηρεσίας, για την εξυπηρέτηση του βοηθητικού προσωπικού των ενοίκων.

Το εσωτερικό των διαμερισμάτων χαρακτηρίζεται από τον ξεκάθαρο διαχωρισμό των κύριων και των δευτερευόντων χώρων της κατοικίας, μια διάκριση που εμφανίζεται σε όλες σχεδόν τις πολυκατοικίες της περιόδου. Οι χώροι διημέρευσης, το καθιστικό, τα υπνοδωμάτια, η τραπεζαρία και ο χώρος του γραφείου τοποθετούνται στην εξωτερική όψη του κτιρίου, ενώ οι βοηθητικοί χώροι, κουζίνα, μπάνιο, αποθηκευτικοί χώροι και δωμάτιο υπηρεσίας στρέφονται προς το εσωτερικό. Παρατηρούμε δηλαδή, *μία αξιολογική ιεράρχηση των χώρων του διαμερίσματος,*³⁷ όπου οι λειτουργικές διαδικασίες «κρύβονται» στην πίσω όψη, ενώ η καθημερινότητα των ενοίκων

ανοίγεται προς τον δημόσιο χώρο του δρόμου. Η συγκεκριμένη πρόθεση ενισχύεται με τον σχεδιασμό μεγάλων ανοιγμάτων στις προσόψεις, ενώ ένας

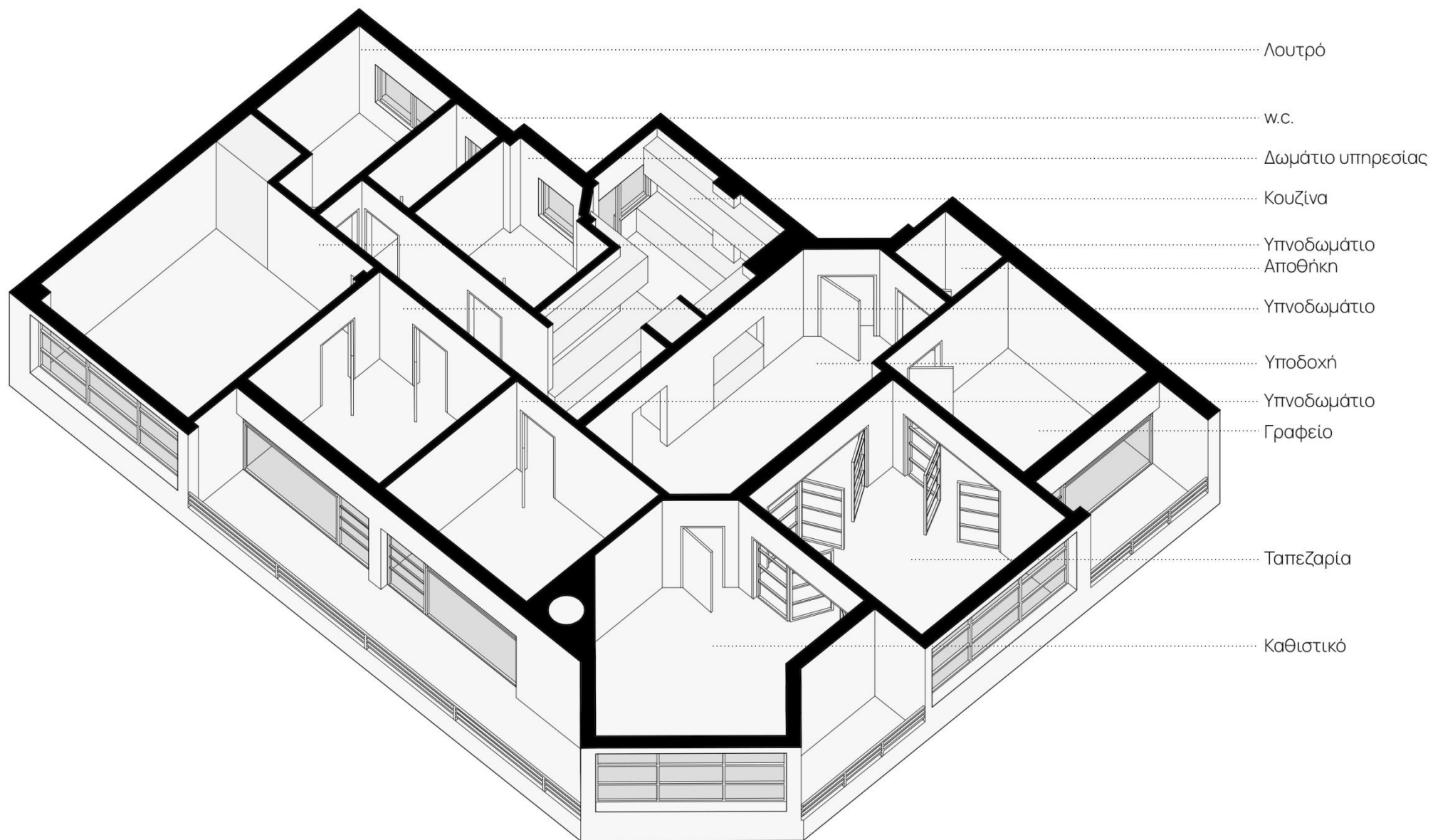

Εικόνα 19: Κάτοψη διαμερίσματος

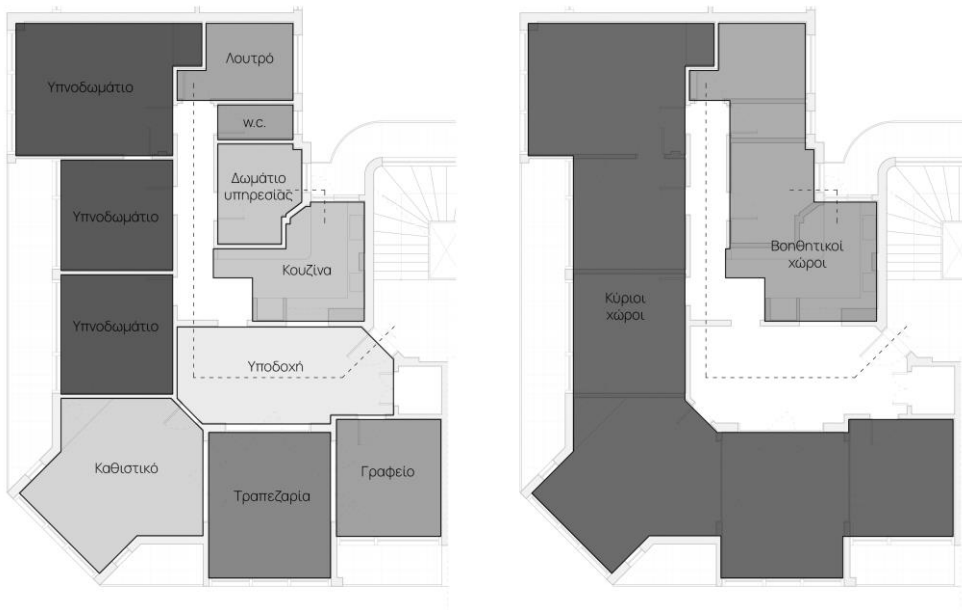
επιπλέον λόγος που συμβαίνει αυτό αποτελεί και η δυνατότητα θέας που προσέφεραν στην εποχή τους τα πολυώροφα κτίρια. Τέλος, ενώ οι παραπάνω χώροι λειτουργούν ανεξάρτητα μεταξύ τους, διαχωρισμένοι από τοίχους, η πρόσβαση από τον έναν στον άλλο πραγματοποιείται μέσω μεγάλων εσωτερικών ανοιγμάτων από γυαλί, ένα πρώτο βήμα προς μια ανοιχτή με ενιαίους χώρους κατοψη.

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=laJxVANPOh4>

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=laJxVANPOh4>

Εικόνα 20: Αξονομετρικό διαμερίσματος

Εικόνα 21: Διαγράμματα χώρων διαμερισμάτων

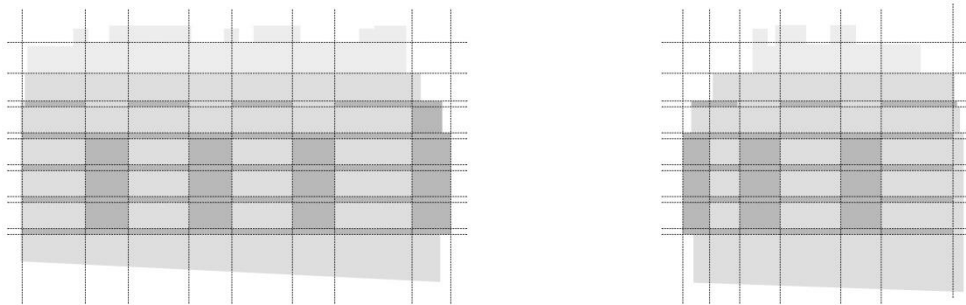
Η αναγνωρισιμότητα της Μπλε πολυκατοικίας οφείλετε σε αρκετά μεγάλο βαθμό στον σχεδιασμό των όψεων της, όπου *είναι εμφανείς οι επιρροές από το κεντροευρωπαϊκό μοντέρνο κίνημα*.³⁸ Η τολμηρότητα της επιλογής του σκούρου μπλε για τον εξωτερικό χρωματισμό της, κατέστησε το κτίριο μοναδικό για την εποχή του, ακόμα κι αν δεν διατηρήθηκε παρά μόνο μερικά χρόνια, λόγω της κακής του συντήρησης. Πέραν όμως της χρωματικής επιλογής, οι όψεις χαρακτηρίζονται επίσης και από τη λεπτομερή επιμέλεια στον σχεδιασμό τους. Όπως και στα περισσότερα κτίρια διαμερισμάτων, αυτό που κυριαρχεί σε αυτές είναι η εναλλαγή των ανοιχτών και κλειστών (έρκερ) εξωστών στην οριζόντια διάσταση, ένα σύστημα που διατρέχει το κτίριο σε όλο το μήκος του. Η επανάληψη αυτού του συστήματος εσοχών –εξοχών στους ορόφους δημιουργεί ένα συμπαγή κορμό που διαχωρίζεται από τη βάση του ισογείου και το δώμα τα οποία επεξεργάζονται με διαφορετικό τρόπο. Ο διαχωρισμός βάσης και κορμού, αλλά και η τυποποίηση εξωστών και ανοιγμάτων, είναι κάτι το οποίο

χαρακτηρίζει τα περισσότερα κτίρια όχι μόνο εκείνης της εποχής, αλλά και τις μεταγενέστερες τυπολογίες των ελληνικών πολυκατοικιών.

Εικόνα 22: Όψεις

³⁸ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B132_t.html

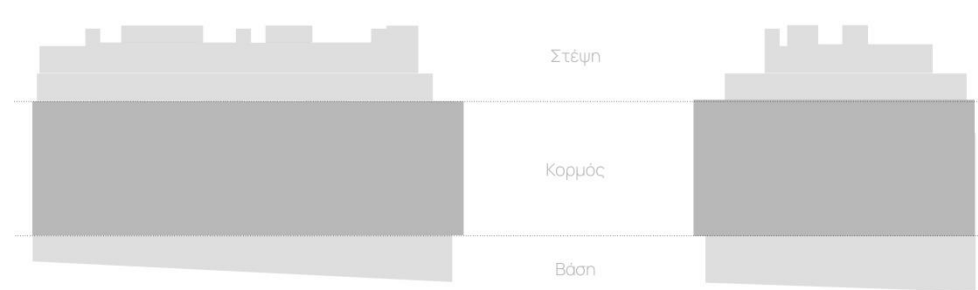

Εικόνα 23: Διάγραμμα εσωκών-εξοκών όψεων

Για τον σκελετό του κτιρίου χρησιμοποιήθηκε το οπλισμένο σκυρόδεμα, το υλικό που έθεσε τις βάσεις για την δημιουργία αυτού του τύπου κτιρίων, και πληρώθηκε με τοίχους από τούβλο. Στις εσωτερικές διαμορφώσεις, συναντάμε μάρμαρα και μωσαϊκά στα πατώματα, και στους κοινόχρηστους χώρους στους οποίους δινόταν ιδιαίτερη έμφαση την εποχή εκείνη, μέρος των τοίχων επενδύεται με ορθομαρμαρώσεις. Σε επιμέρους στοιχεία του κτιρίου χρησιμοποιείται μέταλλο και κυρίως ξύλο για την κατασκευή τους. Αξιοσημείωτο της προσοχής που έδωσε ο Παναγιωτάκος στο συγκεκριμένο έργο, αποτελεί το γεγονός ότι σχεδίασε την κάθε λεπτομέρεια όπως πχ τα φινιστρίνια των πορτών των διαμερισμάτων, τον εξοπλισμό των χώρων προετοιμασίας φαγητού και τα έπιπλα των κατοικιών, με εξαίρεση μόνο *τα ξύλινα ρολά των εξωτερικών ανοιγμάτων, τις κλειδαριές και τα είδη υγιεινής, τα οποία εισήχθησαν από την Γερμανία και την Ιταλία.*³⁹

Εικόνα 25: Εσωτερικές απόψεις

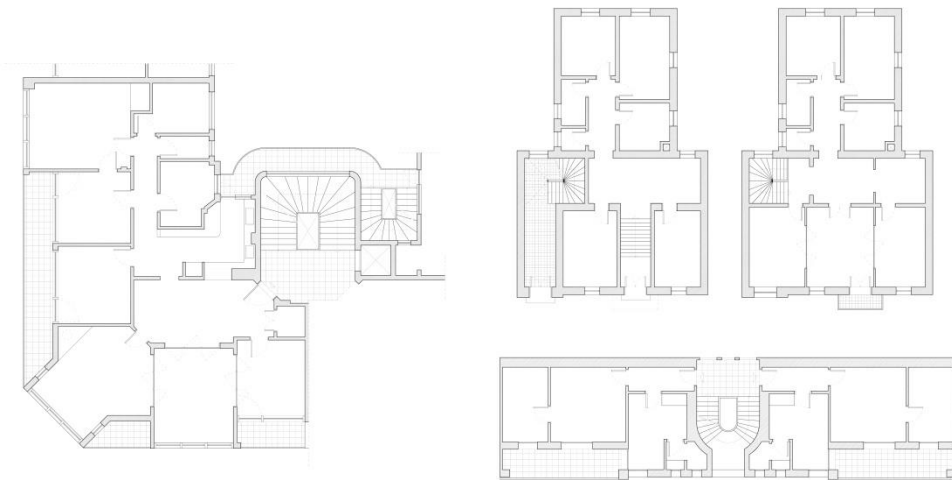

Εικόνα 24: Διάγραμμα ζωνών όψεων

Κλείνοντας, είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι παρατηρώντας τα σχέδια της μπλε πολυκατοικίας και συγκρίνοντας τα με άλλα κτίρια της περιόδου τόσο από την Ελλάδα, όσο και από το εξωτερικό, διακρίνεται μια έντονη αντίφαση. Η αντίφαση αυτή, αφορά το ότι ενώ οι όψεις του κτιρίου, είναι καθαρά επηρεασμένες από σύγχρονα έργα της Ευρώπης, στις κατόψεις των κατοικιών διαφαίνεται κάποια διστακτικότητα ως προς την εφαρμογή των μοντέρνων ιδεών. Το εξωτερικό κέλυφος του κτιρίου, με την ήπια πλαστικότητα που δημιουργεί η εναλλαγή πλήρων και κενών στοιχείων και ακόμα περισσότερο με το χρώμα του, κατατάσσει το κτίριο αδιαμφισβήτητα στην μοντέρνα αρχιτεκτονική. Αντίθετα, στη διάρθρωση των χώρων σε επίπεδο κάτοψης, μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία που παραπέμπουν σε πρότερα αρχιτεκτονικά ρεύματα και λιγότερες ομοιότητες με τα κτίρια διαμερισμάτων των μοντέρνων αρχιτεκτόνων του εξωτερικού. Είναι γεγονός πως οι αστικές πολυκατοικίες του Μεσοπολέμου απευθύνονταν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα, αντίθετα με τις εργατικές κατοικίες που χτίζονται την ίδια περίοδο σε άλλες χώρες και λόγω του κοινωνικού τους χαρακτήρα, προτείνουν διαμερίσματα πολύ μικρότερα, με τη μέγιστη εκμετάλλευση του ωφέλιμου χώρου, στη βάση της ελάχιστης κατοικίας που προωθούσε το μοντέρνο κίνημα. Όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς στην περίπτωση των διαμερισμάτων στο Karl Marx Hof, χτισμένο λίγα χρόνια νωρίτερα από την μπλε πολυκατοικία, διακρίνονται πολύ μικροί χώροι με το ελάχιστο εμβαδόν, οι οποίοι μάλιστα ενοποιούνται όπου αυτό είναι δυνατόν δημιουργώντας πολύ-λειτουργικές χωρικές ενότητες. Από την άλλη στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην περίπτωση

³⁹ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B132_t.html

της μπλε πολυκατοικίας, οι χρήστες στους οποίους απευθύνονταν τα διαμερίσματα αφορούσαν άτομα και οικογένειες με πιο απαιτητικές ανάγκες, που αναζητούσαν μεγαλύτερους χώρους για την στέγασή τους. Επιπλέον, στο έργο του Παναγιωτάκου, ακόμα και χώροι με λειτουργική συνάφεια παραμένουν διαχωρισμένοι με τοίχους, μια λογική που εντοπίζεται στα νεοκλασικά που χτίζονται την ίδια περίοδο και νωρίτερα, στα οποία μάλιστα απαντώνται και παρόμοιοι τύποι ανοιγμάτων για την μετάβαση από τον έναν χώρο στον άλλον, όπως προκύπτει από την παρατήρηση σχεδίων σε διπλοκατοικία της Αθήνας που ακολουθεί τον συγκεκριμένο ρυθμό. Τέλος, όπως προαναφέρθηκε ο αρχιτέκτονας σχεδίασε τα περισσότερα από τα επιμέρους στοιχεία της κατασκευής τα οποία και χαρακτηρίζονται για την μοναδικότητά τους, αντιτίθενται όμως στην λογική της τυποποίησης της παραγωγής των προϊόντων που προωθούσαν οι μοντερνιστές. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε λοιπόν, πως παρά τα νεωτερικά στοιχεία που υιοθέτησαν και οι έλληνες αρχιτέκτονες, το τελικό αρχιτεκτονικό προϊόν για πολλαπλούς λόγους δεν θα μπορούσε να αποκοπεί εύκολα από τις σχεδιαστικές τάσεις του παρελθόντος, καθιστώντας τον μεσοπόλεμο με τα κτίρια του μια από τις πλέον μεταβατικές περιόδους της ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Εικόνα 26: Κάτοψη διαμερίσματος μπλε πολυκατοικίας (αριστερά), κατόψεις νεοκλασικής διπλοκατοικίας (δεξιά πάνω) και κάτοψη διαμερισμάτων στο Karl Marx Hof, 1927 (δεξιά κάτω)

2.3. Πολυκατοικία επί των οδών Στουρνάρη και Ζαΐμη

Εικόνα 27: Πολυκατοικία Μιχαλίδη

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα κτίρια της εποχής αποτελεί επίσης η πολυκατοικία Μιχαλίδη, η οποία θεωρείται και ο πρώτος καρπός στην Ελλάδα της διδασκαλίας του μοντέρνου κινήματος και των διδαγμάτων του Le Corbusier, αμέσως μετά τη διεξαγωγή του 4^{ου} CIAM στην Αθήνα.⁴⁰ Το οικόπεδο της μελέτης, είναι αρκετά μικρότερο από το αντίστοιχο που εξετάστηκε προηγουμένως για την περίπτωση της μπλε πολυκατοικίας, οδηγώντας σε ένα κτίριο που παραπέμπει περισσότερο από άποψη κλίμακας στα μεταπολεμικά κτίρια διαμερισμάτων ενώ μορφολογικά απομακρύνεται ακόμα περισσότερο από τις επικρατούσες ως τότε αρχιτεκτονικές τάσεις του εκλεκτικισμού και του αφαιρετικού κλασικισμού.

Ο Θουκυδίδης Βαλεντής, γεννήθηκε στο Κάιρο το 1908 και ξεκίνησε τις σπουδές του στη σχολή αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π. το 1925, όταν και εγκαθίστανται στην

Αθήνα. Αποφοιτά το 1930, έχοντας ήδη συμμετάσχει και αυτός στο πρόγραμμα για τον σχεδιασμό των νέων σχολικών μονάδων της χώρας, ως σπουδαστής ακόμα. Με το έργο του κατάφερε να αναγνωριστεί διεθνώς ως ένας από τους σημαντικότερους έλληνες αρχιτέκτονες, με ιδιαίτερη συμβολή στο κίνημα του εγχώριου μοντερνισμού, ενώ είχε και αξιόλογο ακαδημαϊκό έργο, διατελώντας καθηγητής στις σχολές του Ε.Μ.Π. και του Α.Π.Θ. από το 1946 μέχρι και τη συνταξιοδότησή του το 1974.⁴¹

Ο Πόλυβιος Μιχαλίδης γεννήθηκε στη Λευκωσία της Κύπρου το 1907, όπου και έμεινε μέχρι την μετεγκατάστασή του στην Αθήνα για να σπουδάσει στο Ε.Μ.Π., από το οποίο αποφοίτησε την ίδια χρονιά με τον μετέπειτα συνεργάτη του στο εξεταζόμενο έργο, Θουκυδίδη Βαλεντή. Αμέσως μετά τις σπουδές του μετακινείται στο Παρίσι για να εργαστεί στο γραφείο του Le Corbusier, ενώ από το 1935 και μετά επιστρέφει στην Κύπρο για να ιδρύσει γραφείο με τον αδερφό του Γιώργο, πολιτικό μηχανικό στο επάγγελμα. Μέχρι τον θάνατό του το 1960, το γραφείο των αδερφών Μιχαλίδη, ανέλαβε πλήθος σημαντικών έργων σε Ελλάδα και Κύπρο, συμβάλλοντας σημαντικά στην εισαγωγή του μοντερνισμού στις δύο χώρες.⁴²

Οι δύο αρχιτέκτονες κατά τη διετία 1933-1934, σε συνεργασία με τον Γιώργο Μιχαλίδη, ο οποίος ανέλαβε την στατική μελέτη, σχεδιάζουν και υλοποιούν ένα από τα σημαντικότερα έργα αναφοράς του ριζοσπαστικού Μοντερνισμού στη μεσοπολεμική Αθήνα, την πολυκατοικία στη συμβολή των οδών Στουρνάρη και Ζαΐμη, ακριβώς δίπλα στην σχολή αρχιτεκτονικής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.⁴³ Το οικόπεδο ήταν ιδιοκτησία των αδελφών Μιχαλίδη και στέγασε και την προσωπική τους κατοικία για αρκετά χρόνια στο ρετιρέ του κτιρίου. Το ισόγειο περιλαμβάνει δύο καταστήματα, κοινόχρηστους χώρους και

⁴¹

https://www.benaki.org/index.php?option=com_publications&view=publication&id=3332&lang=el

⁴²

https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/_____c539e35ae2c1c1

⁴³ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B152_t.html

⁴⁰ Φυλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 229

δύο θέσεις στάθμευσης αυτοκινήτων, γεγονός αρκετά πρωτοποριακό για την εποχή του καθώς η χρήση ιδιωτικών οχημάτων στην ελληνική πρωτεύουσα, δεν ήταν τόσο διαδεδομένη την εποχή αυτή. Στους επόμενους τρεις ορόφους απαντώνται δύο τύποι διαμερισμάτων, ένας προς την πλευρά της Ζαΐμη και ένας προς την πλευρά της Στουρνάρη, ενώ στον τέταρτο όροφο, είναι το πρώτο επίπεδο της διπλού ύψους κατοικίας της οικογένειας Μιχαηλίδη, στην οποία δόθηκε και ιδιαίτερη έμφαση στον σχεδιασμό. Το δώμα φιλοξενεί χώρο εκτόνωσης του προαναφερθέντος διαμερίσματος καθώς και κοινόχρηστη ταράτσα με χώρους πλυντηρίων. *Η αναφορά του έργου σε σημαντικά περιοδικά αρχιτεκτονικής του εξωτερικού όπως το Architecture d' Aujourd' hui¹⁰⁹ και Casabella - Construzioni και η συμμετοχή του σε πολλαπλές εκθέσεις,⁴⁴ φανερώνει την σχεδιαστική αξία που αυτό διέθετε.*

Εικόνα 28: Απόψεις της πολυκατοικίας

Ο σχεδιασμός τόσο των κατόψεων όσο και τον όψεων του κτιρίου, οργανώνεται πάνω σε κάρναβ που βασίζεται στον σκελετό της κατασκευής, ο οποίος είναι εμφανής στα σχέδια της μελέτης και προβάλετε στο εξωτερικό κέλυφος του κτιρίου. Στον χώρο του ισόγειου, εντοπίζουμε δύο εισόδους, την κεντρική που οδηγεί στην σκάλα και από εκεί στα διαμερίσματα και μια δευτερεύουσα για το προσωπικό υπηρεσίας. Η κεντρική είσοδος, όπως στα περισσότερα κτίρια του μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη φροντίδα των μελετητών τόσο από άποψη σχεδιασμού, όσο και από την επιλογή των υλικών. Η δευτερεύουσα

Εικόνα 29: Κατόψεις ισόγειου (αριστερά) και τυπικού ορόφου (δεξιά)

είσοδος οδηγεί διαμέσου του ακάλυπτου χώρου σε χώρους πλυντηρίων στην πίσω πλευρά του οικοπέδου και στην σκάλα υπηρεσίας, η οποία συνδέεται με την κουζίνα των διαμερισμάτων. Επί της οδού Στουρνάρη αναπτύσσονται δύο καταστήματα, ενώ από την πλευρά της Ζαΐμη, όπως προαναφέρθηκε συναντάμε χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων. Από τον πρώτο μέχρι τον τρίτο όροφο, έχουμε την επανάληψη δύο διαμερισμάτων διαφορετικής τυπολογίας με το καθένα από αυτά να στρέφεται προς τις δύο οδούς που περιβάλλουν το οικόπεδο.

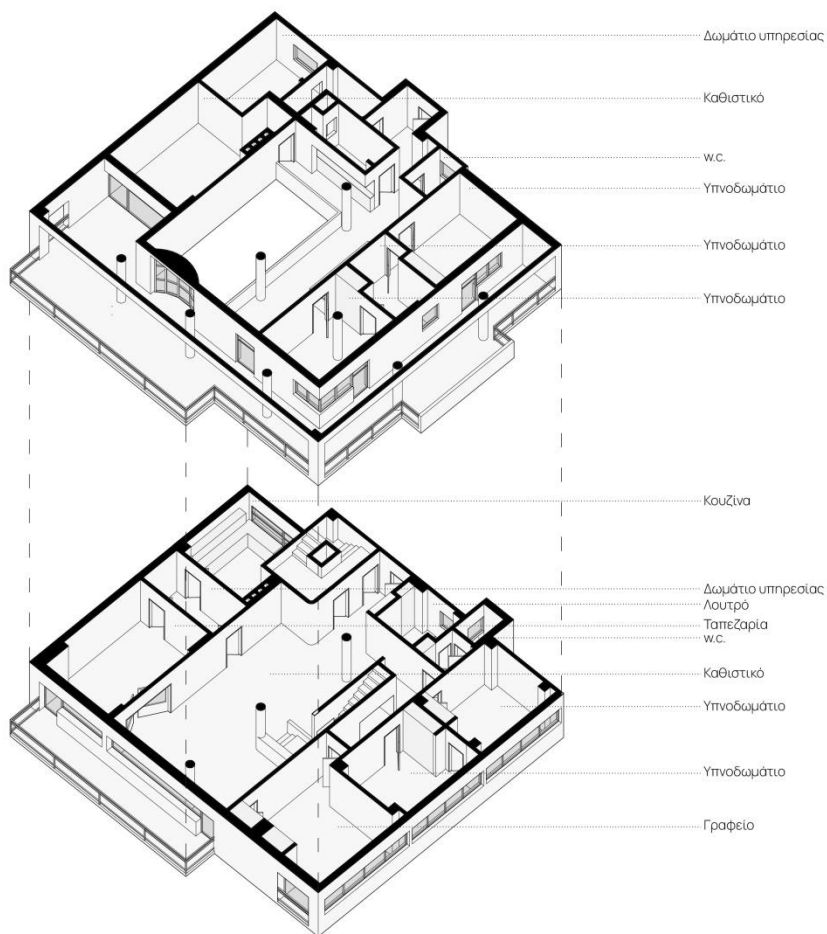

Εικόνα 30: Όψεις

Ο σχεδιασμός των διαμερισμάτων παρουσιάζει την ίδια λογική με τα διαμερίσματα που είδαμε προηγουμένως στο κτίριο του Παναγιωτάκου, αλλά και με τις περισσότερες αστικές πολυκατοικίες τις ίδιες περιόδου. Στις κύριες όψεις του εξωτερικού κελύφους, αναπτύσσονται οι χώροι διημέρευσης, σαλόνι

⁴⁴

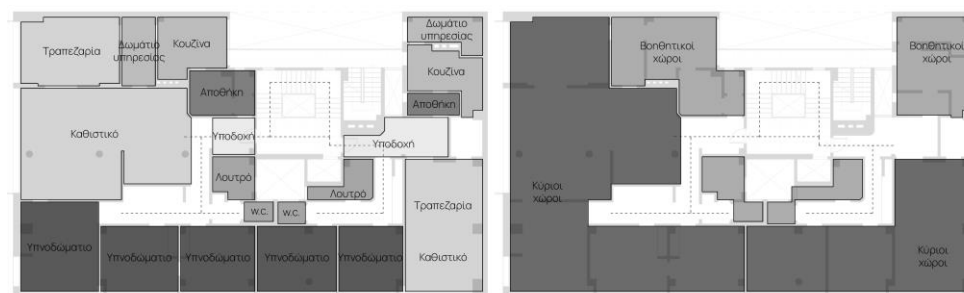
<https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/c539e35ae2c1c1>

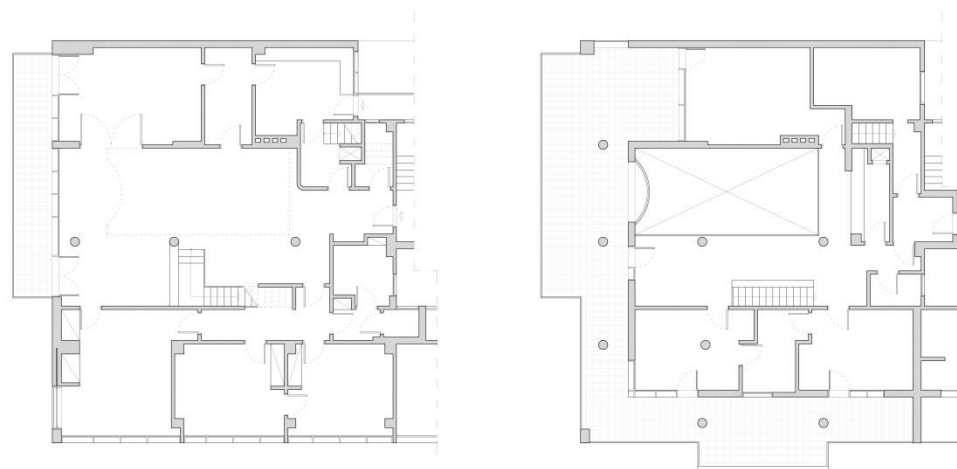
Εικόνα 31: Αξονομετρικό κατοικίας Μιχαηλίδη

τραπεζαρία, υπνοδωμάτια, ενώ οι λοιποί χώροι βοηθητικού χαρακτήρα, τοποθετούνται στην πίσω πλευρά. Όσον αφορά τη ζώνη των χώρων διημέρευσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι σε αντίθεση με την μπλε πολυκατοικία, είναι εμφανής η πρόθεση των αρχιτεκτόνων για ενοποίηση των χώρων αυτών. Στο τύπο των διαμερισμάτων προς την πλευρά της Στουρνάρη, σαλόνι και τραπεζαρία αποτελούν έναν ενιαίο χώρο, μια επιλογή που δεν έχει ακόμη εδραιωθεί στην ελληνική αρχιτεκτονική. Επιπλέον, ο σχεδιασμός των κατόψεων από τους Μιχαηλίδη και Βαλεντή χαρακτηρίζεται από την

καθαρότητα των γραμμών που διαχωρίζουν τους χώρους των διαμερισμάτων, αντίθετα από τα σχέδια του Παναγιωτάκου στα οποία επικρατεί ένα σύστημα συνεχών εσοχών, εξοχών και διαγώνιων χαράξεων στην τοιχοποιία. Στον τέταρτο όροφο του κτιρίου, ο ένας από τους δύο τύπους διαμερισμάτων διαφοροποιείται, αφού αποτελεί το πρώτο επίπεδο της κατοικίας της οικογένειας, στην οποία επιθυμούσαν να εισάγουν διαφορετικά στοιχεία από τις υπόλοιπες. Η συγκεκριμένη κατοικία, που βρίσκεται στην πλευρά της Ζαΐμη, συνεχίζει και στον επόμενο όροφο από όπου συνδέεται και με το δώμα, το οποίο μοιράζεται μεταξύ του διώροφου διαμερίσματος και του κοινόχρηστου τμήματός του.

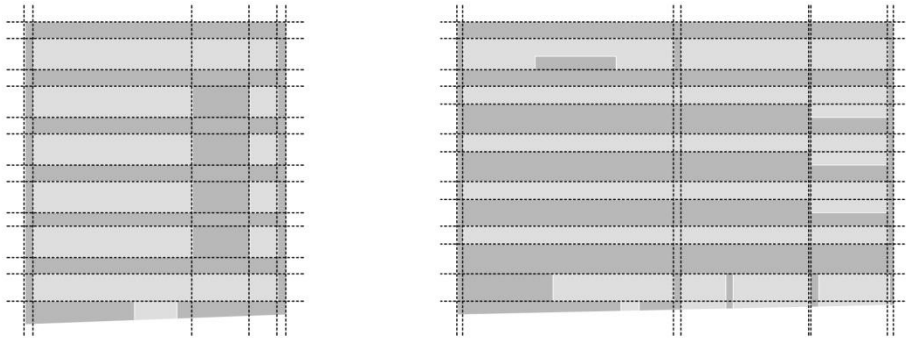

Εικόνα 32: Διαγράμματα χώρων διαμερισμάτων

Εικόνα 33: Κατόψεις κατοικίας Μιχαηλίδη

Το εξωτερικό κέλυφος του κτιρίου χαρακτηρίζεται από την καθαρότητα του όγκου του, δίνοντας την εντύπωση ότι αποτελεί ένα ενιαίο, σχεδόν μονολιθικό ορθογώνιο πρίσμα. Σε αυτό συμβάλει ιδιαίτερα η περιορισμένη χρήση εξωστών. Οι όψεις διαμορφώνονται κυρίως από τα διαμήκη ανοίγματα που διατρέχουν το κτίριο σε όλο σχεδόν το μήκος του, και επαναλαμβάνονται ανά όροφο. Το ισόγειο διαφοροποιείται ελάχιστα από τους ορόφους, χωρίς να εντοπίζονται εσοχές ή προεξοχές όπως σε άλλα αντίστοιχα κτίρια, αλλά με τη χρήση διαφορετικής τυπολογίας ανοιγμάτων. Στην κορυφή του κτιρίου όμως, σχεδιάζεται πέργκολα η οποία διαφοροποιεί την στέψη του σε μεγάλο βαθμό από την βάση και τον κορμό, και αποτελεί ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά του έργου.

Εικόνα 34: Διάγραμμα όψεων

Η πέργκολα ως απόληξη των δομικών στοιχείων στο δώμα του κτιρίου, αποτελεί συχνή λύση στα παραδείγματα της μοντέρνα αρχιτεκτονικής και είναι κάτι που συναντάται συχνά και σε πολλά έργα του ίδιου του Le Corbusier, τις ιδέες του οποίου ακολούθησαν σε μεγάλο βαθμό οι δύο αρχιτέκτονες. Η πολυκατοικία Μιχαηλίδη αποτελεί ένα πολύ καλό παράδειγμα αυτής της μεταγραφής αρχιτεκτονικών μορφών από το εξωτερικό, καθώς προσφέρει την απαραίτητη σκίαση στο ρετιρέ και αναγνωρίζεται ως αξιόλογη μορφολογική λύση ενοποίησης κορμού και στέψης συμπληρώνοντας τον όγκο του κτηρίου, αντίθετα από τα περισσότερα έργα που επιδιώκουν κάτι τέτοιο την ίδια περίοδο. *Κατά τη δεκαετία του '30 η χρήση πέργκολας στην ακμή του κτιρίου, δεν χρησίμευε συνήθως σε τίποτα, αλλά προσέδιδε έναν τόνο γραφικότητας. Σε*

*μεγάλο βαθμό φαίνεται ότι εξασφάλιζε την ψυχολογικά απαραίτητη σύνδεση με την γνώριμη αρχιτεκτονική του ιστορικισμού, αποτέλεσε δηλαδή ένα από τα πιο αντιφατικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν από τον ελληνικό μοντερνισμό, την μεταβατική αυτή περίοδο.*⁴⁵

Εικόνα 35: Πέργκολες σε πολυκατοικίες του '30

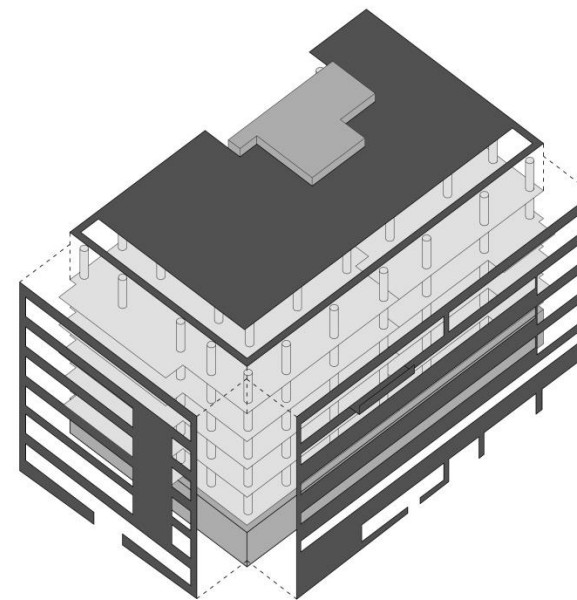
Το κτίριο διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από τα σύγχρονά του και λόγω της απουσίας έρκερ και της περιορισμένης όπως προαναφέρθηκε, χρήσης εξωστών με μικρό μήκος, και ιδιαίτερα στην όψη προς την Στουρνάρη,. Η επιλογή αυτή που ενισχύει την καθαρότητα των όψεων και τονίζει το σχήμα του εξωτερικού κελύφους, πιθανότατα ήταν αποτέλεσμα των επιρροών των αρχιτεκτόνων από έργα του εξωτερικού. Και ενώ η απουσία των προεξοχών που δημιουργούν η εσωτερικοί εξώστες, αποτελεί κυρίως αισθητική επιλογή, ο περιορισμός των ημι-υπαίθριων χώρων επηρεάζει σημαντικά την λειτουργία του κτιρίου. Παρόλο που λόγω κλίματος στις βορειότερες χώρες δεν είναι τόσο επιτακτική η ανάγκη για χώρους εκτόνωσης, η αυτούσια μεταφορά των αρχιτεκτονικών προτύπων από την Ευρώπη φαίνεται σε αυτή την περίπτωση να μειώνει σημαντικά ένα από τα ζωτικότερα στοιχεία της ελληνικής κατοικίας.

⁴⁵ Φιλίππιδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001,σελ. 96

Για τον σκελετό του κτιρίου, χρησιμοποιήθηκε και εδώ το νεοεισαχθέν οπλισμένο σκυρόδεμα. Αντίθετα όμως με τα περισσότερα κτίρια της εξεταζόμενης περιόδου, αλλά και μεταγενέστερα, τα οποία διέθεταν τετράγωνες κολώνες στον άξονα του εξωτερικού κελύφους, στην πολυκατοικία των Μιχαηλίδη και Βαλεντή, χρησιμοποιούνται ελεύθερα κυκλικά υποστυλώματα σε υποχώρηση από την πρόσοψη.⁴⁶ Η κατασκευαστική αυτή τεχνική επιτρέπει την απελευθέρωση των εσωτερικών χώρων και δίνει την δυνατότητα για νέες σχεδιαστικές λύσεις και στην όψη, όπως στην προκειμένη περίπτωση την σχεδίαση των μεγάλων συνεχών ανοιγμάτων που χαρακτηρίζουν το έργο. Λόγω των ιδιοτεροτήτων της χώρας σε επίπεδο αντισεισμικών απαιτήσεων, αλλά και περιορισμένης κατάρτισης των συνεργείων που αναλάμβαναν κατασκευές τέτοιου τύπου κτιρίων, τα υποστυλώματα χαρακτηρίζονται από την αρκετά μεγαλύτερη τους διάμετρο, σε σχέση με αντίστοιχα σε κατασκευές του εξωτερικού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα κουφώματα των ανοιγμάτων, με τον πρωτοποριακό τους μηχανισμό, ενώ είναι από τις πρώτες περιπτώσεις στην Ελλάδα που για τον σκελετό τους χρησιμοποιούνται μεταλλικά στοιχεία.⁴⁷

Για την επένδυση των εσωτερικών επιφανειών, τοίχων και πατωμάτων των κοινόχρηστων χώρων, χρησιμοποιήθηκαν και σε αυτή την περίπτωση ακριβά υλικά, μάρμαρα και φυσικό ξύλο, με σκοπό η είσοδος και οι λοιποί μεταβατικοί, ημι-δημόσιοι χώροι του κτιρίου να αντανakλούν το κοινωνικό επίπεδο των κατοίκων του. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο πως υπάρχουν στοιχεία που υποδεικνύουν πως η αρχική μελέτη πρότεινε την επένδυση των εξωτερικών όψεων με ορθομαρμαρώσεις που είχαν προταθεί και σε κτίρια του γραφείου του Le Corbusier την εποχή που ο Μιχαηλίδης εργαζόταν εκεί.⁴⁸ Η λύση αυτή δεν προχώρησε, και το κτίριο επιχρίσθηκε με τσιμεντοκονία (αρτιφισιέλ), ιδιαίτερα

διαδεδομένη τεχνική κατά τον μεσοπόλεμο. Η αλλαγή αυτή από την αρχική μελέτη, έγινε πιθανότατα και λόγω κόστους αλλά και επειδή η ορθομαρμαρώση τόσο μεγάλων επιφανειών, ήταν μια τεχνική που δεν υπήρχε η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα, λόγω ελλιπούς κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού.

Εικόνα 36: Αξονομετρικό διάγραμμα

Εικόνα 37: Απόψεις λεπτομερειών κτιρίου

⁴⁶ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 233

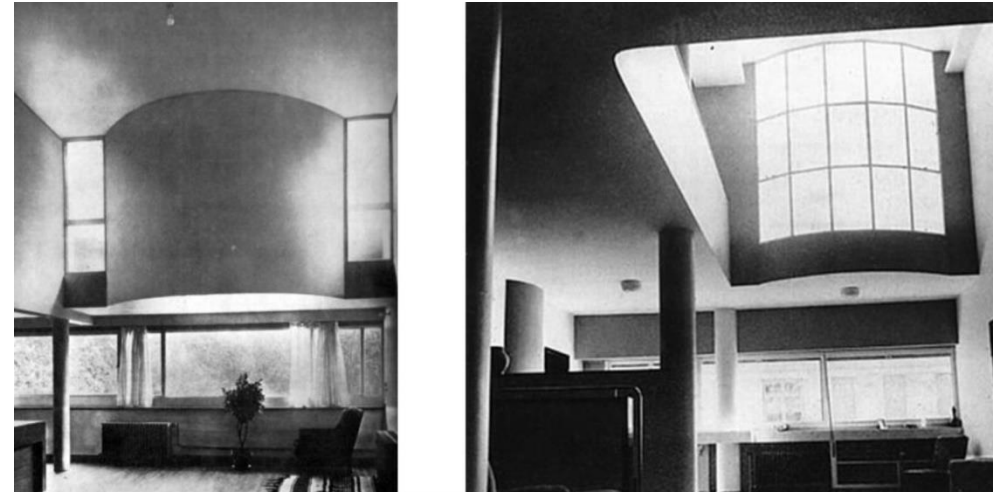
⁴⁷

<https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/c539e35ae2c1c1>

⁴⁸

<https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/c539e35ae2c1c1>

Η πολυκατοικία στη γωνία της Ζαΐμη με την Στουρνάρη, αποτελεί ίσως το τολμηρότερο εγχείρημα του προπολεμικού ελληνικού μοντερνισμού και το παράδειγμα εκείνο που μορφολογικά, λειτουργικά και κατασκευαστικά πλησίασε περισσότερο από όλα τα υπόλοιπα της εποχής του, τις διεθνείς αρχιτεκτονικές τάσεις. Χαρακτηριστικές είναι οι ομοιότητες που εντοπίζονται στις εσωτερικές διαμορφώσεις κυρίως της κατοικίας Μιχαηλίδη, όπως ο σχεδιασμός φεγγίτη στο διπλού ύψους καθιστικό, ο οποίος παραπέμπει σε αντίστοιχη χειρονομία στην Villa Cook του Le Corbusier. Από την κατασκευαστική του λογική με την χρήση των κυκλικών υποστυλωμάτων, μέχρι τη σχεδίαση λεπτομερειών όπως τα μεταλλικά κουφώματα, διαθέτει μοναδικές αρετές και πρωτοποριακές τεχνικές. Παράλληλα, όμως, από την ανάλυση του προκύπτει πως και σε αυτό το κτίριο εντοπίζονται αναζητήσεις σε προγενέστερες φάσεις της αρχιτεκτονικής, ενώ αναδεικνύονται και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι πρώτοι μοντέρνοι αρχιτέκτονες σε επίπεδο κατασκευαστικών πρακτικών. Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί πως πρόκειται για ένα έργο, που προσπαθεί και καταφέρνει να εισάγει τις διεθνείς αρχιτεκτονικές επιρροές στην Ελλάδα, θίγεται όμως και το ζήτημα του εάν αρκεί η αναπαράσταση των νέων αρχιτεκτονικών μορφών, ή αν το ελληνικό μοντέρνο οφείλει να ψάξει το δρόμο του, μέσω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων της χώρας, στο παγκόσμιο αρχιτεκτονικό κίνημα της νέας εποχής.

Εικόνα 38: Εσωτερική άποψη της Villa Cook (αριστερά) και της οικίας Μιχαηλίδη (δεξιά)

3. Το μοντέρνο πρότυπο

3.1. Ιστορικό πλαίσιο

Κοινωνικά στοιχεία

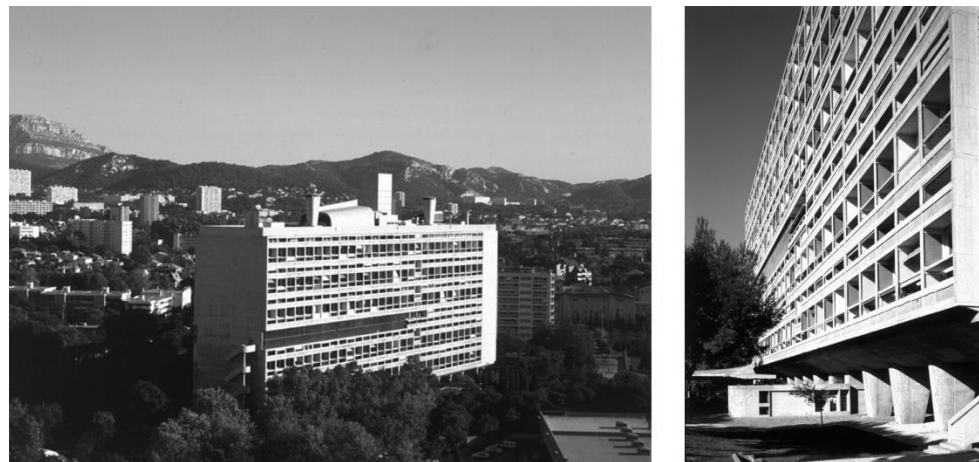
Με την έναρξη του πολέμου και την ακόλουθη κατάληψη της χώρας από τις δυνάμεις του άξονα, διακόπτεται όπως είναι λογικό κάθε οικοδομική δραστηριότητα, μια κατάσταση που συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '40, και συναντάμε τα πρώτα αξιόλογα παραδείγματα αρχιτεκτονικής παραγωγής από το 1950 και μετά. *Κατά την περίοδο της κατοχής, ξεκινά από τους πρώτους κιόλας μήνες το κίνημα της αντίστασης, το οποίο θέτει τις προϋποθέσεις για μια μελλοντική κατάκτηση της εξουσίας από το Ε.Α.Μ.*⁴⁹ Το πολιτικό και ιδεολογικό χάσμα που δημιουργήθηκε τα χρόνια αυτά, οδήγησε πρώτα στα γεγονότα των Δεκεμβριανών και στη συνέχεια στον εμφύλιο πόλεμο, που κράτησε μέχρι το 1949, καθυστερώντας την ανοικοδόμηση της χώρας άλλα πέντε χρόνια, αντίθετα με την υπόλοιπη Ευρώπη, στην οποία ταυτίζεται χρονικά με την λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Είναι η εποχή που θα καταστεί επιτακτική η ανάγκη για ανέγερση νέων κατοικιών, λόγω των αυξημένων μεταναστευτικών ροών από την ύπαιθρο στις μεγάλες πόλεις. Η ανάγκη αυτή θα βρει την λύση της στην εξάπλωση του προτύπου της αστικής πολυκατοικίας που αναπτύχθηκε κατά τον μεσοπόλεμο και τώρα πρόκειται να καταστεί ο κυρίαρχος τύπος κατοικίας στις ελληνικές πόλεις. Επιπλέον, *ο ρόλος της οικοδομικής «βιομηχανίας» διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επανεκκίνηση της οικονομίας μετά τον πόλεμο, χάρη στην πυκνότητα ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται από το 1955 και μετά, κυρίως με τις πολυκατοικίες της αντιπαροχής.*⁵⁰

⁴⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 251

⁵⁰ Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 82

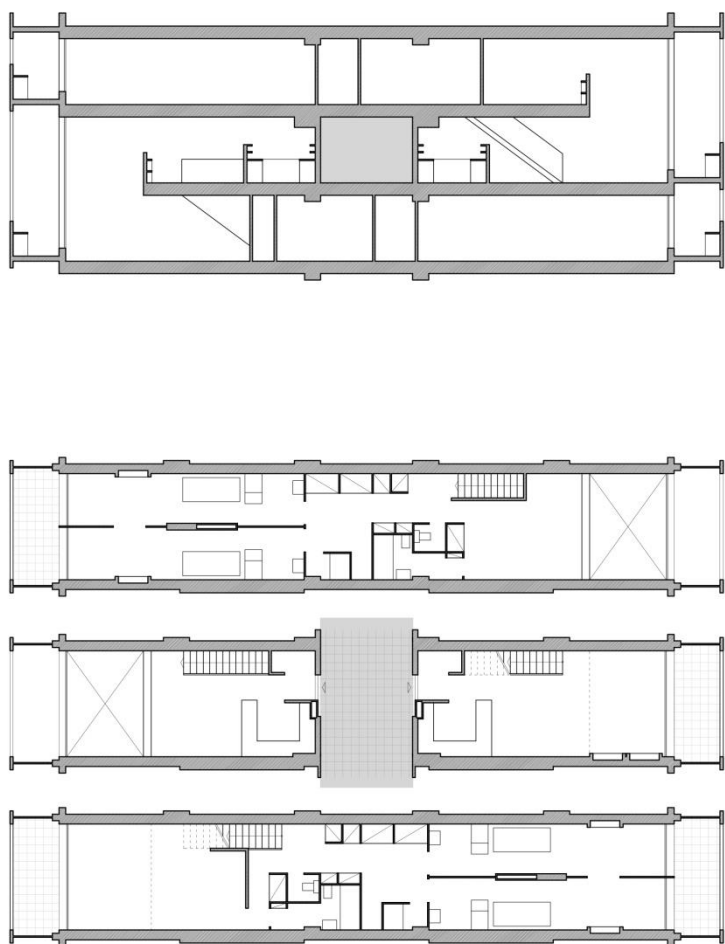
Καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά ρεύματα

Αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κυριαρχεί η ανάγκη των ευρωπαϊκών πληθυσμών για κοινωνικές αλλαγές μαζί με μια ταυτόχρονη και έντονη αμφισβήτηση του παρελθόντος. Η καταστροφή που επέφεραν οι συγκρούσεις, το ολοκαύτωμα και οι συνέπειες τους, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο στο οποίο θα βρουν πρόσφορο έδαφος για να αναπτυχθούν οι νεωτερικές ιδέες που είχαν ήδη εισαχθεί από τον μεσοπόλεμο. Αυτή η κοινωνική κατάσταση είναι που καθιστά την μοντέρνα αρχιτεκτονική την κυρίαρχη μορφολογική τάση και επιτρέπει στους νέους αρχιτέκτονες να εφαρμόσουν τις ιδέες τους. Ταυτόχρονα, οι εκτεταμένες καταστροφές στους αστικούς ιστούς των ευρωπαϊκών πόλεων, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για γρήγορη ανοικοδόμηση με χαμηλό κόστος, για την άμεση στέγαση των πληγέντων από τον πόλεμο, ένα πρόβλημα την λύση του οποίου μόνο η μοντέρνα αρχιτεκτονική μπορούσε να λύσει αποτελεσματικά.

Εικόνα 39: Unite d' Habitation, Le Corbusier

Αμέσως μετά το 1945, παρατηρείται μια έντονη κατασκευαστική δραστηριότητα, κυρίως στα πεδία της κοινωνικής και εργατικής κατοικίας. Πλήθος συγκροτημάτων κατοικιών κατασκευάζονται την συγκεκριμένη περίοδο, βασισμένα στις επιταγές του μοντέρνου κινήματος, με πρωτοπόρο αυτής της προσπάθειας τον Le Corbusier. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα κτίρια αυτής

Εικόνα 40: Unite d' Habitation (Σχέδια διαμερισμάτων)

της κατηγορίας, το οποίο μάλιστα επέδρασε σημαντικά στο σχεδιασμό κτηρίων πολυκατοίκησης στο μέλλον, αποτελεί η Unite d' habitation στη Μασσαλία, σχεδιασμένη από τον Γάλλο αρχιτέκτονα το 1947. Το κτίριο χαρακτηρίζεται από την νεωτερική του αισθητική με το εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα και την έκθεση των δομικών στοιχείων στην όψη, διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο τον κάρναβο που επικρατεί στο εξωτερικό του κελυφός. Ιδιαίτερο στοιχείο του συγκροτήματος αποτελεί η δομή των μονάδων κατοικίας, που είναι διπλού

ύψους και σχήματος Γ στην τομή τους, και αρθρώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε ο διάδρομος κυκλοφορίας να περνά ανάμεσα τους επιτρέποντας τον σχεδιασμό ανοιγμάτων της κάθε κατοικίας και στις δύο όψεις, εξασφαλίζοντας την διαπερατότητα των διαμερισμάτων. *Η στοά των καταστημάτων στο ισόγειο και οι κοινόχρηστες εγκαταστάσεις της ταράτσας χρησίμευαν για να καθιερώσουν και να εκφράσουν τον δημόσιο χώρο.*⁵¹

Στην Ελλάδα, οι κοινωνικοοικονομικές παράμετροι της μελλοντικής ανασυγκρότησης, αποτελούν το κυρίαρχο πεδίο προβληματισμού από την εποχή του πολέμου, ενώ κάθε άλλη θεωρητική ανησυχία σχετικά με την αρχιτεκτονική υποχωρεί κάτω από τις συνθήκες της ιστορικής συγκυρίας.⁵² Μπροστά στην επιτακτική ανάγκη της αστικής ανοικοδόμησης, υποχωρεί κάθε προσπάθεια μορφολογικού πειραματισμού, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Το μεγαλύτερο μέρος των κτιρίων της δημόσιας ή της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής αυτής της περιόδου εντάσσονται τυπολογικά στο ρεύμα του διεθνούς μεταπολεμικού ατοπικού φονξιοναλισμού,⁵³ αλλά ταυτόχρονα παρατηρείται και η τάση της επιστροφής στην παράδοση, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο από αρχιτέκτονες όπως ο Δημήτρης Πικιώνης και ο Αριστοτέλης Ζάχος. Σε αυτό το περίπλοκο πλαίσιο, θα καταφέρουν αρκετοί μεταπολεμικοί αρχιτέκτονες να παράξουν αξιόλογο έργο, ασκώντας σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Στο γεγονός αυτό συμβάλλουν ιδιαίτερα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, δύο σημαντικές εκθέσεις που διοργανώνονται στο Ζάππειο την περίοδο αυτή, το 1950 και το 1954 αντίστοιχα. Χάρη στις εκθέσεις αυτές, παρουσιάστηκε κάθε δραστηριότητα που σχετίζεται με το κτισμένο περιβάλλον της εποχής και στις οποίες οι αρχιτέκτονες διεκδίκησαν τη συμμετοχή τους στη διαμόρφωση της νέας εποχής, η οποία δεν μπορεί πλέον να αγνοεί την αναγκαιότητα της εργασίας τους.

⁵¹ Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ. 205

⁵² Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 63

⁵³ Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 83

Νομοθεσία

*Το πρώτο διάταγμα που αφορούσε το κτισμένο περιβάλλον, την περίοδο μετά τον πόλεμο, έρχεται το 1948 και επιτρέπει την αύξηση των υψών όλων των οικοδομικών μετώπων κατά 5%, αυξάνοντας έτσι τα ύψη των νέων οικοδομών κατά έναν όροφο καθώς και την συνολική εκμετάλλευση των οικοπέδων.⁵⁴ Τομή στη νομοθεσία των κατασκευών, αποτελεί ο Γ.Ο.Κ του 1955, κατά τον οποίο ορίζονται τα στοιχεία των πολεοδομικών σχεδίων, δηλαδή η ρυμοτομική και οικοδομική γραμμή, τα οικοδομήσιμα όρια, ο ακάλυπτος χώρος κ.α., ενώ εισάγεται και το ποσοστό κάλυψης ενός οικοπέδου, στο 70% της οικοδομήσιμης επιφάνειας του. Ταυτόχρονα, αλλαγές στον τρόπο σχεδιασμού τον όψεων επιφέρει η κατάργηση της δυνατότητας διαμόρφωσης κλειστών εξωστών (έρκερ), εγκαινιάζοντας την επιβολή της ουδέτερης επιδερμίδας στα κτίσματα.⁵⁵ Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί πως ο θεσμός της αντιπαροχής που βασίζεται στην νομοθεσίας περί οριζοντίου ιδιοκτησίας, η οποία όπως είδαμε υπήρχε ήδη από τον μεσοπόλεμο, πλέον εφαρμόζεται καθολικά ως μέθοδος παραγωγής κτιρίων κατοικίας επιτρέποντας σε *επιχειρηματίες χωρίς δικά τους κεφάλαια να βασίσουν την δραστηριότητα τους στην «οικονομία της ανταλλαγής»⁵⁶*, μοιράζοντας το κόστος της κατασκευής.*

Υλικά κατασκευής

Η χρήση του οπλισμένου σκυροδέματος για την κατασκευή του φέροντος οργανισμού των αστικών πολυκατοικιών και η πλήρωση των όψεων με πλινθοδομή, παραμένει και αυτή την περίοδο κυρίαρχη στις οικοδομές. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ελληνικής αρχιτεκτονικής, όπως και σε άλλες μεσογειακές χώρες οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα επιμέρους κατασκευαστικά υλικά, τα οποία είναι κυρίως παραδοσιακά και οι μέθοδοι κατασκευής

⁵⁴ Σακελλαρόπουλος Χριστόφορος, Μοντέρνα αρχιτεκτονική και πολιτική της αστικής ανοικοδόμησης, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2003. Σελ.367

⁵⁵ Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001, σελ. 102

⁵⁶ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 67

βιοτεχνικές.⁵⁷ Η εξωτερική επιδερμίδα των κτιρίων επενδύεται και τώρα με την τεχνική του αρτιφισιέλ καλύπτοντας τη δομή του σκελετού και ενοποιώντας φέροντα και φερόμενα στοιχεία. Η πρόσοψη σχεδιάζεται με υποδιαιρέσεις σε οριζόντιες ζώνες στην προέκταση των εξωστών, με εναλλαγές υλικών ή με επιμήκεις «σκοτίες».⁵⁸ Στην επιλογή των χρωμάτων για τις όψεις των πολυκατοικιών, σπανίζουν τα παραδείγματα έντονου χρωματισμού όπως στο κτίριο του Παναγιωτάκου, αλλά επικρατούν τα γεώδη χρώματα. Ωστόσο γίνεται πλέον αρκετά συχνή η χρήση του λευκού λείου σοβά και σε πολλές περιπτώσεις σε συνδυασμό με τις υπόφαιες αποχρώσεις του αρτιφισιέλ, με πολλά παραδείγματα την πρώτη μεταπολεμική περίοδο να υιοθετούν ένα τέτοιο σύστημα διπλής όψης.

Ανθρώπινο δυναμικό

Ενώ η προπολεμική αστική πολυκατοικία, αναπτύχθηκε ως ένας τύπος κατοικίας που απευθυνόταν στα μεσαία κοινωνικά στρώματα της πόλης με σημαντικό επίπεδο πνευματικής καλλιέργειας, τα οποία και αναλάμβαναν το κόστος της κατασκευής της, τα διαμερίσματα των μεταπολεμικών κτιρίων πολυκατοίκησης της Αθήνας προορίζονταν για τα λαϊκότερα στρώματα και πιο συγκεκριμένα τους νεοεισαχθέντες από την ύπαιθρο πληθυσμούς, οι οποίοι δυσκολεύονταν να επενδύσουν στην κατασκευή της κατοικίας τους. Σε συνδυασμό με την αδυναμία του κράτους, να χρηματοδοτήσει πολιτικές στέγασης και την ανέγερση εργατικών κατοικιών για τις κοινωνικές αυτές ομάδες, την λύση κλήθηκε να δώσει η ιδιωτική πρωτοβουλία. *Η ταχύτατη διάδοση της πολυκατοικίας τη δεκαετία του '50 οφείλετε σε μεγάλο βαθμό σε ένα πλήθος επιχειρηματιών – κατασκευαστών, οι οποίοι διαβλέποντας τα μεγάλα κέρδη του κλάδου, επένδυσαν στην οικοδομή.⁵⁹* Με την μέθοδο της αντιπαροχής, οι επιχειρηματικοί αυτοί κύκλοι, μπορούσαν να αναλάβουν με μειωμένο κόστος την κατασκευή κτιρίων διαμερισμάτων, ανταλλάσσοντας το οικόπεδο με μια από τις κατοικίες του τελικού παραγόμενου προϊόντος, και

⁵⁷ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 269

⁵⁸ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 271

⁵⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 310

λόγω της αυξημένης ζήτησης για κατοικία την εποχή εκείνη, απέσπασαν σημαντικά οφέλη.

Για τις κατασκευαστικές εταιρίες αυτές, εργάζονταν συνεργεία στελεχωμένα από τους πρόσφατους εσωτερικούς μετανάστες, σε μεγάλο βαθμό ανειδίκευτους, με περιορισμένο εξοπλισμό, πεινχρά μέσα και μικρά κεφάλαια. Το αποτέλεσμα ήταν *οι οικοδομικές εταιρίες της εποχής να χαρακτηρίζονται περισσότερο για την κερδοσκοπία τους και λιγότερο για την ποιότητα της κατασκευής που προσέφεραν.*⁶⁰ Το γεγονός αυτό αποτυπωνόταν και στο τελικό αρχιτεκτονικό προϊόν και κυρίως με την χρήση των επιμέρους υλικών που προαναφέρθηκαν που παρέπεμπαν σε παραδοσιακές κατασκευαστικές μεθόδους.

Εικόνα 41: Εργασίες κατασκευής μεταπολεμικής πολυκατοικίας

Για την κατασκευή των συγκεκριμένων κτιρίων, εργάστηκαν πλήθος μηχανικών, με ένα μικρό ποσοστό εξ αυτών να είναι αρχιτέκτονες. Το σχεδιασμό των μεταπολεμικών πολυκατοικιών, όπως και προπολεμικά, αναλάμβαναν συνήθως πολιτικοί μηχανικοί και τις πρώτες δεκαετίες εμπειρικοί μηχανικοί. Παρά την μικρή συμμετοχή του, στη διαμόρφωση του κτισμένου περιβάλλοντος, ο κλάδος των αρχιτεκτόνων, συνέβαλε αποφασιστικά στην επικράτηση της τυπολογίας της πολυκατοικίας ως τον κυρίαρχο τύπο κτιρίου διαμερισμάτων στην Ελλάδα και στην εξάπλωση του σε όλη τη χώρα. Αξιόλογα παραδείγματα αρχιτεκτονικών έργων απαντώνται συχνά στις ελληνικές πόλεις από τις δεκαετίες του '50 και του '60, σχεδιασμένες από νέους, αλλά και παλαιότερους αρχιτέκτονες με εμπειρία από τα χρόνια του μεσοπολέμου. *Η πλειοψηφία των μελετητών της μεταπολεμικής περιόδου, σπούδασαν στο Ε.Μ.Π. και σε σχολές του εξωτερικού,*

*κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία και στις Η.Π.Α., αντίθετα με προπολεμικά που προτιμούνταν οι γερμανικές σχολές.*⁶¹

Σημαντική επίδραση για την μετέπειτα πορεία της ελληνικής αρχιτεκτονικής, θα έχει και η ίδρυση της δεύτερης αρχιτεκτονικής σχολής της Ελλάδας, το 1956, στην πολυτεχνική σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, στελεχωμένη αρχικά από καθηγητές της σχολής της Αθήνας. Τα επόμενα χρόνια το τμήμα Αρχιτεκτόνων της Θεσσαλονίκης, θα διαφοροποιηθεί σε μεγάλο βαθμό από το αντίστοιχο της Αθήνας χάρη στην επίδραση των καθηγητών του, οι οποίοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση στην χώρα και θα αποφοιτήσουν από αυτό αξιόλογοι αρχιτέκτονες καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του, μέχρι σήμερα. Η διαφορά των δύο τμημάτων έγκειται στο γεγονός πως ενώ *στην αρχιτεκτονική σχολή της Αθήνας ευνοείται ο προσανατολισμός προς μια τεχνική και επαγγελματική κατάρτιση των νέων αρχιτεκτόνων, η σχολή της Θεσσαλονίκης επικεντρώνεται σε μια πιο θεωρητικά προσανατολισμένη διδασκαλία,*⁶² επιδιώκοντας και αυτή στην μέγιστη συνεισφορά των αποφοίτων της στην διαμόρφωση των ελληνικών πόλεων.

Η διάδοση του μοντέρνου μέσω της εξάπλωσης του προτύπου της πολυκατοικίας

Τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, έδρασαν και παρήγαγαν αξιόλογο αρχιτεκτονικό έργο αρκετοί από τους σημαντικότερους έλληνες αρχιτέκτονες, συμβάλλοντας στην διάδοση των ιδεών του μοντέρνου κινήματος στην χώρα και καθιστώντας το την κυρίαρχη αρχιτεκτονική τάση. Ενώ το αρχιτεκτονικό περιβάλλον εμπλουτίζεται συνεχώς με νέες κατασκευές μεγάλων κτηρίων δημόσιου χαρακτήρα, ξενοδοχειακών μονάδων και ιδιωτικών κατοικιών, ο τύπος κτηρίου που κυριαρχεί, παράγεται μαζικότητα, και κατακλύζει τις

⁶¹ Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 31

⁶² Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 48

⁶⁰ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 269

ελληνικές πόλεις από το '50 μέχρι το '70 είναι αυτός της αστικής πολυκατοικίας. Στην ξέφρενη αυτή παραγωγή κτηρίων διαμερισμάτων συμμετέχουν και αφήνουν το δικό τους στίγμα μεγάλα ονόματα της εγχώριας αρχιτεκτονικής όπως ο Νίκος Βαλσαμάκης, ο Τάκης Ζενέτος, ο Κωνσταντίνος Δεκαβάλλας, ο Άρης Κωνσταντινίδης κ.α.

Από το 1950 και για τα επόμενα 30 χρόνια, θα κατασκευαστούν στην Ελλάδα πλήθος μεγάλων έργων τόσο με την κρατική χρηματοδότηση, όσο και μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Τα έργα αυτά που αφορούσαν κυρίως ακαδημαϊκά κτήρια, κτήρια δημοσίων υπηρεσιών και τουριστικές μονάδες χαρακτηρίζονται από την έμφαση τους στην μνημειακότητα και τον ακόμα εντονότερο τονισμό της κλασικότητας, με επιδράσεις κυρίως από την αμερικανική αρχιτεκτονική σε συνδυασμό με τοπικά στοιχεία, ορίζοντας έτσι ένα ιδιαίτερο δείγμα εγχώριου μοντερνισμού. Δύο από τα ενδεικτικότερα παραδείγματα αυτής της αρχιτεκτονικής, αποτελούν το Ξενοδοχείο Χίλτον Αθηνών και η Αμερικανική πρεσβεία. *Το Χίλτον της Αθήνας, το οποίο ήταν και το πρώτο έργο μεγάλης κλίμακας της μεταπολεμικής περιόδου, σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε μεταξύ των ετών 1958 και 1963, από τους αρχιτέκτονες Ε. Βουρέκα, Π. Βασιλειάδη και Σ. Στάικο, σε συνεργασία με τους τεχνικούς της ομώνυμης Ξενοδοχειακής εταιρίας.*⁶³ Το έργο, διακρίνεται για την πρωτοποριακή του ένταξη στο οικόπεδο, την διαμόρφωση των χώρων της κάτοψης με βάση της επιταγές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και κυρίως για τον σχεδιασμό των όψεων του. Οι όψεις του κτιρίου ακολουθούν την διάταξη ενός καννάβου επαναλαμβανόμενων ορθογώνιων σε δύο διαστάσεις τα οποία αποτελούν την προβολή των χώρων εκτόνωσης των δωματίων, και επενδύονται ταυτόχρονα με πεντελικό μάρμαρο. *Η διαχείριση αυτή των όψεων έχει σαφείς αναφορές στην αμερικανική σύγχρονη αρχιτεκτονική, αλλά αντιπαράτίθεται μορφολογικά και στο πρότυπο του αρχαιοελληνικού ναού, με τη μεταφορά στο σύγχρονο ιδίωμα του αρχαίου κίονα.*⁶⁴ Την ίδια περίοδο σχεδιάζεται και το κτίριο της Αμερικανικής πρεσβείας, από τον διακεκριμένο αρχιτέκτονα W. Gropius. Αν και η

ένταξη του συγκεκριμένου κτιρίου στο οικόπεδο διαφέρει από την περίπτωση

Εικόνα 42: Το Χίλτον των Αθηνών (αριστερά) και η αμερικανική πρεσβεία (δεξιά)

του Χίλτον, εμφανίζεται παρόμοια διαχείριση στον σχεδιασμό των κατόψεων, ενώ εδώ *είναι ακόμη πιο εμφανής η απομίμηση ενός περιπτέρου ναού στην διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων.*⁶⁵ Η περιμετρική κιονοστοιχία του έργου, αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό του, συμβάλλοντας στην αναγνωρισιμότητα του και ενώ είναι εμφανής η επίδραση από την αρχαιοελληνική αρχιτεκτονική, είναι ένα σύστημα όψης που απαντάται και σε άλλα κτήρια αντίστοιχης λειτουργίας στο εξωτερικό, καθιστώντας το τοπικό και διεθνές ταυτόχρονα.

Ο τύπος του κτιρίου, του οποίου η διάχυση στην ελληνική πρωτεύουσα την κατέστησε μια κατεξοχήν μοντέρνα πόλη, ήταν αυτός της ελληνικής πολυκατοικίας. Χάρη στις νέες παραχωρήσεις υψών και συντελεστών δόμησης από το κράτος, *οι πολυκατοικίες απλώνονται σε ολόκληρη την Αθήνα, φτάνοντας τις 520 νέες κατασκευές μόνο το 1960.*⁶⁶ Πολλά από αυτά τα κτίσματα όπως προαναφέρθηκε δεν χαρακτηρίζονταν για τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά, ούτε σε κατασκευαστικό αλλά ούτε και σε αρχιτεκτονικό επίπεδο. Ο συγκεκριμένος κτιριακός τύπος αποτελούσε την εύκολη λύση για τα προβλήματα στέγασης λόγω υπερπληθυσμού στην Αθήνα και ελάχιστα ενδιέφερε εκείνη την εποχή η εξωτερική τους διαμόρφωση. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σε αυτό το πλαίσιο, βρίσκουν την ευκαιρία να δουλέψουν πάνω στην συγκεκριμένη τυπολογία, αρκετοί νέοι τότε αρχιτέκτονες, αφήνοντας αξιόλογα

⁶³ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 276

⁶⁴ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 276

⁶⁵ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 278

⁶⁶ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 266

έργα και σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον της ελληνικής αρχιτεκτονικής. *Η ανανέωση της μορφής της πολυκατοικίας εμφανίζεται το 1951, από τον Ν. Βαλσαμάκη⁶⁷*, με το έργο του στην οδό Σεμιτέλου 5, το οποίο αναλύεται διεξοδικά παρακάτω.

Εικόνα 43: Πολυκατοικία στην οδό Αμαλίας, Τ. Ζενέτος

Ένα από τα καλύτερα παραδείγματα κτιρίου διαμερισμάτων της εποχής, σχεδιάζεται το 1959, από τον πρωτοπόρο αρχιτέκτονα Τ. Ζενέτο, στη λεωφόρο Αμαλίας. *Ο Ζενέτος υπήρξε ο κύριος εκπρόσωπος της μεταπολεμικής ελληνικής ουτοπίας, μέσω του τεχνολογικού ριζοσπαστισμού των έργων του και μιας επιθετικής αναθεώρησης της γλώσσας του μοντέρνου.*⁶⁸ Η πολυκατοικία επί της

⁶⁷ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 270

⁶⁸ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 87

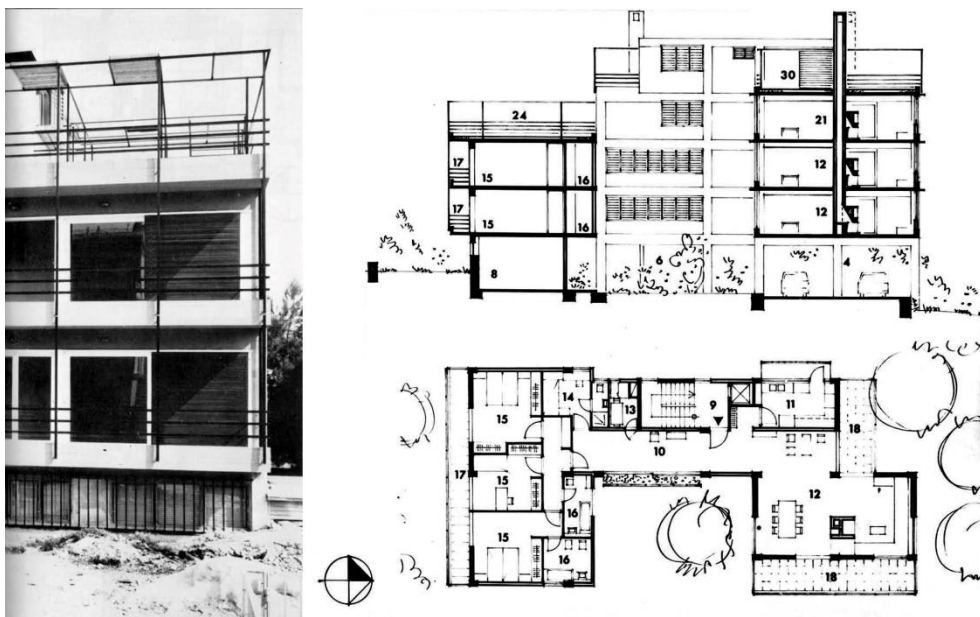
Αμαλίας, συμπυκνώνει τις ιδέες του αρχιτέκτονα πάνω στο πεδίο της κατοίκησης, και ξεχωρίζει για τον ιδιαίτερο χειρισμό των όψεων της. Για την σκίαση των εξωστών των διαμερισμάτων, ένα θέμα το οποίο προβληματίζει ακόμα και σήμερα τους μελετητές, ο Ζενέτος επιλέγει τον σχεδιασμό κινούμενων μεταλλικών πάνελ, πληρωμένα με γυάλινες επιφάνειες, επί των κιγκλιδωμάτων. Η πρωτοποριακή για την εποχή αυτή λύση, δυστυχώς δεν εφαρμόστηκε στον βαθμό που θα ήθελε ο αρχιτέκτονας, καθώς τελικά κατασκευάστηκαν λιγότερα πάνελ από αυτά που προέβλεπε η μελέτη και μετά από κάποια χρόνια αφαιρέθηκαν, αλλά αποτελεί σημείο αναφοράς για την αρχιτεκτονική των πολυκατοικιών και θα εμπνεύσει αρκετούς μελλοντικούς σχεδιαστές.

Εικόνα 44: Πολυκατοικία στην οδό Δεινοκράτους, Κ. Δεκαβάλλας - Θ. Αργυρόπουλος

Ενδεικτικότερο έργο μεταπολεμικής πολυκατοικίας αποτελεί και η πολυκατοικία του Κ. Δεκαβάλλα, σε συνεργασία με τον Θ. Αργυρόπουλο το 1961, στο οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Δεινοκράτους, Λουκιανού και Κλεομένους στο κολωνάκι. *Το κτίσμα χαρακτηρίζεται από την*

αφαιρετική, δομική και λειτουργική σαφήνεια της κάτοψης του και την ογκοπλασία του, με την υψομετρική διαβάθμιση των ορόφων και την αντιστικτική χρωματική σχέση των λευκών περικλειστών εξωστών με τον σκουρόχρωμο κορμό του.⁶⁹ Η μορφή του κτιρίου, η οποία παρουσιάζει κοινά στοιχεία και με το έργο το Ν. Βαλσαμάκη στην Σεμιτέλου, παρά τον σαφή νεωτερικό του χαρακτήρα, παρουσιάζει και στοιχεία νησιωτικής αρχιτεκτονικής, καθώς ο Κ. Δεκαβάλλας υπήρξε από τους κύριους μελετητές για την ανοικοδόμηση της Σαντορίνης από το 1959,⁷⁰ όπου είχε την ευκαιρία να ανακαλύψει τις αξίες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και να τις εφαρμόσει στα σύγχρονα έργα του.

Εικόνα 45: Πολυκατοικία στη Φιλοθέη, Α. Κωνσταντινίδης

Το έργο του Άρη Κωνσταντινίδη, υπήρξε αδιαμφισβήτητο μοναδικό όχι μόνο για την εποχή του, αλλά και σημαντική έμπνευση για πολλούς αρχιτέκτονες μέχρι

σήμερα. Στο πεδίο της πολυκατοίκησης, ο Α. Κωνσταντινίδης, ασχολήθηκε κυρίως ως προϊστάμενος στον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας (Ο.Ε.Κ.), από το 1955 έως και το 1957.⁷¹ Επιπλέον, το 1971, υλοποιεί ένα από τα λιγότερα δημοσιευμένα έργα του, που αφορά τον σχεδιασμό κτιρίου διαμερισμάτων στη Φιλοθέη, ένα κτίριο που εντάσσεται στο πρότυπο της ελληνικής πολυκατοικίας με σημαντικές όμως διαφοροποιήσεις, στη διαχείριση επιμέρους στοιχείων του. Όπως σε όλα τα έργα του Κωνσταντινίδη κυριαρχεί και εδώ η τοπικότητα μέσω ενός μοντέρνου σχεδιασμού, ισορροπώντας ανάμεσα σε μια ποιητική διάθεση και σε έναν αυστηρό ορθολογισμό.⁷² Το κτίριο αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα πολυκατοικιών στο οποίο απαντάται αίθριο, το οποίο πέραν της σύνδεσης με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική βελτιώνει σημαντικά και την λειτουργία των διαμερισμάτων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διαμόρφωση των όψεων του με τη χρήση μεταλλικών στοιχείων, που συνθέτονται και δημιουργούν τα κιγκλιδώματα και τα σκίαστρα των εξωστών με ένα τρόπο εντελώς διαφορετικό από την πλειονότητα των αντίστοιχων έργων της εποχής.

⁶⁹ Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 279

⁷⁰ Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014, σελ. 271

⁷¹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 284

⁷² Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 284

3.2. Η πολυκατοικία στην οδό Σεμιτέλου

Εικόνα 46: Πολυκατοικία στην οδό Σεμιτέλου 5, Ν. Βαλασμάκης

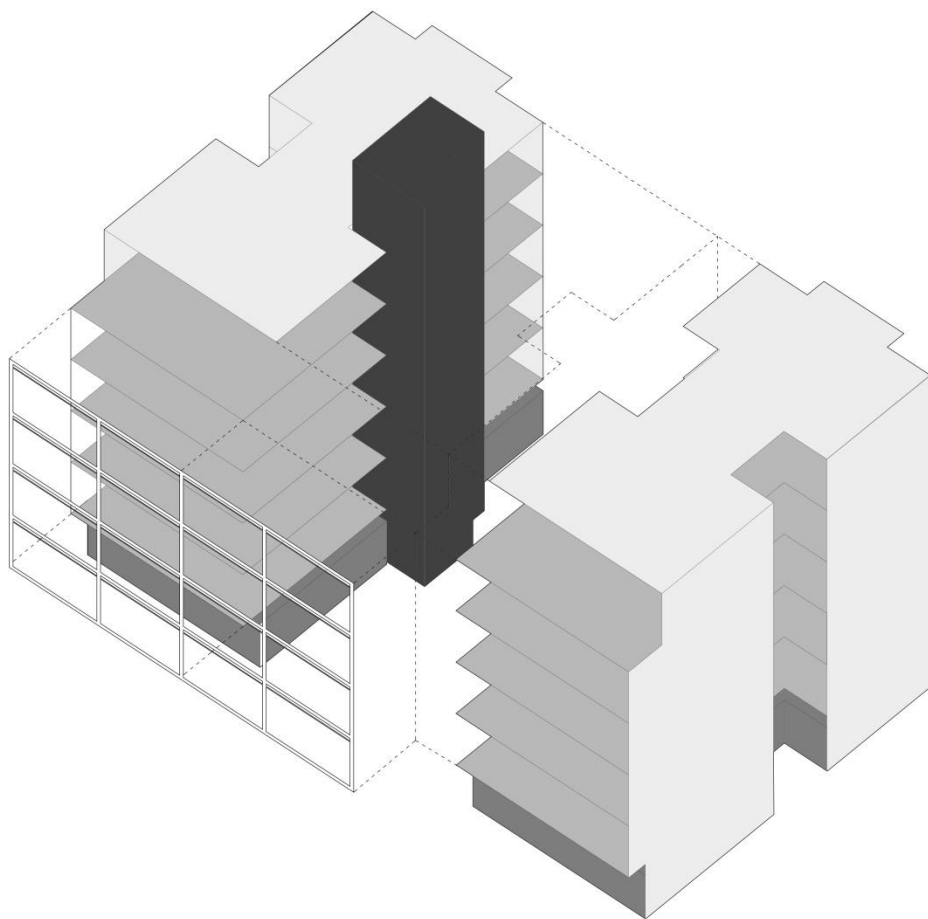
Με το τέλος του πολέμου, ξεκινά μια ξέφρενη οικοδόμηση κτιρίων διαμερισμάτων σε πολλές μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, και κυρίως στην Αθήνα. Τα κτήρια αυτά, τα οποία όρισαν τον τύπο της πολυκατοικίας όπως τον γνωρίζουμε μέχρι και σήμερα, έμελλε να λύσουν το στεγαστικό πρόβλημα της Αθήνας που δημιουργήθηκε λόγω της συσσώρευσης πληθυσμού στην πρωτεύουσα, ως αποτέλεσμα του πολέμου και της οικονομικής δυσχέρειας στην ύπαιθρο. Σαν κατασκευαστικό προϊόν λοιπόν, το οποίο στόχευε στην άμεση επίλυση λειτουργικών προβλημάτων, και όχι στην αναζήτηση κάποιας αρχιτεκτονικής μορφής, δεν φημιζόταν για τις μορφολογικές του ποιότητες και τα συνθετικά χαρακτηριστικά του. Ένας από τους πρώτους αρχιτέκτονες που επιχειρεί την ανανέωση του συγκεκριμένου τύπου, είναι ο Νικόλαος Βαλασμάκης μέσω του σχεδιασμού της πολυκατοικίας επί της οδού Σεμιτέλου 5.

Εικόνα 47: Εξωτερικές απόψεις

Ο Ν. Βαλασμάκης γεννήθηκε το 1924 στην Αθήνα. Σπούδασε κατά την έντονη περίοδο του εμφυλίου στη σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και πριν ακόμα αποφοιτήσει από αυτήν το 1952, αναλαμβάνει το πρώτο υλοποιημένο έργο του. Το 1953 ανοίγει το προσωπικό του γραφείο και ξεκινά την αξιοσημείωτη πορεία του στην νεοελληνική αρχιτεκτονική αναλαμβάνοντας

πλήθος ιδιωτικών και δημόσιων έργων.⁷³ Με το έργο του προσανατολίζεται στην ανακεφαλαίωση των διδαγμάτων του μοντέρνου κινήματος, ιδιαιτέρως του Mies van de Rohe και του Giuseppe Terragni,⁷⁴ παράγοντας πολλά δείγματα αξιόλογης αρχιτεκτονικής και αφήνοντας σημαντική παρακαταθήκη για τους επόμενους σχεδιαστές.

Εικόνα 48: Αξονομετρικό διάγραμμα

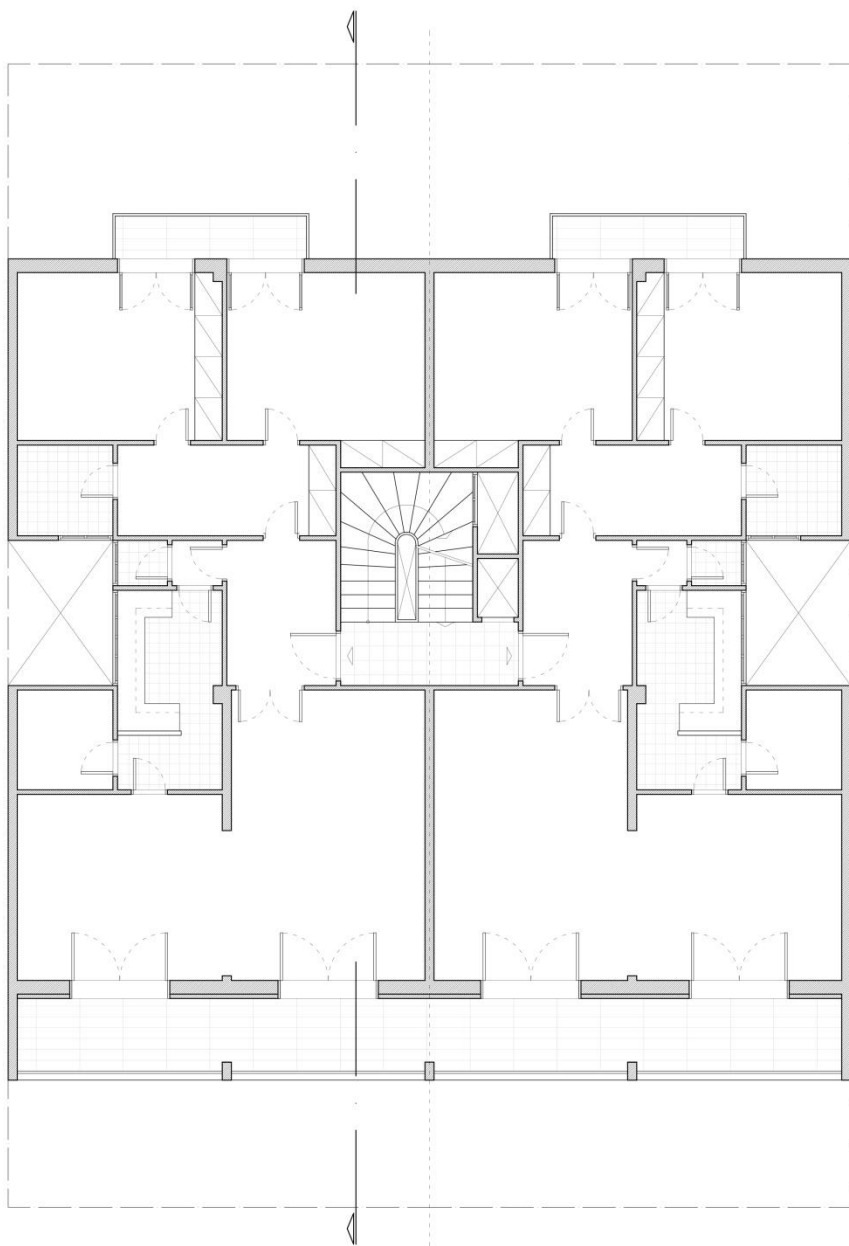
⁷³ <https://www.ktirio.gr/el/>

⁷⁴ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 87

Την διετία 1950-1951 σχεδιάζει και υλοποιεί το κτίριο στην οδό Σεμιτέλου 5, ένα από τα πρώτα του έργα, το οποίο έμελλε να καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη των αθηναϊκών πολυκατοικιών. Οι πολυκατοικίες που σχεδιάζει ο Βαλσαμάκης προσθέτουν αυτό που έλλειπε ως τότε στα κτίρια του συγκεκριμένου τύπου: την κατασκευαστική - τυπολογική ανανέωση και μορφολογικά την ποικιλία, την ασυμμετρία και τη χρήση διαφορετικής υφής υλικών.⁷⁵ Στη Σεμιτέλου, σε ένα κτίσμα, σε συνεχές σύστημα δόμησης, το οποίο εφάπτεται στα δύο γειτονικά του αφήνοντας ελεύθερες μόνο την πρόσοψη προς τον δρόμο και την πίσω όψη στον ακάλυπτο, περιλαμβάνονται 9 κατοικίες. Στο ισόγειο, κυριαρχεί ο χώρος της εισόδου που οδηγεί στο κλιμακοστάσιο, με συμπληρωματικούς κοινόχρηστους χώρους. Από τον πρώτο μέχρι τον τέταρτο όροφο, τοποθετούνται σε επανάληψη δύο διαμερίσματα ίδιου τύπου συμμετρικά ως προς το κοινόχρηστο κλιμακοστάσιο, ενώ στον τελευταίο όροφο, ο οποίος βρίσκεται σε υποχώρηση, απαντάται το τελευταίο διαμέρισμα του κτιρίου και το οποίο καταλαμβάνει το σύνολο της επιφάνειας του ρετιρέ. Το πλέον αναγνωρίσιμο στοιχείο της συγκεκριμένης πολυκατοικίας, αποτελεί ο σχεδιασμός της όψης της πάνω σε κάρναβο ορθογωνίων που αποτελούν τους χώρους εκτόνωσης των κατοικιών και διατρέχει όλον τον κορμό του κτιρίου.

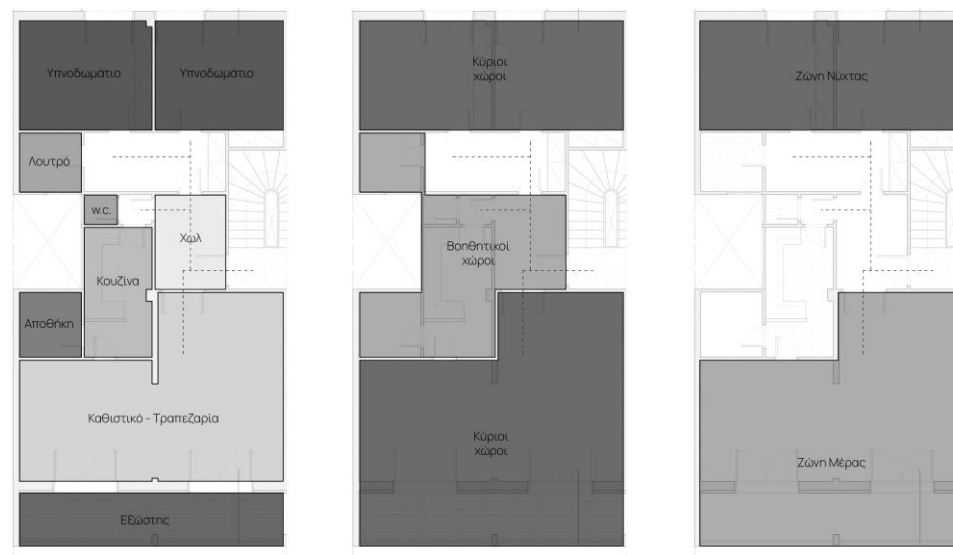
Ο σχεδιασμός των κατόψεων των διαμερισμάτων, ακολουθεί την δομή των περισσότερων πολυκατοικιών που χτίζονται μεταπολεμικά και διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από τον αντίστοιχο σχεδιασμό την δεκαετία του '30. Οι κατοικίες που χτίζονται από το 1950 και μετά, όπως προαναφέρθηκε, κλήθηκαν να στεγάσουν το σύνολο των νεοεισαχθέντων πληθυσμών από την ύπαιθρο στην ελληνική πρωτεύουσα, που αποτελούνταν από άτομα και οικογένειες με χαμηλότερα εισοδήματα από τους χρήστες των πολυκατοικιών της προηγούμενης περιόδου. Η διαφοροποίηση αυτή γίνεται εμφανής στα σχέδια των διαμερισμάτων στα οποία παρατηρείται η απουσία χώρων που απευθύνονται στο βοηθητικό προσωπικό, η μείωση του συνολικού εμβαδού των χώρων διημέρευσης (τραπεζαρία - καθιστικό), οι οποίοι και ενοποιούνται, ενώ περιορίζεται σημαντικά και ο χώρος υποδοχής. Σημαντική διαφοροποίηση αποτελεί επίσης ο διαχωρισμός των υπνοδωματίων από το καθιστικό,

⁷⁵ Φιλίππιδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ 290

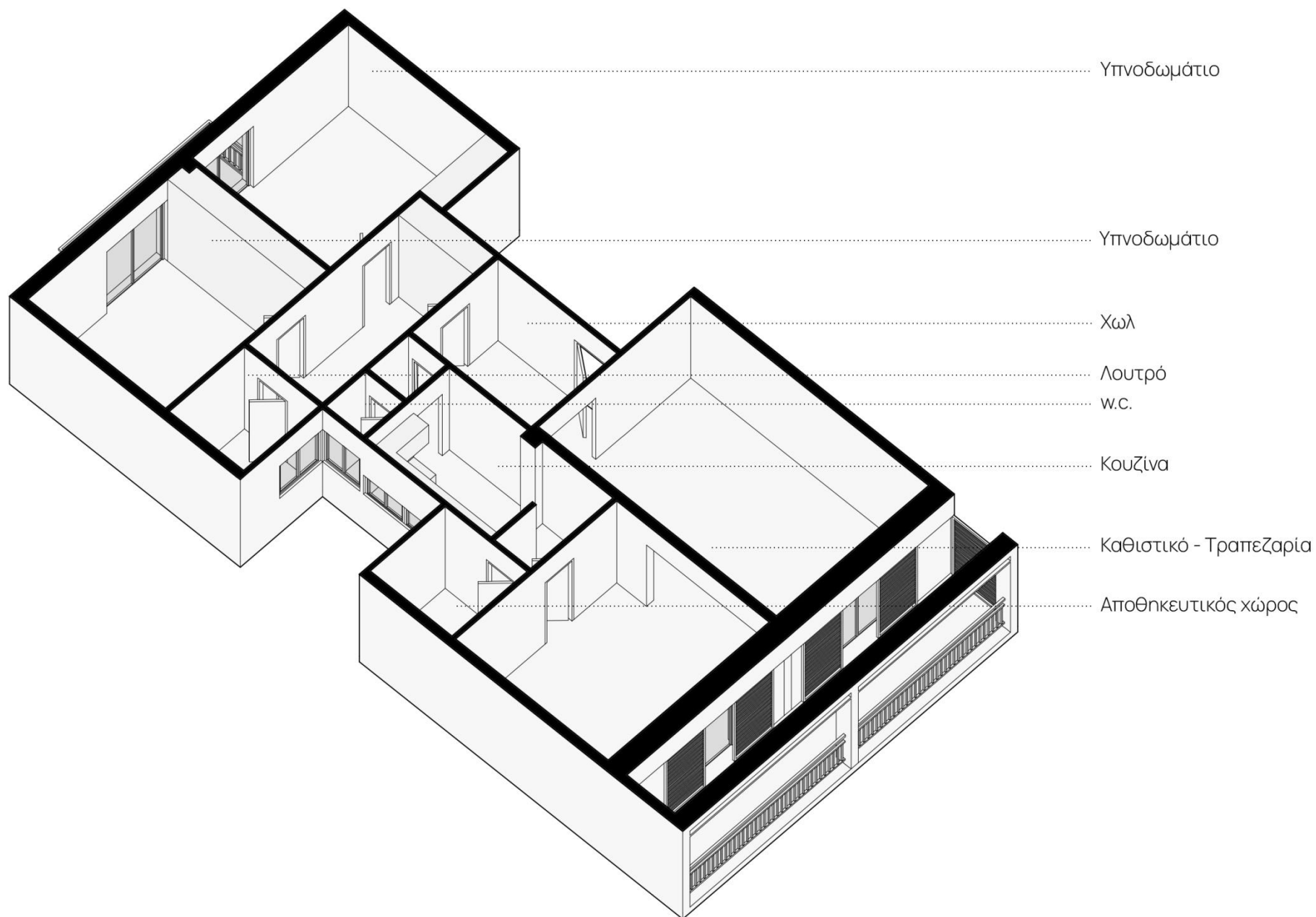
Εικόνα 49: Κάτοψη τυπικού ορόφου

διαμορφώνοντας το σύστημα ζωνών μέρας και νύχτας. Ενώ κατά τις προηγούμενες δεκαετίες τα δωμάτια τοποθετούνταν στην πρόσοψη, μεταπολεμικά διαφαίνεται η τάση της μετακίνησης τους στην πίσω όψη προς τον ακάλυπτο, μια λύση που προσέφερε στους χώρους ύπνου επιπλέον ιδιωτικότητα και μικρότερου βαθμού όχληση. Οι δε βοηθητικοί χώροι (κουζίνα, μπάνιο, w.c. και αποθηκευτικός χώρος) οι οποίοι τοποθετούνταν στην πίσω όψη, τώρα αναπτύσσονται στο εσωτερικό των διαμερισμάτων, γύρω από τον φωταγωγό, ο οποίος εξασφαλίζει ως ένα βαθμό τον φυσικό αερισμό και ηλιασμό τους. Τέλος, αντίθετα με πρότερα παραδείγματα, εντοπίζεται έντονη απουσία κοινόχρηστων χώρων για τους κατοίκους, οι οποίοι περιορίζονται στα βασικά, όπως την αναγκαία κάθετη κίνηση που προσφέρει το κλιμακοστάσιο, το οποίο με τη σειρά του χαρακτηρίζεται από το συγκριτικά μικρότερο εμβαδόν της συνολικής του επιφάνειας.

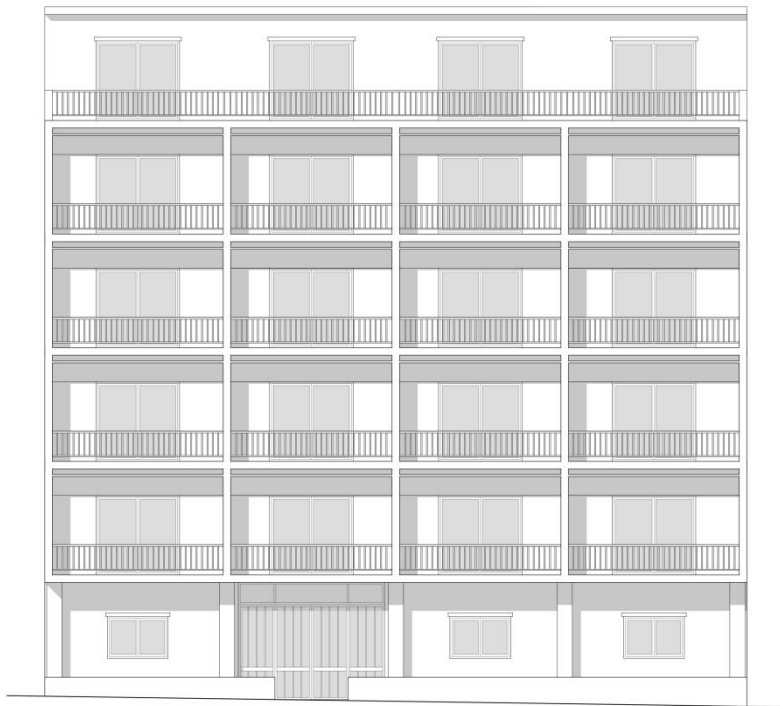
Εικόνα 50: Διαγράμματα κάτοψης

Ενδεικτική είναι επίσης και η μορφολογική διαμόρφωση της όψης της πολυκατοικίας. Ενώ στα προπολεμικά κτίρια, οι όψεις τους χαρακτηρίζονταν από την συνεχή εναλλαγή εσοχών και εξοχών χάρη στην χρήση των κλειστών εξωστών (έρκερ), από την δεκαετία του '50 και μετά, το στοιχείο αυτό

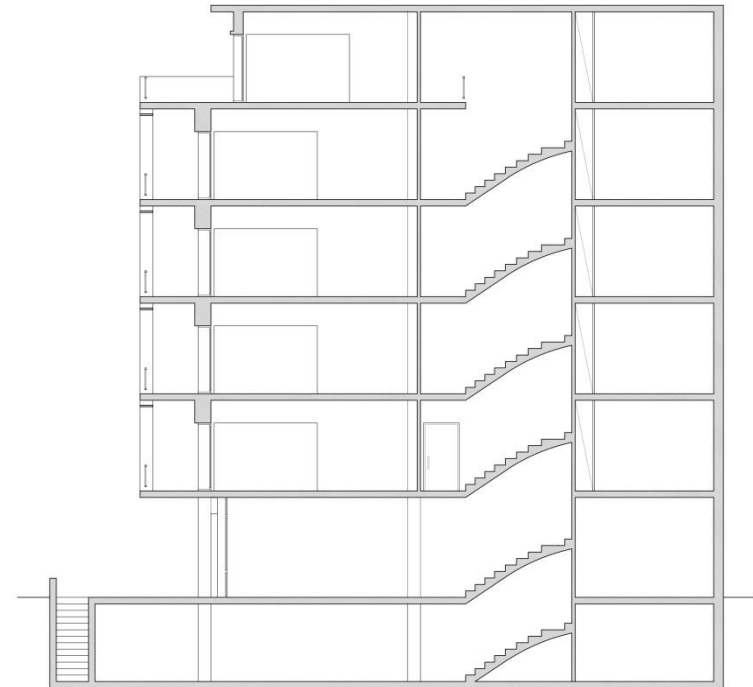
Εικόνα 51: Αξονομετρικό κατοικίας

απουσιάζει από την ελληνική αρχιτεκτονική για αρκετά χρόνια. Στην οδό Σεμιτέλου στον κύριο όγκο της κατασκευής, από τον πρώτο μέχρι τον τέταρτο όροφο, «προστίθεται» σε προβολή ένα πλέγμα ορθογωνίων (κάνναβος) σχηματίζοντας αυτό το σύστημα διπλής όψης, το οποίο θα ακολουθήσουν και αρκετοί ακόμα αρχιτέκτονες τα επόμενα χρόνια. Η δεύτερη αυτή όψη, διαμορφώνεται από την εξοχή της πλάκας σε συνδυασμό με κάθετα στοιχεία στην ακμή των εξωστών. Κάτω από τις πλάκες τοποθετείται ένα επιπλέον ελαφρότερο στοιχείο το οποίο λειτουργεί αντί – διαμετρικά με το κιγκλίδωμα, ενισχύοντας έτσι τις χαράξεις στην οριζόντια διάσταση, έναντι της κάθετης. Για τον περαιτέρω διαχωρισμό του πλέγματος της εξωτερική όψης, από την εσωτερική, αυτές χρωματίζονται διαφορετικά, με έντονο λευκό στην πρώτη περίπτωση και γεώδεις καφέ αποχρώσεις στην δεύτερη, προσδίδοντας βάθος στους χώρους εκτόνωσης. Το ισόγειο, βρίσκεται σε υποχώρηση σε σχέση

Εικόνα 52: Όψη

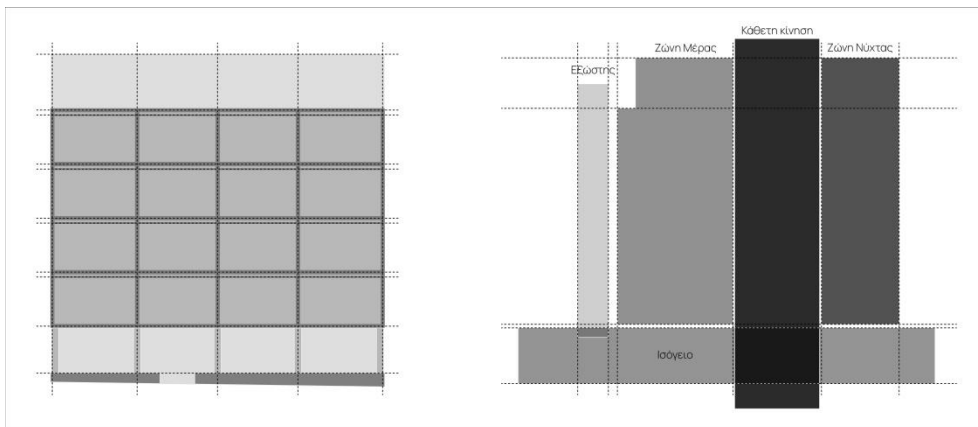
με τους ορόφους, καθιστώντας εμφανή τα κυκλικά υποστυλώματα στο πρώτο αυτό επίπεδο, και επενδύεται με διαφορετικό υλικό, διαχωρίζοντας έτσι την βάση από τον κορμό του κτιρίου. Αντίστοιχα διαφοροποιείται και ο τελευταίος όροφος, ο οποίος υποχωρεί επίσης και διακόπτεται σε αυτόν ο κάνναβος των προηγούμενων ορόφων.

Εικόνα 53: Τομή

Αυτό το σύστημα του καννάβου σε προβολή σε δεύτερο επίπεδο, αποτέλεσε συχνή λύση για την ογκοπλαστική διαμόρφωση του εξωτερικού κελύφους των κτιρίων που κατασκευάζονται τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Έχοντας τις ρίζες του σε μεσοπολεμικά παραδείγματα του εξωτερικού και κυρίως τα έργα του G. Terragni,⁷⁶ εμφανίζεται στο σχεδιασμό πολλών μεταγενέστερων ευρωπαϊών μοντερνιστών, όπως και στο κτίριο της Unite d' Habitation το οποίο

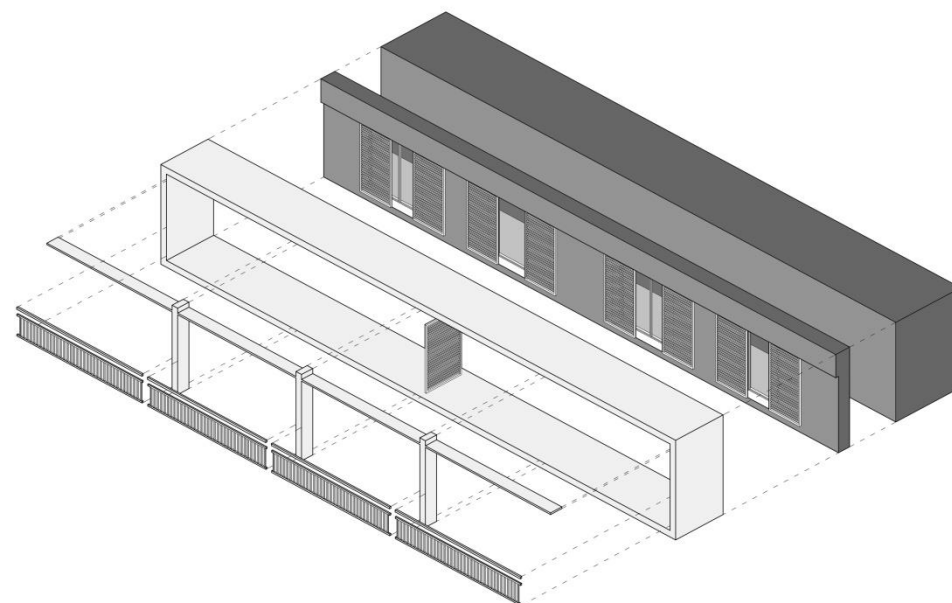
⁷⁶ <https://www.blod.gr/lectures/i-metamorfosi-tou-paradeigmatos-o-nikos-balsamakis-kai-i-ekseliksi-tis-athinaikis-polykatoikias/>

Εικόνα 54: Διαγράμματα όψης και τομής

αποτελέσει τα χρόνια εκείνα, το πρότυπο για τα περισσότερα κτίρια πολυκατοικιών. Στην Ελλάδα πέραν από την περίπτωση του Ν. Βαλσαμάκη αξιοποιείται με διάφορους τρόπους από πολλούς ακόμα αρχιτέκτονες. Στην πολυκατοικία επί της Δεινοκράτους των Δεκαβάλλα και Αργυρόπουλου, η διαμόρφωση του καννάβου παρουσιάζει έντονες ομοιότητες με αυτή της Σεμιτέλου, αλλά διαφέρουν οι διατομές των υποστυλωμάτων και των πρόσθετων οριζόντιων στοιχείων, όπου είναι εμφανώς παχύτερα. Επιπλέον, διαχωρίζεται σε δύο τμήματα ένα στον πρώτο όροφο και ένα δεύτερο στους επόμενους. Μια διαφορετική διαχείριση της διπλής αυτής όψης, κάνει ο Α. Κωνσταντινίδης στην Φιλοθέη, όπου το επιπλέον αυτό πλέγμα, είναι μεταλλικό πολύ λεπτής διατομής και αναρτάται στα τσιμεντένια στηθαία των εξωστών, καθιστώντας το δεύτερο επίπεδο της όψης, «ελαφρότερο» και λιγότερο διακριτό σε σχέση με τις προηγούμενες περιπτώσεις. Και στο έργο του Τ. Ζενέτου στην λεωφόρο Αμαλίας, είναι εμφανής η χρήση καννάβου, σε μια αποδομημένη όμως μορφή, με τη χρήση των κινούμενων πάνελ, στη βάση των τεχνολογικά προσανατολισμένων ιδεών του ουτοπιστή αρχιτέκτονα.

Παρά την έντονη παρουσία, της συγκεκριμένης μορφολογικής διαχείρισης κατά την εποχή που εξετάζεται και κυρίως τις δεκαετίες του '50 και του '60, αυτή η λύση επιλέγεται όλο και λιγότερο τα επόμενα χρόνια, σαν περιττό επιπρόσθετο στοιχείο της κατασκευής. *Ακόμα και ο ίδιος ο Βαλσαμάκης σε μεταγενέστερα*

Εικόνα 55: Αξονομετρικό διάγραμμα όψης ορόφου

*έργα του, όπως στην πολυκατοικία της οδού Ηροδότου, αποφεύγει τη χρήση των κάθετων υποστυλωμάτων, διατηρώντας μόνο τις οριζόντιες χαράξεις.*⁷⁷ Αυτή η λογική, που γίνεται όλο και συχνότερη και στα περισσότερα αξιόλογα αρχιτεκτονικά έργα, αλλά ακόμα περισσότερο στις εργολαβικές πολυκατοικίες που χτίζονται ασταμάτητα μεταπολεμικά, οδηγεί στην διαμόρφωση του τύπου της πολυκατοικίας όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή ένα ορθογώνιο πρίσμα έξι- επτά ορόφων κατά μέσο όρο, που ορίζονται κυρίως από τις προεξοχές των πλακών των εξωστών. Η λιτή αυτή διαχείριση και η κατ' επέκταση απλούστευση της εξωτερικής μορφολογίας των αστικών πολυκατοικιών, θα είναι ένα ακόμα πεδίο έντονης κριτικής τα επόμενα χρόνια προς την συγκεκριμένη τυπολογία κτιρίων.

⁷⁷ <https://www.blod.gr/lectures/i-metamorfosi-tou-paradeigmatos-o-nikos-balsamakis-kai-i-ekseliksi-tis-athinaikis-polykatoikias/>

Πολυκατοικία Σεμιτέλου, Ν. Βαλασμάκης
(1953)

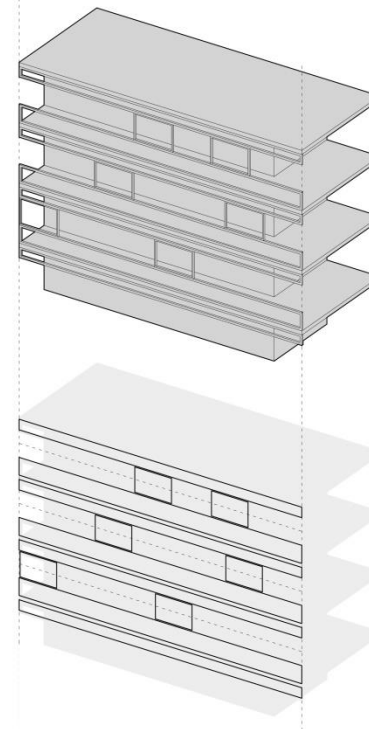
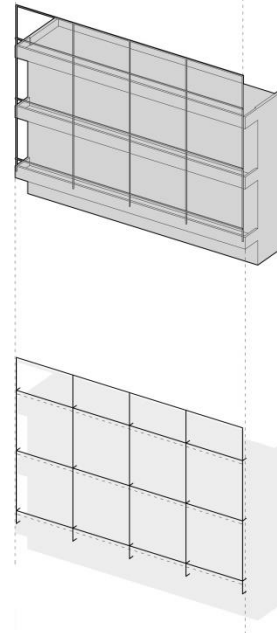
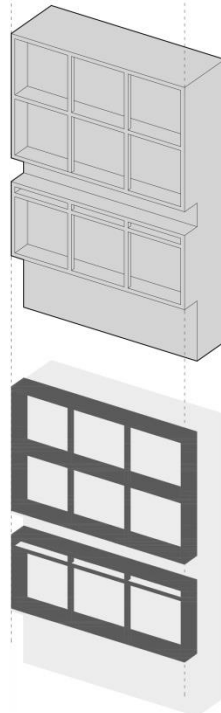
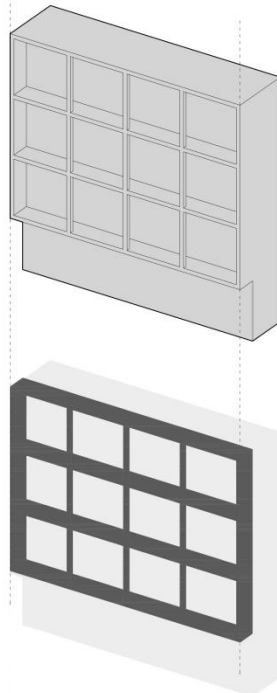
Πολυκατοικία Δεινοκράτους, Κ. Δεκαβάλλας
(1961)

Πολυκατοικία στη Φιλοθέη, Α. Κωνσταντινίδης
(1971)

Πολυκατοικία Αμαλίας, Τ. Ζενέτος
(1959)

Εικόνα 56: Διάγραμμα σύγκρισης συστημάτων όψεων

Ο σκελετός του κτιρίου στην οδό Σεμιτέλου όπως και το πλέγμα της όψης κατασκευάζονται από σκυρόδεμα και πληρώνονται με τοίχους από τούβλο. Ενδιαφέρον, παρουσιάζει επίσης η χρήση των επιμέρους υλικών, για τον διαχωρισμό των διαφορετικών επιφανειών. Πέραν του διαφορετικού χρωματισμού του πρώτου και του δευτέρου επιπέδου της όψης, *διαφοροποιείται ο χώρος του ισογείου από το υπόλοιπο κτίσμα, με τη χρήση πέτρας Καπανδριτίου,*⁷⁸ τόσο στις εξωτερικές όσο και στις εσωτερικές επιφάνειες. Ο χώρος της εισόδου χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην οποία δόθηκε στον σχεδιασμό της και στην επιλογή των υλικών (μαρμάρινες και ξύλινες επενδύσεις), όπως και στις πολυκατοικίες του μεσοπολέμου. Αξιοσημείωτα είναι επίσης και τα μινιμαλιστικής αισθητικής στηθαία των εξωστών αλλά και τα ξύλινα σκίαστρα των εξωτερικών κουφωμάτων, τα οποία φτάνουν το ύψος των δοκαριών και κινούνται παράλληλα στην εξωτερική τοιχοποιία.

Εικόνα 57: Απόψεις λεπτομερειών

Το έργο του Ν. Βαλασμάκη στην οδό Σεμιτέλου, αποτέλεσε το πρώτο παράδειγμα ολοκληρωμένου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, μεταπολεμικής πολυκατοικίας. Χαρακτηρίζεται από την λειτουργική διάρθρωση της κάτοψης του, όπως επέβαλλε το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, αλλά ορίζει σε αρκετά μεγάλο βαθμό και τις μορφολογικές επιταγές της περιόδου μέχρι τα τέλη της

δεκαετίας του '70, με αρκετούς συναδέλφους του να αντλούν από αυτό, πολλά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία των έργων τους. Είναι η εποχή που διαμορφώνεται ο τύπος της πολυκατοικίας που θα κατακλύσει την ελληνική πρωτεύουσα και θα ορίσει το κτισμένο περιβάλλον μέχρι και σήμερα, καθιστώντας την Αθήνα, μοντέρνα πόλη.

⁷⁸ <https://doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-odo-semiteloy-5>

4. Επαναπροσδιορισμός της μοντέρνας τυπολογίας

4.1. Ιστορικό πλαίσιο

Κοινωνικά στοιχεία

Με την πτώση της δικτατορίας το 1974 ξεκινά μια νέα εποχή για την Ελλάδα, η περίοδος της μεταπολίτευσης, η οποία χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια για ανανέωση της πολιτικής ζωής προς μια περισσότερο προοδευτική κοινωνία, κλείνοντας τις πληγές του παρελθόντος και συνοδευόμενη από οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Ταυτόχρονα, συνεχίζεται αμείωτα η μετακίνηση κατοίκων από την ύπαιθρο στις πόλεις της χώρας, οι οποίες γνωρίζουν σημαντική εξάπλωση κατά τη διάρκεια και αυτής της περιόδου και διαμορφώνονται ανάλογα, για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του διογκωμένου πληθυσμού. Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας θα διακοπεί απότομα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και την επακόλουθη δημοσιονομική κατάρρευση του ελληνικού κράτους, που θα επιφέρει σημαντική ύφεση και στην οικοδομική δραστηριότητα περιορίζοντας σημαντικά την παραγωγή αρχιτεκτονικών προϊόντων. Επιπλέον, στη διόγκωση του αστικού πληθυσμού, συμβάλλουν από τη δεκαετία του '90 και μετά και οι συνεχείς μεταναστευτικές ροές από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ αρχικά, και στη συνέχεια από χώρες της Αφρικής και της κεντρικής Ασίας. Σημαντικό στοιχείο της εποχής αποτελεί και η εδραίωση του ιδιωτικού αυτοκινήτου ως το κυρίαρχο μέσω μεταφοράς, το οποίο κατακλύζει τις ελληνικές πόλεις, επιφέροντας τα αντίστοιχα προβλήματα. *Οι αλλαγές της εξεταζόμενης περιόδου, δεν περιορίζονται μόνο στην πολιτική ζωή της χώρας, αλλά επηρεάζουν σημαντικά, όλα τα κοινωνικά πεδία, καθώς και την αρχιτεκτονική.*⁷⁹ Οι κυρίαρχες τάσεις σχεδιασμού, αλλάζουν ριζικά, ήδη λίγο πριν την μεταπολίτευση, ακολουθώντας τόσο τα πρότυπα του εξωτερικού όσο και τις νέες ανάγκες για μορφολογικό ανανεωτισμό, που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα πολλαπλών κοινωνικών παραγόντων.

⁷⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001, σελ. 183

Καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά ρεύματα

Ενώ τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ο μοντερνισμός επικρατεί ως κυρίαρχη αρχιτεκτονική τάση, ταυτόχρονα αναπτύσσονται και οι πρώτες κριτικές προσεγγίσεις απέναντι στις αξίες που προέβαλλε. Από την δεκαετία του '70 και μετά αρχίζουν να εντείνονται οι φωνές που είτε στέκονταν επικριτικά απέναντι στο μοντέρνο κίνημα, είτε επιζητούσαν την ανανέωση των αρχών του, μέσω νέων σχεδιαστικών προτάσεων. *Ήδη από το 1959 στο τελευταίο CIAM, στο Ντουμπρόβνικ, εμφανίζεται η ομάδα γνωστή ως Team X, που θα ασκήσει την πρώτη έντονη κριτική στις ιδέες του μοντερνισμού, αμφισβητώντας κυρίως τον ορθολογισμό της λειτουργικής πόλης και αναζητώντας μια ακριβέστερη σχέση ανάμεσα στη φυσική μορφή και τις κοινωνικό - ψυχολογικές ανάγκες.*⁸⁰

Εικόνα 58: San Cataldo Cemetery, Aldo Rossi

Από τις αρχές της εξεταζόμενης περιόδου μέχρι και σήμερα παρατηρείται πλήθος θεωρητικών και σχεδιασμένων προτάσεων που αντιτίθενται έντονα στις επικρατούσες ως τότε απόψεις και αναπτύσσονται διάφορα ρεύματα του

⁸⁰ Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ. 243

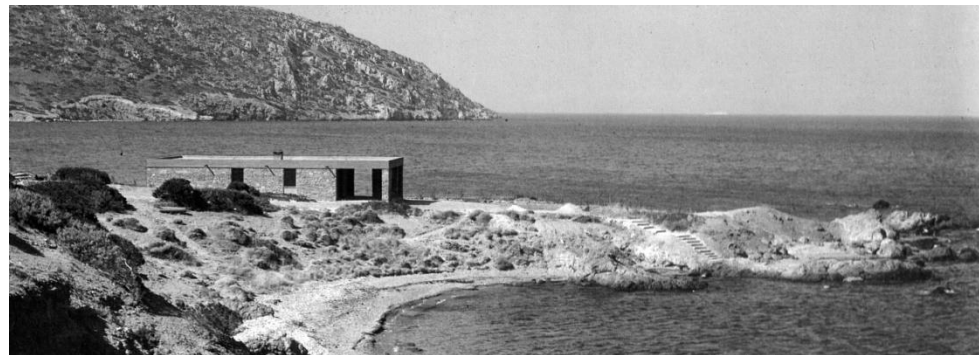
μεταμοντέρνου κινήματος. Το μεταμοντέρνο θα μπορούσε κανείς να το κατατάξει σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Μια είναι σαφώς αυτή που ονομάζουμε ιταλική σχολή ή «νεορασιοναλισμό», και στηρίζεται κυρίως στη δουλειά – θεωρητική και εφαρμοσμένη – του Aldo Rossi και άλλων. Μια δεύτερη είναι ο αποκαλούμενος «αμερικάνικος νεορεαλισμός», που στηρίζεται μερικώς στα κείμενα του Robert Venturi και αφορά έργα όπως το Portland Building του Michael Graves, όπου ένα λειτουργικό κουτί περιβάλλεται από ένα ωραίο ένδυμα εν πολλοίς άσχετο με την εσωτερική οργάνωση του κτιρίου.⁸¹

Ενώ οι θέσεις των μεταμοντέρνων θεωρητικών δεν θα επιδράσουν σημαντικά στην ελληνική αρχιτεκτονική και μόνο τα επόμενα χρόνια θα βρουν την όποια εφαρμογή τους σε νέα κτίρια, ένα άλλο αρχιτεκτονικό ρεύμα απαντά σημαντικούς εκπροσώπους στην εγχώρια αρχιτεκτονική, αυτό που αργότερα ο Kenneth Frampton θα χαρακτηρίσει ως κριτικό τοπικισμό. Οι αρχιτέκτονες οι οποίοι εντάσσονται στο συγκεκριμένο ρεύμα επιχειρούσαν την ανανέωση των ιδεών του μοντέρνου κινήματος, χωρίς να απορρίπτουν τις βασικές του αρχές, συνδυάζοντας την παράδοση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με την πολιτιστική ταυτότητα του κάθε τόπου.

Εικόνα 59: Διαμόρφωση Φιλοπάππου, Δ. Πικιώνης

⁸¹ Γιαμαρέλος Στέλιος, Κωτισιόπουλος Αναστάσιος, Για το μεταμοντέρνο στην Αρχιτεκτονική, Νεφέλη, Αθήνα, 2018

Εικόνα 60: Εξοχική κατοικία στην Ανάβυσσο, Α. Κωνσταντινίδης

Ο όρος «κριτικός τοπικισμός» χρησιμοποιείται ώστε να προσδιορίσει τις ιδιαιτερότητες νεότερων τοπικών σχολών, που είχαν την πρόθεση να εκπροσωπήσουν και να υπηρετήσουν τις περιφέρειες στις οποίες γεννήθηκαν.⁸² Στην ελληνική επικράτεια, συναντάμε έργα τα οποία ακολουθούν την συγκεκριμένη αρχιτεκτονική τάση, ήδη από τον μεσοπόλεμο, όπως αυτά του Δημήτρη Πικιώνη αλλά και άλλων σημαντικών μελετητών, οι οποίοι αναζητούν την μοντέρνα τυπολογία στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική και εισάγουν στοιχεία τους στα κτήρια τους. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, βασικός εκπρόσωπος αυτού του ρεύματος αποτέλεσε ο Άρης Κωνσταντινίδης, τα έργα του οποίου χαρακτηρίζονται από την ένταση μεταξύ της «διεθνούς» ορθολογικότητας του σκελετού από μπετόν αρμέ και της ντόπιας «ευαισθησίας» της πέτρας και του ξύλου, που συνήθως χρησιμοποιούνται ως στοιχεία πληρώσεως.⁸³ Αρκετοί επιφανείς αρχιτέκτονες θα ακολουθήσουν τις επόμενες δεκαετίες, παρόμοιες αρχές στο σχεδιασμό των κτιρίων τους, όπως η Σουζάνα και ο Δημήτρης Αντωνακάκης, έργο των οποίων αναλύεται παρακάτω και το οποίο αποτελεί έναν συνδυασμό της τοπογραφικής πορείας του Πικιώνη με τον «διεθνή» κάνναβο του Κωνσταντινίδη.⁸⁴

⁸² Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ. 277

⁸³ Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ. 287

⁸⁴ Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ. 287

Νομοθεσία

Το 1973 εκδίδεται νέος γενικός οικοδομικός κανονισμός για να αντικαταστήσει αυτόν του '55, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις. Η ουσιαστικότερη αλλαγή του νέου κανονισμού αποτελεί η ενσωμάτωση του ήδη εφαρμοζόμενου *Ν. 395/68, ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα και με σκοπό την ενίσχυση της οικονομίας μέσω της οικοδομικής δραστηριότητας, που προέβλεπε την αύξηση του συντελεστή δόμησης σε όλη την Ελλάδα κατά 20 – 40%.*⁸⁵ Η θέσπιση της νομοθεσίας αυτής επέτρεψε την κατασκευή συγκριτικά μεγαλύτερης κλίμακας κτιρίων, όπως ο πύργος των Αθηνών, ο πύργος του Πειραιά και ο πύργος Απόλλων στην Πανόρμου, αλλάζοντας δραστικά την μορφή του κτισμένου περιβάλλοντος σε συγκεκριμένες περιοχές της πρωτεύουσας.

Ενδιαφέρον, παρουσιάζει και ο *Ν. 960/79 μετά την πτώση της δικτατορίας, ο οποίος ορίζει την υποχρεωτική κατασκευή τουλάχιστον μιας θέσης στάθμευσης ανά διαμέρισμα για τα κτίρια κατοικιών.*⁸⁶ Με τον νόμο αυτόν, που επιχειρούσε να λύσει το πρόβλημα της έλλειψης χώρων στάθμευσης στην πόλη, το οποίο ξεκινά να γίνεται έντονο την περίοδο αυτή, αλλάζει η δομή των πολυκατοικιών καθώς ολόκληρο ή μέρος του ισογείου, αποδίδεται στο αυτοκίνητο και απουσιάζουν άλλες χρήσεις που υποστηρίζονταν παλαιότερα, όπως καταστημάτων και κατοικιών, η μειώνεται σημαντικά η συνολική τους επιφάνεια.

Σημαντικοί επόμενοι σταθμοί στην νομοθεσία σχετικά με της κατασκευές στην ελληνική επικράτεια αποτελούν ο *ΓΟΚ του '85, με τον οποίον εισάγεται η έννοια του ιδεατού στερεού για τα κτίρια και ο ΓΟΚ του 2000 στον οποίο ορίζονται για πρώτη φορά παράμετροι που αφορούν την ενεργειακή απόδοση των κτηρίων αλλά και την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.*⁸⁷ Το 2012 ψηφίζεται ο Νέος Οικοδομικός Κανονισμός, ο οποίος με διάφορες αλλαγές επί κάποιων άρθρων και εισαγωγές νέων επιμέρους κανονισμών ισχύει μέχρι και σήμερα. Σε μια προσπάθεια να εκσυγχρονιστεί ο τρόπος παραγωγής νέων

*κατασκευών, με τον ΝΟΚ μειώνεται η συνολική επιτρεπόμενη κάλυψη, εισάγονται νέοι ορισμοί, όπως αυτοί των υπόσκαφων κτιρίων και των φυτεμένων δωμάτων ενώ επαναφέρεται η δυνατότητα κατασκευής κλειστών εξωστών (έρκερ) στις όψεις των κτιρίων.*⁸⁸

Τέλος, η νομοθεσία περί οριζόντιας ιδιοκτησίας συνεχίζει να διαδραματίζει καίριο ρόλο στην ανέγερση νέων κτιρίων, με την αντιπαροχή να αποτελεί τον κυρίαρχο τρόπο κατασκευής πολυκατοικιών μέχρι και το τέλος του 20^{ου} αιώνα και τον κινητήριο μοχλό της εξάπλωσης της συγκεκριμένης τυπολογίας.

Υλικά κατασκευής

Τα υλικά που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή πολυκατοικιών παραμένουν τα ίδια με τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, με την συντριπτική πλειοψηφία των κτιρίων αυτών, να αποτελούνται από σκελετό οπλισμένου σκυροδέματος, και πλήρωση από πλινθοδομή. Επιμέρους στοιχεία όπως κιγκλιδώματα και κουφώματα κατασκευάζονταν από μέταλλο, ενώ για της επικαλύψεις των επιφανειών χρησιμοποιούνταν μάρμαρο, ξύλο, μωσαϊκά και τα επόμενα χρόνια κεραμικά πλακίδια. Ιδιαίτερη φροντίδα τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην επιλογή των υλικών δινόταν στους ελάχιστους κοινόχρηστους χώρους των πολυκατοικιών, κυρίως στις εισόδους με ορθομαρμαρώσεις και ξύλινες επενδύσεις. *Την περίοδο που εξετάζετε, παρόλο που έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στην οικοδομική, ξεπερνώντας τον πρωτογονισμό των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, τα κατασκευαστικά προβλήματα δεν εξαλείφονται εντελώς, ειδικά στην επαρχία που η οπισθοδρομικότητα αυτή είναι πιο έντονη.*⁸⁹ Σημαντική διαφοροποίηση των πολυκατοικιών από τη δεκαετία του '70 και μετά εντοπίζεται σε λίγα επώνυμα παραδείγματα, στα οποία επιχειρείται μια εναλλακτική διαχείριση της εξωτερικής τους όψης, μέσω της επιλογής των υλικών. Εμφανίζονται, για πρώτη φορά κτίρια με εμφανές το σκυρόδεμα του σκελετού τους, στην κατεύθυνση ενός μπρουταλιστικού ρεύματος, ενώ επανέρχονται παραδοσιακά υλικά όπως πέτρα και αδροί σοβάδες, κυρίως από κριτικο-τοπικιστές αρχιτέκτονες.

⁸⁵ <https://www.greekarchitects.gr/>

⁸⁶ https://www.technologismiki.com/nomos/index.html?n_960_79.php

⁸⁷ <https://attikipedia.sadas-pea.gr>

⁸⁸ <https://attikipedia.sadas-pea.gr>

⁸⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 334

Ανθρώπινο δυναμικό

Ο τρόπος με τον οποίο παρήχθησαν τα περισσότερα κτίρια πολυκατοικιών μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα, με κύριους επενδυτές στην κατασκευή τις εργολαβικές τεχνικές εταιρίες, οδήγησε στην μαζική παραγωγή ενός τυποποιημένου προϊόντος, στο οποίο ασκήθηκε έντονη κριτική από σημαντικό μέρος της κοινωνίας και έφτασε να θεωρείται υπεύθυνο για πολλές σύγχρονες κακοδαιμονίες.⁹⁰ Η μέθοδος αυτή παραγωγής κτιρίων κατοικιών, χαρακτηριζόταν κυρίως από τα κερδοσκοπικά κίνητρα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, ενώ ο τελικός χρήστης δεν είχε σχεδόν καθόλου λόγο για το τελικό αποτέλεσμα, οδηγώντας σε αυτήν την έντονη δυσφορία προς τα εν λόγω κτίσματα, η οποία με τη σειρά της θα αποτελέσει αφορμή για νέους πειραματισμούς πάνω στη τυπολογία τους από αρκετούς νέους αρχιτέκτονες.

Τα συνεργεία τα οποία αναλάμβαναν τις τεχνικές εργασίες, αποτελούσαν συνέχεια αυτών των προηγούμενων χρόνων, με τα πενιχρά μέσα και τον χαμηλό προϋπολογισμό και αποτελούσαν σημαντική διέξοδο για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, κυρίως των νεοφερμένων από την ύπαιθρο και το εξωτερικό, νέων κατοίκων των πόλεων, να εξασφαλίσουν το εισόδημά τους. Με το πέρασμα των χρόνων όμως και λόγω της ατέρμονης οικοδομικής ανάπτυξης που γνώρισε η Ελλάδα μετά τον πόλεμο, τα συνεργεία αυτά γίνονται όλο και πιο έμπειρα, με νέο εξοπλισμό και καινούριες τεχνικές, με αποτέλεσμα οι κατασκευές από το '70 και μετά να γίνονται όλο και ποιοτικότερες.

Οι σχολές αρχιτεκτονικής της χώρας, οι οποίες θα φτάσουν τις 7 σε αριθμό (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Βόλος, Χανιά, Ξάνθη και Γιάννενα) τα τελευταία χρόνια, θα βοηθήσουν στην κατάρτιση πλήθους αρχιτεκτόνων στο μέλλον. *Σημαντική παρατήρηση που διαπιστώνεται από την δεκαετία του '60 και μετά, είναι η στροφή των φοιτητών προς ζητήματα πολεοδομίας – χωροταξίας με τις «οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις τους», όπως διαφαίνεται από την αύξηση των μεταπτυχιακών σπουδών στον τομέα της πολεοδομίας.*⁹¹ Η στροφή

αυτή, ήταν αποτέλεσμα των προβλημάτων που διαφαίνονταν πως θα επικρατήσουν στις ελληνικές πόλεις, με τους νέους αρχιτέκτονες να προβληματίζονται έντονα πάνω σε αυτά.

Νέες αναζητήσεις στην τυπολογία της πολυκατοικίας

Το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} και οι αρχές του επόμενου αιώνα, χαρακτηρίζονται από τις έντονες κοινωνικές αλλαγές, τις οποίες ακολουθεί και η αρχιτεκτονική. Ενώ μετά τον πόλεμο το μοντέρνο κίνημα εδραιώνεται ως κυρίαρχη αρχιτεκτονική τάση, από τη δεκαετία του '70, είναι εμφανής η ανάγκη επαναπροσδιορισμού κάποιων εκ των βασικών αξιών του. Στην ελληνική επικράτεια, είναι αρκετά έντονος ο πειραματισμός πάνω σε νέα αρχιτεκτονικά πρότυπα και η αναζήτηση αξιακών χαρακτηριστικών από το παρελθόν, ενώ και στο πεδίο της πολυκατοίκησης συναντάμε σημαντικά τέτοια παραδείγματα. Αξιοσημείωτο, για την εξεταζόμενη περίοδο και τα πρότυπα κατοίκησης της αποτελεί και το γεγονός, πως ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των πόλεων απομακρύνεται από το κέντρο προς τα προάστια, στα οποία εντοπίζονται περισσότεροι ελεύθεροι χώροι και χώροι πρασίνου, μικρότερη όχληση και ατμοσφαιρική ρύπανση προσφέροντας συνολικά ένα καλύτερο επίπεδο ζωής. Η μεταφορά του τύπου της πολυκατοικίας στην περιφέρεια της πρωτεύουσας διαφοροποιείται ως ένα βαθμό από την προηγούμενη περίοδο, κυρίως ως προς την τοποθέτηση του κτιρίου στο οικόπεδο, όπου οι νέες κατασκευές συστήνονται με το πανταχόθεν ελεύθερο σύστημα δόμησης έναντι του συνεχούς, εξασφαλίζοντας ηλιασμό και αερισμό από όλες τις πλευρές του κτίσματος.

Ένα τέτοιο παράδειγμα, το κτίριο διαμερισμάτων «Δίφρος» στην περιοχή Αγ. Βαρβάρα της Αττικής χτίζεται το 1975, σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Τομπάζη, αποτελώντας ένα από τα τολμηρότερα εγχειρήματα της εποχής, το οποίο χαρακτηρίζεται από την τεχνολογική του επάρκεια και τη γοητευτική αντίληψη της «μεγακατασκευής», επηρεασμένη από τον ιαπωνικό

⁹⁰ Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001, σελ. 106

⁹¹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 336

*μεταβολισμό.*⁹² Το έργο διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από την τυπική πολυκατοικία της Αθήνας σε διάφορα επίπεδα, με πρώτο και κύριο την κλίμακά του, καθώς αποτελεί ένα από τα λίγα παραδείγματα στην Ελλάδα, τέτοιου μεγέθους κτιρίου κατοικιών, το οποίο *φιλοξενεί 43 διαμερίσματα σε 4 ανισοϋπή τμήματα.*⁹³

Εικόνα 61: Συγκρότημα «Δίφρος», Α. Τομπάκης

Αποτελεί επίσης ένα από τα πρώτα παραδείγματα στα οποία εφαρμόζονται αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού, ένα πεδίο της αρχιτεκτονικής που μόλις έχει κάνει την εμφάνισή του στο εξωτερικό και με το οποίο θα ασχοληθεί συστηματικά τα επόμενα χρόνια το γραφείο του Α. Τομπάκη. Η μορφή του

⁹² Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 99

⁹³ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B155_t.html

κτιρίου ορίζεται από την επανάληψη καθ' ύψος των τυπικών κατόψεων των διαμερισμάτων τα οποία είναι ανοιχτά προς τις τρεις τουλάχιστον πλευρές τους, ενώ συνδέονται με τα κλιμακοστάσια της κάθετης κίνησης τα οποία είναι εμφανή στις όψεις. Στις δύο κύριες πλευρές του κτιρίου επικρατούν τα μεγάλα ανοίγματα που εξασφαλίζουν διαμπερότητα και διακρίνονται για την αυξομείωση στο βάθος των κατοικιών και των εξωστών, με αποτέλεσμα την έντονη πλαστικότητα της τελικής μορφής. Στις πλάγιες όψεις των τεσσάρων τμημάτων κυριαρχούν τα κάθετα μπετονένια τοιχεία με μικρότερα ανοίγματα και τις προβολές των κλιμακοστασίων.

Εικόνα 62: Πολυκατοικία στο Πολύδροσο, Τ. και Δ. Μπίρης

Ένα ακόμα κτίριο διαμερισμάτων στα προάστια της Αθήνας και συγκεκριμένα στο Πολύδροσο στην περιοχή του Χαλανδρίου, σχεδιάζεται το 1977 από τους αρχιτέκτονες Τάσο και Δημήτρη Μπίρη, με την συνεργατίδα τους Μαρία Καφρίτσα. Το έργο χαρακτηρίζεται από την έμφαση στο οριζόντιο ανάπτυγμα, την υιοθέτηση του καννάβου και τη γενικότερη αντίληψη του μέτρου και μιας λιτότητας που αποτελεί εγγενές στοιχείο της νεότερης αρχιτεκτονικής στην

Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει το αίτημα για τα κτίρια πολυκατοίκησης ενός «κοινωνικού πυκνωτή».⁹⁴ Η δομή του κτιρίου και ο τρόπος άρθρωσης των διαμερισμάτων το καθιστούν μοναδικό παράδειγμα πολυκατοικίας για την Ελλάδα, καθώς αποφεύγεται η κάθετη επανάληψη μιας τυπικής κάτοψης ανά όροφο, μια επιλογή που προβάλλεται έντονα και στην όψη του. *Οι κατοικίες – κύβοι «συρταρώνουν» στον χωροκάνναβο του φέροντος οργανισμού, δημιουργώντας ένα σύστημα υπαίθριων και ημι-υπαίθριων αυλών, ταρατσών και μπαλκονιών, σε όλους του ορόφους και τα δώματα, συγκροτώντας μια «γειτονιά σπιτιών» με θέα προς τον εαυτό τους.*⁹⁵ Περιλαμβάνει 6 μονώροφα και 9 διώροφα διαμερίσματα που αναπτύσσονται σε πέντε ορόφους πάνω από την pilotis του ισόγειου. Τα κλιμακοστάσια διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη σύνθεση, διαιρώντας την κάτοψη σε τρία μέρη. Η εξωτερική διαμόρφωση του κτίσματος, πέραν από το κυρίαρχο σύστημα εσοχών εξοχών των κατοικιών, χαρακτηρίζεται και από το ανεπίχριστο σκυρόδεμα, συχνή επιλογή των αρχιτεκτόνων της εποχής, τις βαμμένες επιφάνειες πλήρωσης σε έντονες αποχρώσεις, και τα μεταλλικά στοιχεία των εξωστών με το χαρακτηριστικό κίτρινο χρώμα τους.

Ένα από τα ενδεικτικότερα έργα που σηματοδοτούν την αμφισβήτηση της κυρίαρχης τυπολογίας της αθηναϊκής πολυκατοικίας προς το τέλος του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί το κτίριο διαμερισμάτων στο Μετς, επί των οδών Αρχιμήδους και Δομπόλη, από τους αρχιτέκτονες Γιώργο Θεοδοσόπουλο και Κατερίνα Θάνου, σχεδιασμένο το 1980.⁹⁶ Το εν λόγω έργο, αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, όπου αντλώντας στοιχεία από το παρελθόν επιχειρεί να επαναφέρει αξίες στο πεδίο της κατοίκησης, οι οποίες χάθηκαν στο πέρασμα του χρόνου εξαιτίας της ισοπεδωτικά ορθολογικής προσέγγισης του μοντέρνου κινήματος. Περιλαμβάνει τον σχεδιασμό 14 διαμερισμάτων διαφορετικής τυπολογίας και μεγέθους, με επιφάνεια που κυμαίνεται μεταξύ 70 και 300 τετραγωνικών

μέτρων. Σημαντική διαφοροποίηση αποτελεί και η επιλογή των σχεδιαστών να αναιρέσουν τον πυρήνα κάθετης κίνησης που εξυπηρετεί τα διαμερίσματα σε όλα σχεδόν τα αντίστοιχα κτίρια, εκμεταλλευόμενοι την κλίση του εδάφους του οικοπέδου και δημιουργώντας ανεξάρτητες εισόδους. Πολλά από τα διαμερίσματα είναι διώροφα και με περαιτέρω υψομετρικές διαφοροποιήσεις, καθιστώντας τις σχέσεις μεταξύ των εσωτερικών τους χώρων, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Η ίδια πολυπλοκότητα χαρακτηρίζει και τις όψεις, στις οποίες κυριαρχούν στοιχεία εμπνευσμένα από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όπως ο τριφτός σοβάς σε γεώδεις αποχρώσεις και τα ξύλινα κουφώματα, προσδίδοντας στο έργο τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του.

Εικόνα 63: Πολυκατοικία στο Μετς, Γ. Θεοδοσόπουλος - Κ. Θάνου

⁹⁴ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 117

⁹⁵ <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-polydrosos>

⁹⁶ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B134_t.html

Χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής κατά τη μετάβαση στη νέα χιλιετία, το οποίο αναδεικνύει σε μεγάλο βαθμό τις ιδέες των αρχιτεκτόνων πάνω στην πολυκατοίκηση στον ελλαδικό χώρο την εποχή

Εικόνα 64: Πολυκατοικία στο Παγκράτι, Π. Δραγώνας - Β. Χριστοπούλου

αυτή, αποτελεί το κτίριο διαμερισμάτων στο Παγκράτι, επί των οδών Βασιλέως Γεωργίου και Σπύρου Μερκούρη, από τους αρχιτέκτονες Πάνο Δραγώνα και Βαρβάρα Χριστοπούλου, το 1999.⁹⁷ Το έργο όπως και τα περισσότερα σύγχρονά του διατηρεί σε μεγάλο βαθμό την επικρατούσα δομή των πολυκατοικιών, διαφοροποιείται όμως με την διαμόρφωση των όψεων του, στις οποίες αποφεύγεται η τυπική επανάληψη των εξωστών ανά όροφο και σχεδιάζονται με σκοπό την ανάδειξη μιας έντονης πολυπλοκότητας στη εξωτερική διαμόρφωση

της πολυκατοικίας. Επιπλέον, ενώ επιλέγονται συμβατικά υλικά, αυτά χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να προβληθούν οι διάφορες ποιότητες τους στο τελικό αποτέλεσμα. Μέρος του σκυροδέματος του σκελετού μένει ανεπίχριστο και βάφεται λευκό στις επιφάνειες που ορίζουν τα μπαλκόνια προσδίδοντας βάθος στους χώρους εκτόνωσης, ενώ ακάλυπτοι μένουν και οι τοίχοι από τούβλο, καθιστώντας τους διακριτούς στις όψεις.

Εικόνα 65: Πολυκατοικία στο Παγκράτι, Τ. Παπαϊωάννου - Δ. Ησαΐας

⁹⁷ <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-pagkrati>

Κλείνοντας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ακόμα *κτίριο πολυκατοικίας στο Παγκράτι, από τους Τάση Παπαϊωάννου και Δημήτρη Ησαΐα στην οδό Ευφράντορος, σχεδιασμένο από το 2015 ως και το 2019.*⁹⁸ Στο συγκεκριμένο κτίριο επαναφέρεται με σύγχρονο τρόπο η λογική του καννάβου στην όψη των πολυκατοικιών όπως αυτή διαμορφώθηκε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια από σημαντικούς αρχιτέκτονες όπως ο Ν. Βαλσαμάκης, ο Κ. Δεκαβάλλας και ο Α. Κωνσταντινίδης. Στο συγκεκριμένο έργο ο κάνναβος πληρώνεται με ξύλινα καφασωτά που προσφέρουν την απαραίτητη σκίαση στα διαμερίσματα. Ταυτόχρονα επιλέγεται ο χρωματισμός του κλιμακοστασίου που προβάλλεται στην όψη, με έντονο μπλε χρώμα, που παραπέμπει σε αυτό της πολυκατοικίας του Παναγιωτάκου. Όπως και σε αρκετά έργα μετά το 2010, είναι δηλαδή έντονη η προσπάθεια αναζήτησης μορφών και αρχιτεκτονικών ποιοτήτων από το παρελθόν και την κληρονομιά των προγενέστερων κτιρίων πολυκατοικιών.

Το σύνολο των εγχειρημάτων αυτών, τα οποία μαζί και με άλλα αξιόλογα παραδείγματα κατά την εξεταζόμενη περίοδο που καλύπτει το χρονικό διάστημα από την αρχή της μεταπολίτευσης μέχρι σήμερα, αποτελούν ενδεικτικά έργα μιας προσπάθειας επαναπροσδιορισμού της μοντέρνας τυπολογίας στην αρχιτεκτονική συνολικά αλλά και στον τύπο της πολυκατοικίας πιο συγκεκριμένα. Παρά τη διατήρηση βασικών αρχών στο συγκεκριμένο είδος κτιρίου, διαφαίνεται μια έντονη ανάγκη των αρχιτεκτόνων των τελευταίων πέντε δεκαετιών να πειραματιστούν με νέες ιδέες, οι οποίες θα το εξελίσσουν και θα αναιρέσουν κάποια από τα πολλαπλά προβλήματα του, τα οποία αποτελούν και την αιτία για την έντονη κριτική που ασκείται σε αυτό, με πρωτοπόρους αυτής της επαναπροσέγγισης τους Δ. και Σ. Αντωνακάκη, το έργο των οποίων αναλύεται στη συνέχεια.

⁹⁸ <https://www.archetype.gr/projects/polikatikia-sto-pagkrati>

4.2. Η πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη

Εικόνα 66: Πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη

Από τις πρώτες και τις πιο αξιόλογες προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της τυπολογίας της αθηναϊκής πολυκατοικίας αποτελεί το κτίριο επί της οδού Μπενάκη από του αρχιτέκτονες Σουζάνα και Δημήτρη Αντωνακάκη. *Σύμφωνα με τα δικά τους λόγια, με το έργο τους αυτό οι δύο αρχιτέκτονες απορρίπτουν την κατοικία – εμπόρευμα που προσφέρουν οι εργολάβοι, η οποία καλύπτει «πλαστές ανάγκες» και «δεν έχει καμία σύνδεση με την ελληνική αρχιτεκτονική παράδοση» και υπογραμμίζουν ότι χρειάζεται μια αλλαγή στην «ιδεολογία της ζωής» που θα έχει στόχο τον «μετασχηματισμό της καθημερινότητας». Για το λόγο αυτό αναζητούν νέους, ή προσπαθούν να αναβιώσουν παλαιότερους, τρόπους κοινωνικής οργάνωσης όπως η συμμετοχή του χρήστη στη διαδικασία του αρχιτεκτονικού έργου με έμφαση στην ομαδική, συντεχνιακή εργασία.⁹⁹*

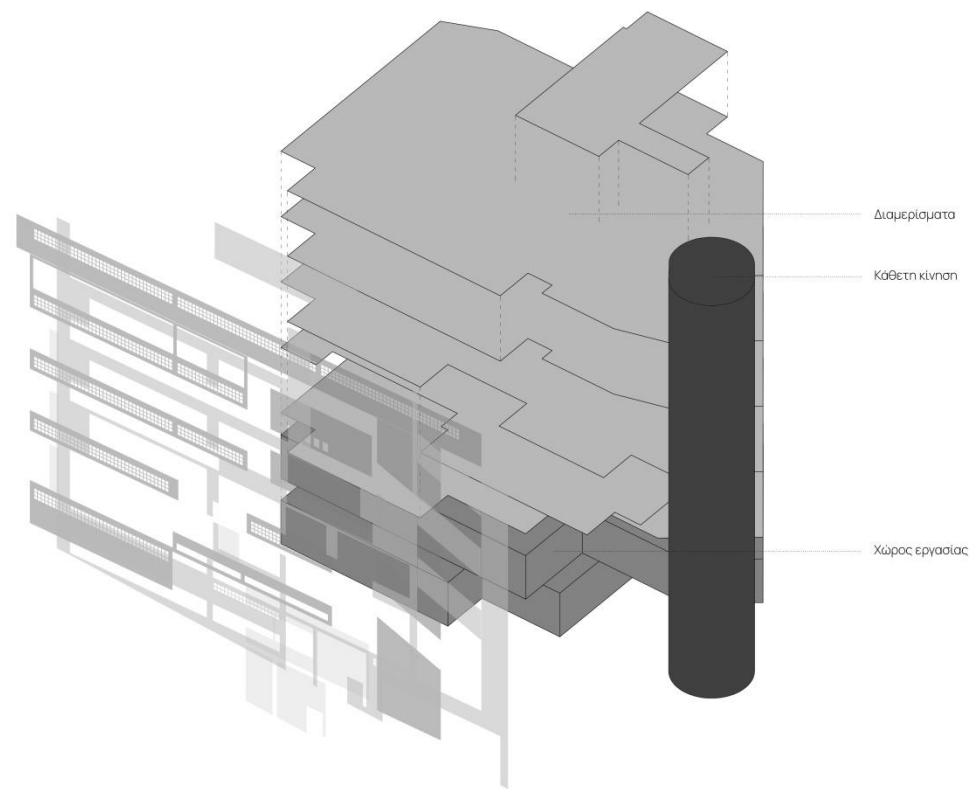
Εικόνα 67: Πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη

⁹⁹ Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, σελ. 376

Η Σουζάνα και ο Δημήτρης Αντωννάκης σπούδασαν αρχιτεκτονική στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, από το οποίο αποφοίτησαν το 1959 και το 1958 αντίστοιχα. Η κοινή τους πορεία ξεκινά το 1960 με το πρώτο τους έργο, το κτίριο στην οδό Ασκληπείου 130. Το 1965, μαζί με την αρχιτέκτονα Ελένη Γούση – Δεσύλλα, ιδρύουν το αρχιτεκτονικό τους γραφείο Atelier 66, από το οποίο πέρασαν τα επόμενα χρόνια αρκετοί σημαντικοί μελετητές.¹⁰⁰ Από το 1987 και ύστερα το εργαστήριο μετονομάστηκε σε A66, ενώ καθ' όλη την διάρκεια λειτουργίας του παρήγαγε μερικά από τα σημαντικότερα έργα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Η ομάδα του A66 ανήκει στην μεταπολεμική αυτή γενιά σχεδιαστών που θα αφήσουν έντονο το στίγμα τους, με στόχο τη δημιουργία μιας αρχιτεκτονικής που αναγνωρίζεται ως «ελληνική», που ανιχνεύει δηλαδή με ιδιαίτερη ευαισθησία τα φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του τόπου, εμπλουτισμένα εντούτοις με μιαν ευρύτερη ανθρωπολογική και κοινωνική επεξεργασία, επενδύοντας ταυτόχρονα στην κληρονομιά του Πικιώνη και του Κωνσταντινίδη.¹⁰¹ Ενδεικτικό της αναγνώρισης και της σημασίας του έργου τους είναι το γεγονός πως μόλις το 1984, θα εκδοθεί μονογραφία τους από τις εκδόσεις Rizzoli σε επεξεργασία του Kenneth Frampton.¹⁰²

Μεταξύ 1973 και 1975, σχεδιάζουν και υλοποιούν ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα έργα τους, την πολυκατοικία επί της οδού Μπενάκη 118. Το συγκεκριμένο κτίριο θα ξεχωρίσει από την αρχή, λόγω του ότι εισάγει διαφορετικές αντιλήψεις στον σχεδιασμό κτιρίων διαμερισμάτων, από αυτές που εδραιώθηκαν τα προηγούμενα χρόνια. Η διαφοροποίηση του από αντίστοιχα σύγχρονά του έργα, ξεκινά ήδη από την διαδικασία παραγωγής του. Οι τελικοί χρήστες των κατοικιών ήταν εξ αρχής γνωστοί τόσο μεταξύ τους όσο και με τους αρχιτέκτονες και συνέστησαν κοινοπραξία για την κατασκευή της πολυκατοικίας, στην οποία συμμετείχαν όλοι από κοινού με την εργασία τους,¹⁰³

προσπερνώντας με αυτόν τον τρόπο την εργολαβική διαδικασία παραγωγής, με

Εικόνα 68: Αξονομετρικό διάγραμμα

την οποία κατασκευάζονταν τα κτίρια κατοικιών. Επιπλέον ξεχωρίζει για τον σχεδιασμό και την διάρθρωση των τεσσάρων διαμερισμάτων, όπου αντίθετα με τη λογική της τυποποίησης που επικρατεί ως τότε, κάθε κατοικία διαθέτει τις δικές της μοναδικές ποιότητες και τα δικά της χαρακτηριστικά ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε ενοίκου. Τα τρία από αυτά αναπτύσσονται σε τουλάχιστον δύο επίπεδα και χαρακτηρίζονται από τις ιδιαίτερες για την εποχή σχέσεις μεταξύ των εσωτερικών τους χώρων. Στο ισόγειο, συναντάται η είσοδος για τα διαμερίσματα που μεταγράφεται ως μια στεγασμένη παραδοσιακή αυλή, ο χώρος γραφείου στον οποίο θα στεγαστεί στη συνέχεια το εργαστήριο των αρχιτεκτόνων και η είσοδος προς τον υπόγειο χώρο στάθμευσης. Ιδιαίτερος

¹⁰⁰ <https://www.archisearch.gr/architecture/souzana-antonakaki/>

¹⁰¹ Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σελ. 101

¹⁰² <https://www.archisearch.gr/architecture/souzana-antonakaki/>

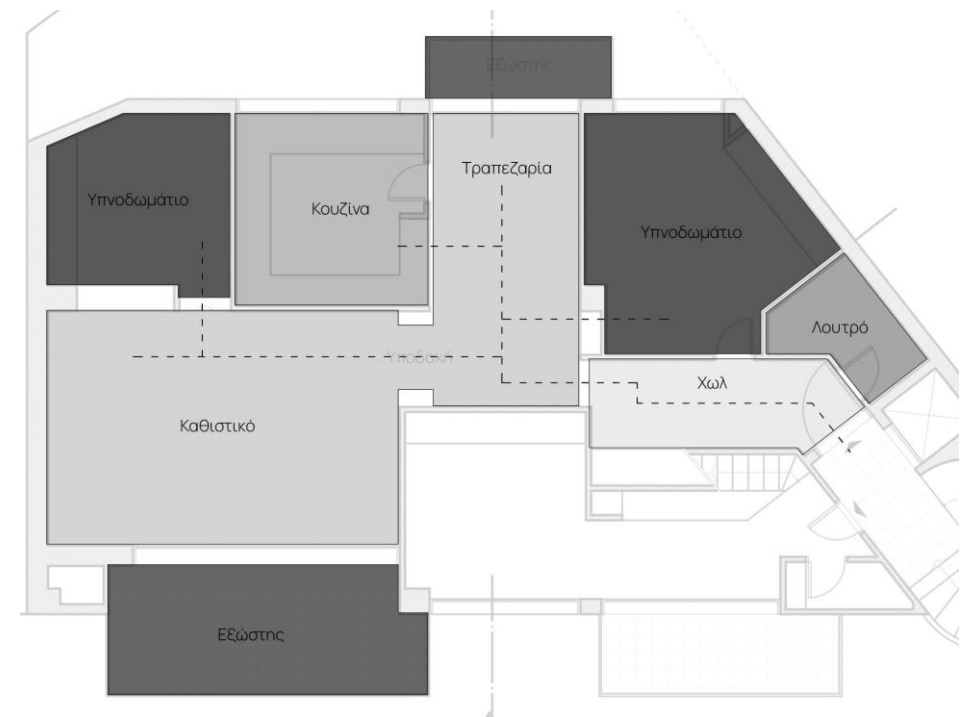
¹⁰³ Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001, σελ. 106

είναι επίσης και ο χειρισμός της πρόσοψης του κτίσματος, στην οποία αποφεύγετε η συνεχής επανάληψη των οριζόντιων χαράξεων των εξωστών, όπως συνέβαινε στην πλειονότητα των πολυκατοικιών, αλλά τοποθετούνται ακανόνιστα σε αυτήν, επιλέγονται ιδιαίτερα για την εποχή υλικά και προβάλλονται σε αυτήν επιπλέον στοιχεία του εσωτερικού του κτιρίου, όπως το κοινόχρηστο κλιμακοστάσιο.

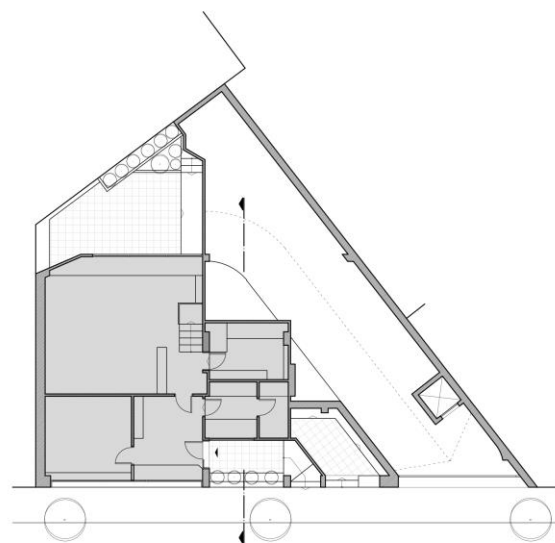
Στο ισόγειο του κτιρίου, ο ξεχωριστός σχεδιασμός των αρχιτεκτόνων, γίνεται αντιληπτός ήδη από την είσοδο. Ενώ στην συντριπτική πλειοψηφία των πολυκατοικιών ο χώρος της εισόδου είναι κλειστός και οδηγεί στο κλιμακοστάσιο που βρίσκεται στο εσωτερικό της κατασκευής, στην περίπτωση της Μπενάκη, η μετάβαση από το δρόμο στις κατοικίες γίνεται μέσω ενός ημι-υπαίθριου χώρου – στεγασμένης αυλής και το κλιμακοστάσιο που είναι στην πρόσοψη είναι ανοιχτό με θέα προς την πόλη. Η διαχείριση αυτή που επιλέγουν οι αρχιτέκτονες για το συγκεκριμένο έργο τους δημιουργεί την αίσθηση μιας κλιμακωτής ιδιωτικότητας από το δημόσιο αστικό χώρο προς τον προσωπικό χώρο των ενοίκων. Μέσω της συγκεκριμένης αυλής, μεταβαίνει κανείς και στον χώρο εργασίας που βρίσκεται στο ισόγειο και σε μέρος του υπογείου, στον οποίο στεγάστηκε το εργαστήριο των μελετητών. Ο χώρος αυτός χαρακτηρίζεται από τις συνεχείς υψομετρικές διαφοροποιήσεις του από την είσοδο μέχρι τους χώρους του υπογείου, με κεντρικό στοιχείο τον κοινόχρηστο διπλού ύψους χώρο εργασίας στην αριστερή πλευρά του οικοπέδου. Πέραν αυτού συναντάμε λοιπούς λειτουργικούς χώρους και κλειστούς χώρους γραφείων, στους οποίους η πρόσβαση γίνεται και απευθείας από τον δρόμο. Στην πίσω πλευρά του οικοπέδου, υπάρχει ο ακάλυπτος, ο οποίος διαμορφώνεται ως χώρος εκτόνωσης του γραφείου και σε αυτόν βλέπουν και όλες οι κατοικίες των ορόφων.

Όσον αφορά τον σχεδιασμό των κατόψεων των διαμερισμάτων, παρατηρείται πως αποκλίνουν σε μεγάλο βαθμό από τις λογικές πρότερων παραδειγμάτων και αποφεύγεται τόσο η τυποποίηση τους όσο και η ομαδοποίηση χώρων και ο διαχωρισμός τους σε ζώνες, όπως εντοπίστηκε σε προηγούμενα έργα. Στους δύο πρώτους ορόφους, αναπτύσσεται η πρώτη κατοικία, η οποία αποτελεί και την μεγαλύτερη σε συνολική επιφάνεια. Η συγκεκριμένη κατοικία ξεχωρίζει για

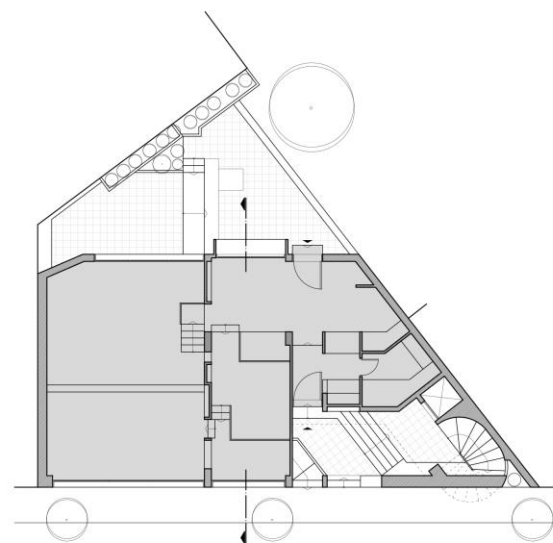
τους διπλού ύψους χώρους της, στην τραπεζαρία, τον χώρο εργασίας και στο σαλόνι στο πρώτο όροφο, με τα 3 δωμάτια να τοποθετούνται πάνω από τους βοηθητικούς χώρους του πρώτου επιπέδου, δηλαδή την κουζίνα το w.c. και τον χώρο της υποδοχής. Με αυτές τις διαφοροποιήσεις στα ύψη, δίνεται έμφαση στην ιεράρχηση των χώρων, αφού ο συνολικός όγκος που καταλαμβάνουν διαφοροποιείται ανάλογα με την σημασία τους στην καθημερινότητα των χρηστών. Το διπλό ύψος επιτρέπει επίσης την δημιουργία εσωτερικών ανοιγμάτων από το ένα δωμάτιο στο άλλο, ένα ιδιαίτερα πρωτοποριακό στοιχείο του σχεδιασμού της συγκεκριμένης πολυκατοικίας. Στον τρίτο όροφο βρίσκεται η μόνη κατοικία ενός επιπέδου και η μικρότερη σε εμβαδόν με ένα δωμάτιο. Επίσης εκεί υπάρχει το καθιστικό της κατοικίας του τετάρτου ορόφου με θέα και χώρο εκτόνωσης προς τον δρόμο. Στον πέμπτο όροφο εντοπίζεται το πρώτο επίπεδο του τελευταίου διαμερίσματος, το οποίο επεκτείνεται και στο δώμα.

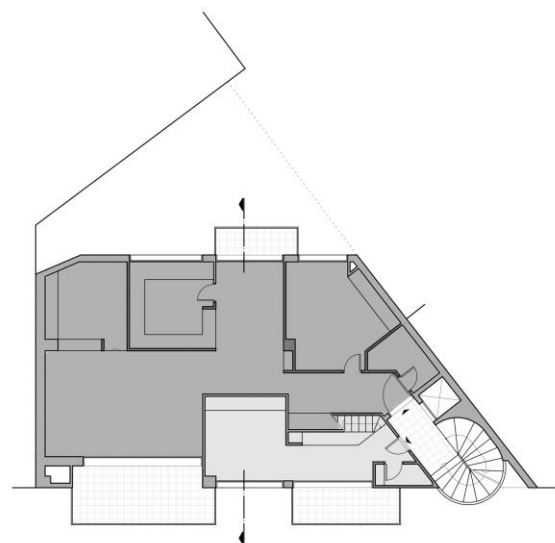
Εικόνα 70: Διάγραμμα Χώρων 4^{ου} ορόφου

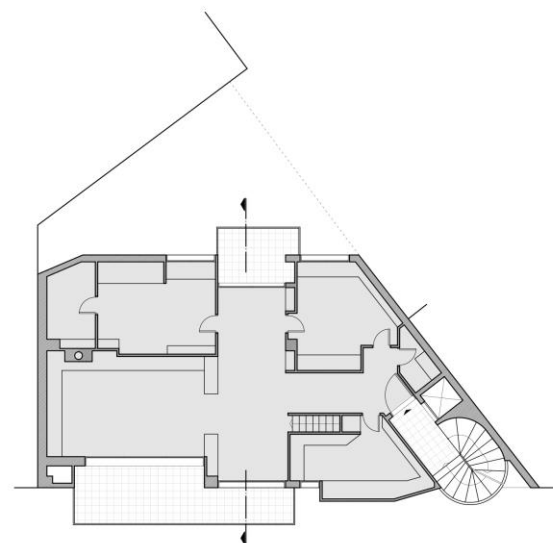
ΚΑΤΟΨΗ ΥΠΟΓΕΙΟΥ

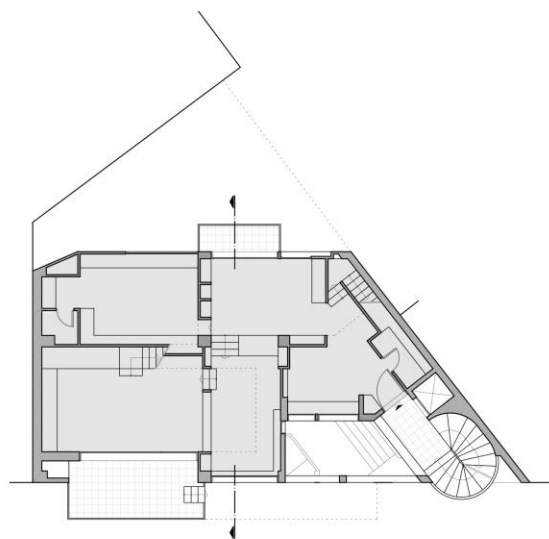
ΚΑΤΟΨΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

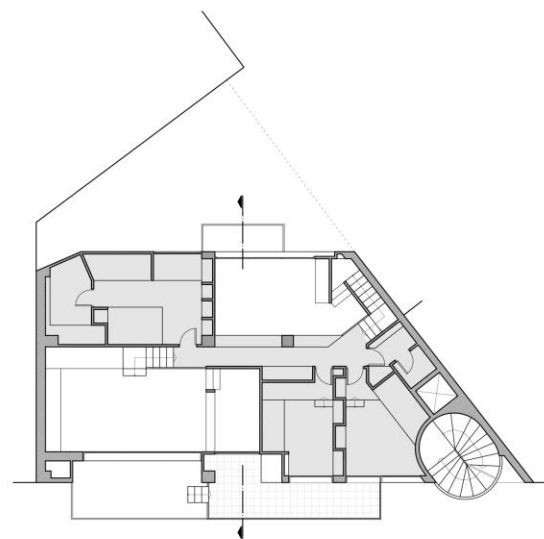
ΚΑΤΟΨΗ Γ' ΟΡΟΦΟΥ

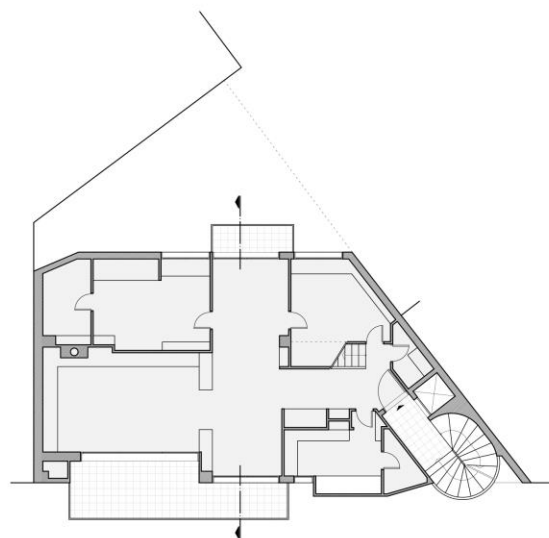
ΚΑΤΟΨΗ Δ' ΟΡΟΦΟΥ

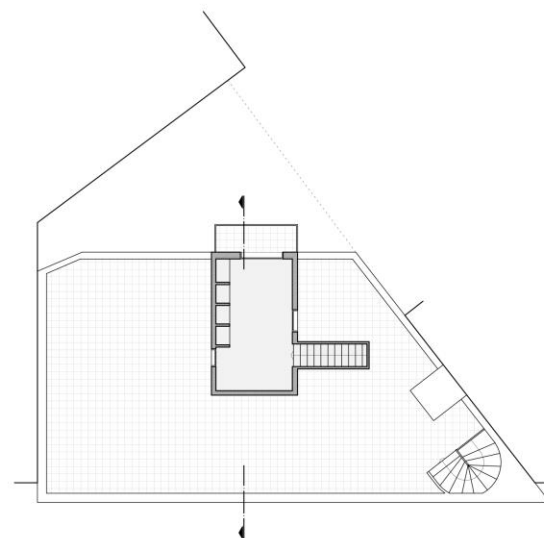
ΚΑΤΟΨΗ Α' ΟΡΟΦΟΥ

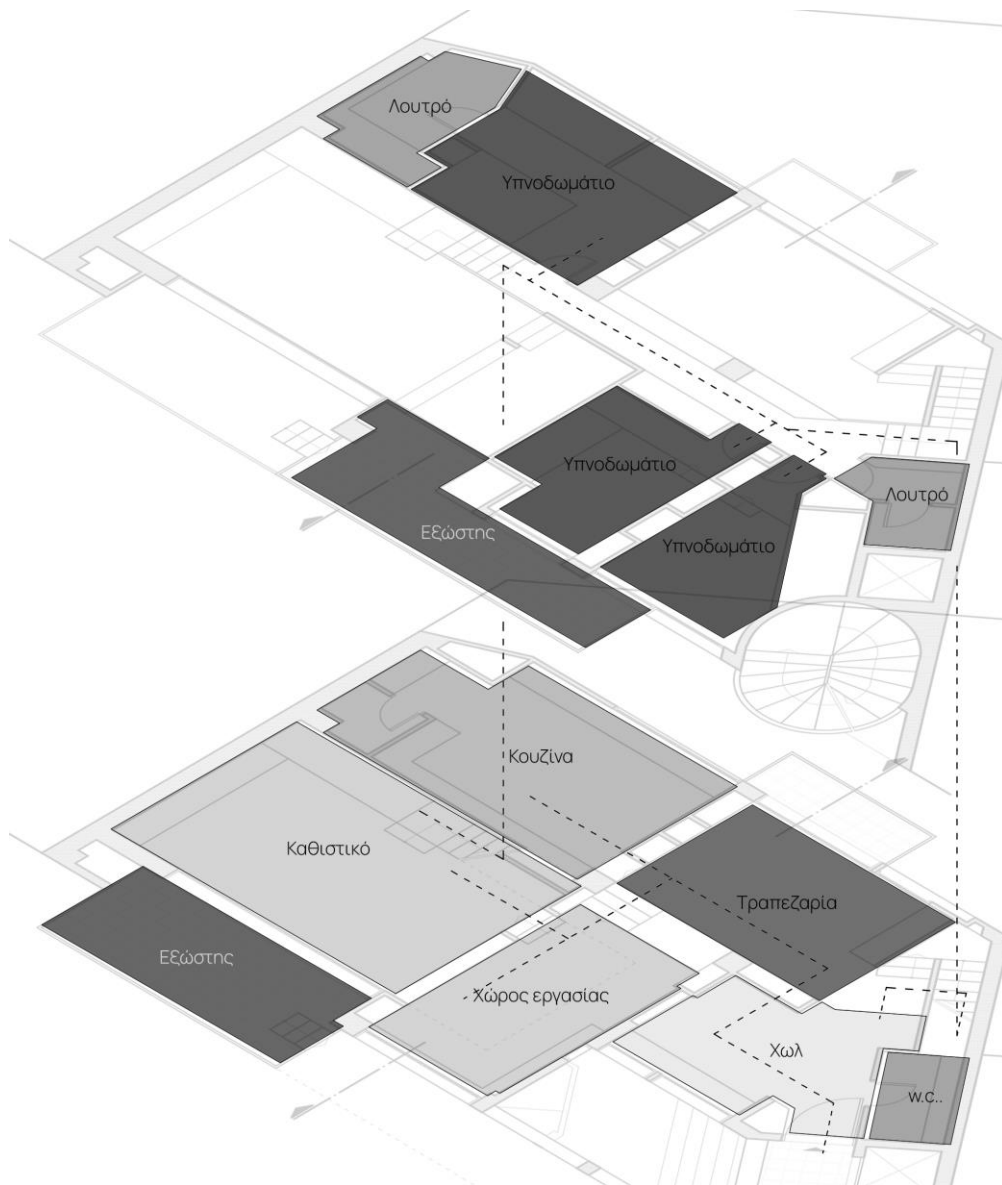
ΚΑΤΟΨΗ Β' ΟΡΟΦΟΥ

ΚΑΤΟΨΗ Γ' ΟΡΟΦΟΥ

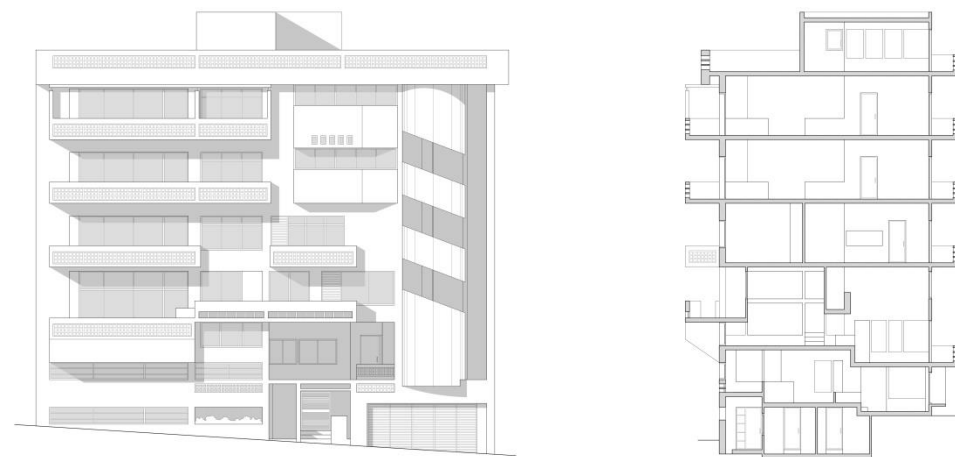
ΚΑΤΟΨΗ ΔΩΜΑΤΟΣ

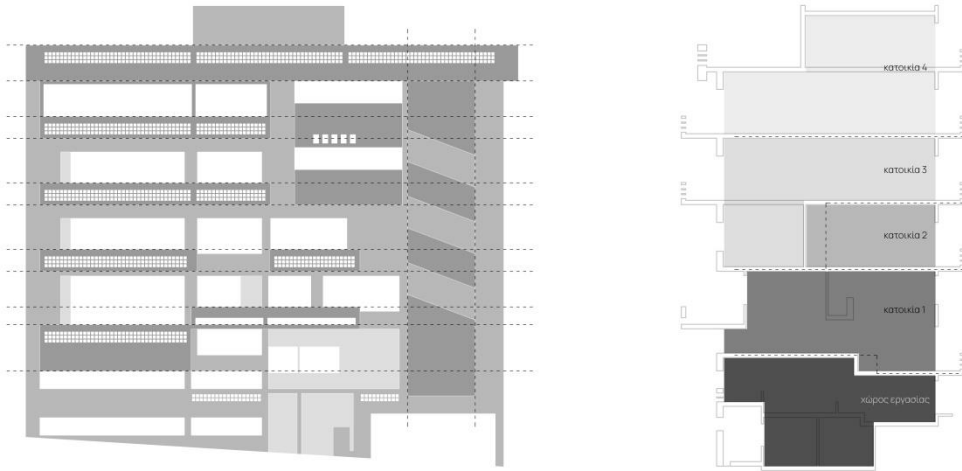
Εικόνα 71: Διάγραμμα χώρων 1^{ου} και 2^{ου} ορόφου

Η πολυπλοκότητα των κατόψεων προβάλλεται και ενισχύεται με επιπλέον σχεδιαστικές επιλογές και στην πρόσοψη. Σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με αντίστοιχα κτίρια τόσο της εποχής που εξετάζετε όσο και μεταγενέστερων,

αποτελεί η τοποθέτηση του κεντρικού κλιμακοστασίου στην όψη προς τον δρόμο, αποτελώντας ένα από τα πλέον κεντροβαρή στοιχεία της εξωτερικής διαμόρφωσης. Η πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα κτιρίου διαμερισμάτων που η κάθετη κίνηση είναι εμφανής στο κέλυφος και σε άμεση επαφή με τον δημόσιο χώρο του δρόμου. Επιπλέον, η πλάκες των επιπέδων των ορόφων με τις υψομετρικές διαφοροποιήσεις τους εκτείνονται και εξωτερικά της τοιχοποιίας στους εξώστες, αποδομώντας τη λογική του καννάβου που εντοπίζεται σε πρότερες κατασκευές. Στο έργο των Αντωνακάκηδων τα μπαλκόνια τοποθετούνται με στόχο την καλύτερη εξυπηρέτηση των εσωτερικών χώρων και τη δημιουργία σχέσεων μεταξύ τους, και αποφεύγεται η τυποποιημένη επανάληψη ανά όροφο. Από τα πλέον αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά των όψεων στο συγκεκριμένο κτίριο αποτελεί και η διαμόρφωση των στηθαίων των εξωτερικών χώρων, με τον ιδιαίτερο αυτό τρόπο τοποθέτησης των συγκεκριμένων τούβλων που παραπέμπει στα «κλωστρά» της παραδοσιακής νησιωτικής αρχιτεκτονικής. Οι ιδιαιτερότητες της όψης συμπληρώνονται από εσοχές σε κλίση στους τελευταίους ορόφους και διαφοροποιήσεις στα ανοίγματα ανάλογα με τους χώρους που αυτά εξυπηρετούν.

Εικόνα 72: Όψη (αριστερά) και τομή (δεξιά)

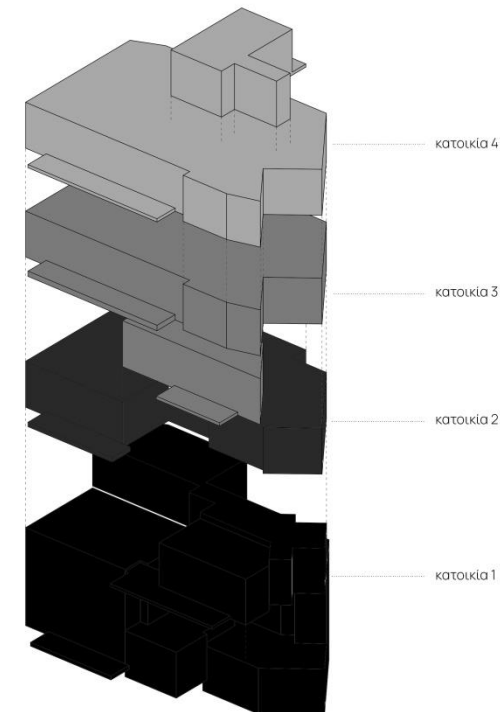

Εικόνα 73: Διάγραμμα όψης και τομής

Το έργο της Σουζάννας και του Δημήτρη Αντωννάκη, ξεχωρίζει για την συνολική του διαχείριση σε μια προσπάθεια να επιδράσει ο χώρος στην καθημερινότητα και την κοινωνική ζωή των κατοίκων. Από την αρχή του σχεδιασμού και τον ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής του συγκεκριμένου έργου μέσω της σύστασης κοινοπραξίας των μελλοντικών χρηστών, μέχρι τελικές συνθετικές επιλογές όπως η διαμόρφωση των εσωτερικών ανοιγμάτων, οι αρχιτέκτονες έδωσαν έμφαση στο διαφορετικό καθιστώντας το κτίριο έναν ξεχωριστό κοινωνικό πυρήνα. *Η προσπάθεια αυτή, φαίνεται ότι απέδωσε σύμφωνα με τα λόγια των ίδιων των χρηστών, καθώς ο σχεδιασμός επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την ζωή των ενοίκων, χαρακτηρίζοντας την πολυκατοικία, ως μια «μονοκατοικία για τέσσερις οικογένειες».*¹⁰⁴ Στο έργο αυτό, οι μελετητές μέσω συστηματικής έρευνας πάνω στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής πολυκατοικίας, επιχειρούν τον επαναπροσδιορισμό της υπάρχουσας τυπολογίας, με στόχο την ανάδειξη νέων μέσων έκφρασης και τεχνικών σχεδιασμού. Ορίζουν ένα νέο αρχιτεκτονικό συντακτικό για τα διαμερίσματα, και τους λοιπούς κοινόχρηστους χώρους, αφήνοντας σημαντική παρακαταθήκη για

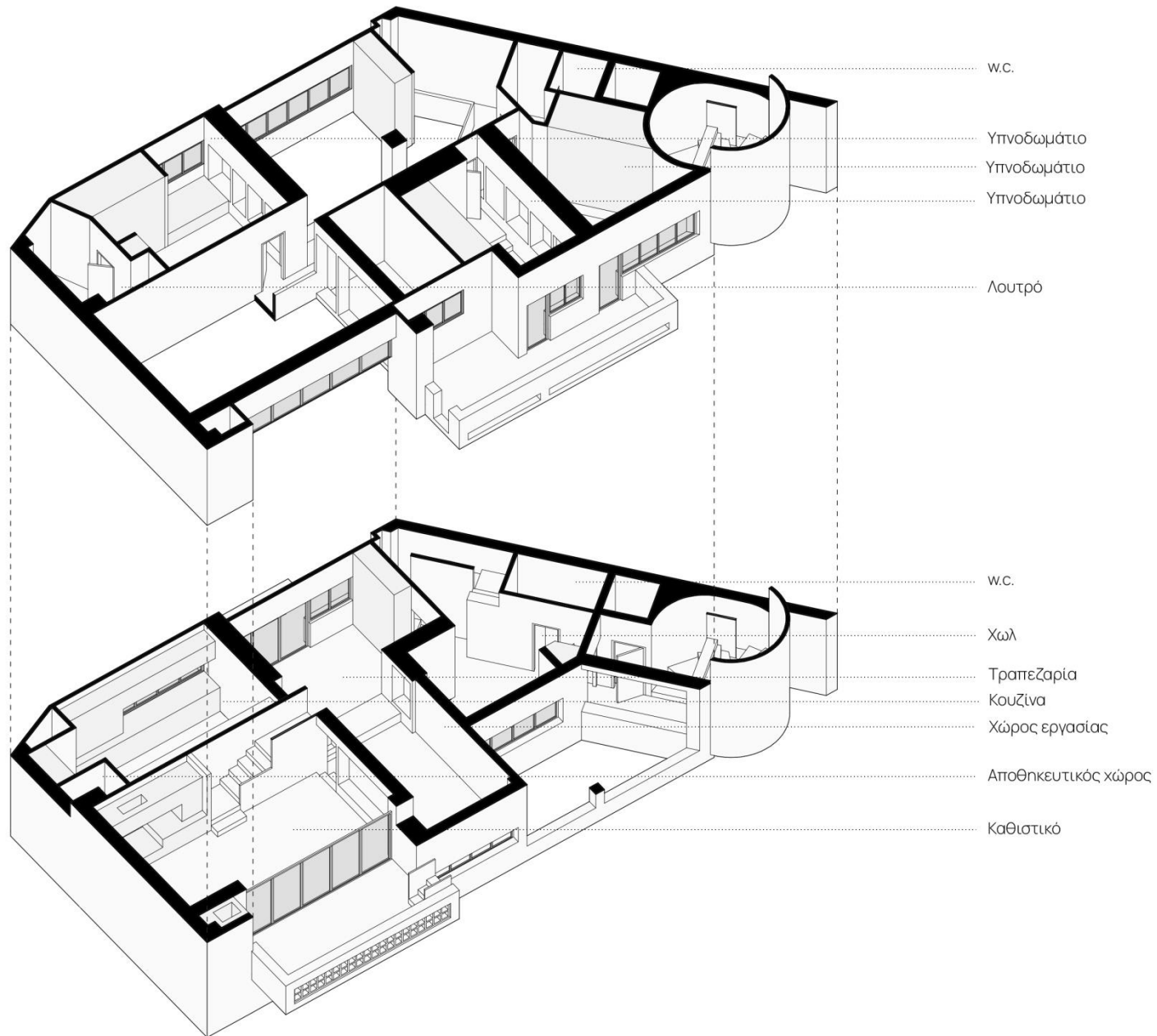
¹⁰⁴ <https://www.blod.gr/lectures/mia-monokatoikia-gia-4-oikogeneies-stin-odo-mpenaki-118/>

μεταγενέστερα έργα. Αξιοσημείωτο εγχείρημα, αποτελεί επίσης η προσπάθεια επαναφοράς χωρικών ποιοτήτων από το παρελθόν που υποβαθμίστηκαν λόγω της ασταμάτητης οικοδόμησης των ελληνικών πόλεων. Ενδεικτικότερη αυτών των ποιοτήτων που επιχειρείτε να μεταγραφεί στο συγκεκριμένο έργο είναι ο χώρος της αυλής, όχι μόνο με την κυριολεκτική του έννοια στη διαμόρφωση του ακαλύπτου και της εισόδου, αλλά και η μεταφορά της στο εσωτερικό των διαμερισμάτων. *Το καθιστικό και η τραπεζαρία για παράδειγμα του πρώτου ορόφου παρουσιάζει τέτοια ακριβώς στοιχεία, λειτουργεί δηλαδή σαν μια «κλειστή πλατεία» που περιβάλλεται από τα δωμάτια και συσχετίζεται με αυτά.*¹⁰⁵

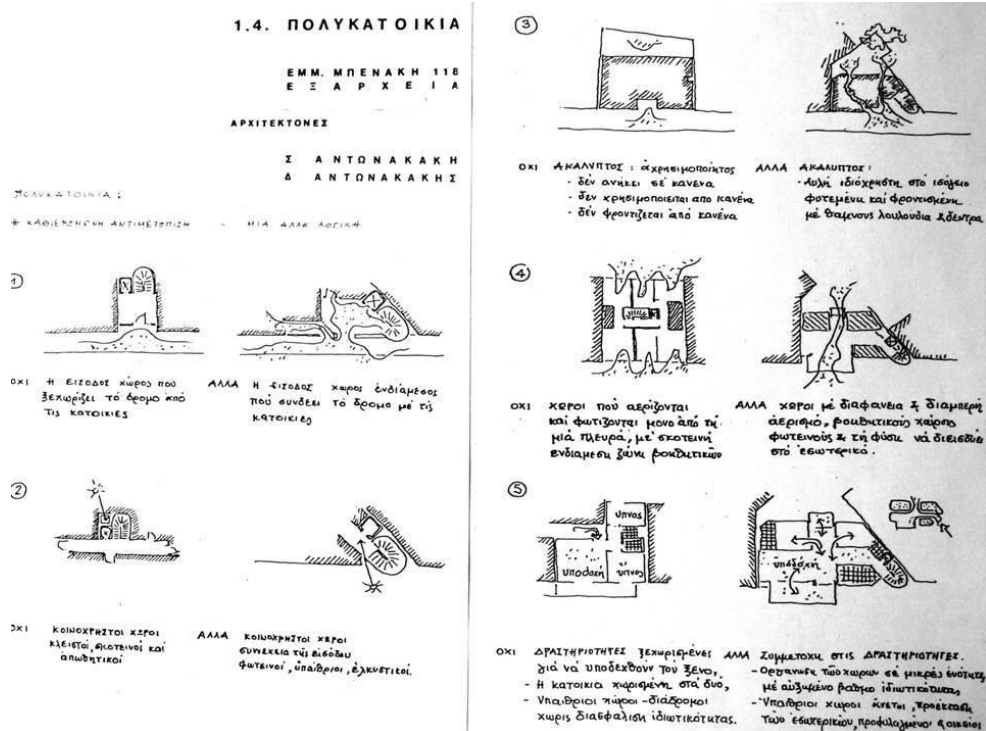

Εικόνα 74: Διάγραμμα διάρθρωσης κατοικιών

¹⁰⁵ <https://www.blod.gr/lectures/mia-monokatoikia-gia-4-oikogeneies-stin-odo-mpenaki-118/>

Εικόνα 75: Αξονομετρικό κατοικίας 1^{ου} και 2^{ου} ορόφου

Εικόνα 76: Σκίτσα των αρχιτεκτόνων

Το έργο ξεχωρίζει ταυτόχρονα και για την επιλογή των υλικών του. Αποτελεί ένα από τα δείγματα κτιρίων της εποχής που το σκυρόδεμα του σκελετού του μένει ανεπίχριστο, προβάλλοντας τον φορέα του στο εξωτερικό κέλυφος και βάφεται στο εσωτερικό. Η επιλογή αυτή συνδυάζεται με επιμέρους υλικά που αντλούνται από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, συνθέτοντας ένα ενδιαφέρον τελικό αποτέλεσμα και καθιστά το κτίσμα, ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα του ελληνικού κριτικού τοπικισμού. *Οι εξωτερικές επιφάνειες των στοιχείων πλήρωσης επιχρίονται με σοβά σε έντονες γεώδεις αποχρώσεις,¹⁰⁶ ενώ στο εσωτερικό κυριαρχεί το λευκό αδρό επίχρισμα σε συνδυασμό με πλήθος ξύλινων βοηθητικών κατασκευών και επίπλων. Τα κουφώματα, τόσο τα εσωτερικά όσο και τα εξωτερικά έχουν και αυτά ξύλινο σκελετό.*

Εικόνα 77: Εσωτερικές απόψεις

Το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε η εποχή που αρκετοί νέοι σχεδιαστές επιχειρήσαν να αναθεωρήσουν την μοντέρνα τυπολογία της πολυκατοικίας όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Αφορμή για την επιδίωξη αυτή υπήρξε η έντονη κριτική που ασκήθηκε στο συγκεκριμένο τύπο κτιρίου, ως πηγή πολλών εκ των δινών που εμφανίζονταν στις ελληνικές πόλεις, αλλά και οι διεθνείς επιδράσεις που απέρριπταν ή αναδιατύπωναν τις αρχές του μοντέρνου κινήματος. Η Σουζάνα και ο Δημήτρης Αντωνάκης υπήρξαν πρωτοπόροι αυτής της προσπάθειας μετάβασης από το μοντέρνο πρότυπο σε νέες τυπολογικές λύσεις, ήδη από το 1973 με το έργο τους στην οδό Μπενάκη 118. Τα επόμενα χρόνια θα εμφανιστούν ανάλογα εγχειρήματα και από άλλους σημαντικούς μελετητές, αλλά θα περιοριστούν σε ελάχιστα επώνυμα αρχιτεκτονικά παραδείγματα, ενώ η συνεχής αναπαραγωγή της πολυκατοικίας μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, θα συνεχίσει να βασίζεται στο πρότυπο που διαμορφώθηκε την δεκαετία του '50, ενισχύοντας ταυτόχρονα την πολεμική διάθεση του μέσου χρήστη απέναντι στο συγκεκριμένο είδος κατοικίας.

¹⁰⁶ http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B136_t.html

4.3. Το συγκρότημα ΓΕΚ

Εικόνα 78: Συγκρότημα ΓΕΚ, Γ. Δασκαλάκη - Γ. Παπαδόπουλος

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η Ελλάδα βρίσκεται στο αποκορύφωμα της κοινωνικής και οικονομικής της ανάπτυξης η οποία θα διακοπεί απότομα τα αμέσως επόμενα χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Σε ένα πλαίσιο στο οποίο επιχειρείται ο εκσυγχρονισμός σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα, η αρχιτεκτονική ακολουθεί αντίστοιχα βήματα, ενώ στο πεδίο της κατοίκησης αναζητούνται νέες τυπολογίες που απομακρύνονται από το πρότυπο της πολυκατοικίας. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της προσπάθειας αποτελεί το συγκρότημα κατοικιών του ομίλου εταιριών ΓΕΚ ΤΕΡΝΑ στην περιοχή του μεταξουργείου, σε σχεδιασμό των αρχιτεκτόνων Γεωργία Δασκαλάκη και Γιάννη Παπαδόπουλο.

Η Γ. Δασκαλάκη και ο Γ. Παπαδόπουλος σπούδασαν στην αρχιτεκτονική σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, από το οποίο αποφοίτησαν το 2004 και 2005 αντίστοιχα. Το 2006 ιδρύουν το αρχιτεκτονικό τους γραφείο, το οποίο δραστηριοποιείται στην Αθήνα και στην Λευκωσία και μέχρι σήμερα έχουν αναλάβει πλήθος κατασκευών σε Ελλάδα και Κύπρο με αρκετές διακρίσεις για το

έργο τους και έχουν ταυτόχρονα εργαστεί ως ερευνητές και καθηγητές στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.¹⁰⁷

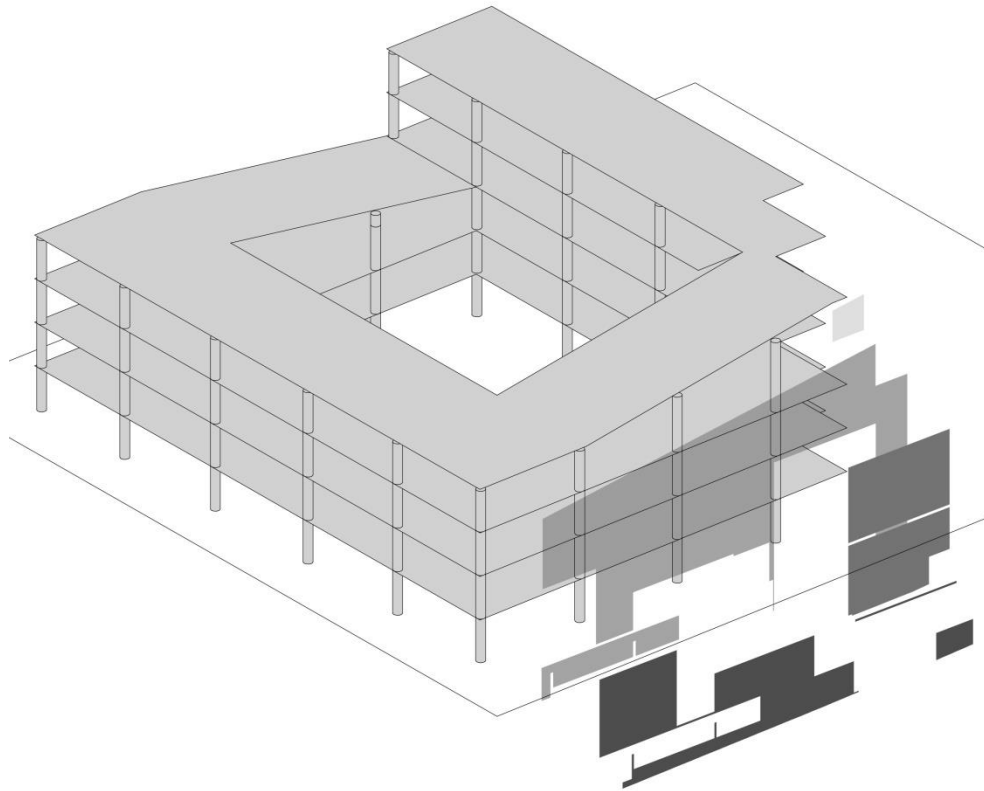

Εικόνα 79: Συγκρότημα ΓΕΚ, Γ. Δασκαλάκη - Γ. Παπαδόπουλος

Το 2005 αποσπούν το τρίτο βραβείο στον πανευρωπαϊκό διαγωνισμό για την κατασκευή συγκροτήματος κατοικιών στο μεταξουργείο, που διοργανώθηκε από το περιοδικό «Δομές» και την εταιρία ΓΕΚ ΤΕΡΝΑ, από την οποία επιλέχθηκε η πρότασή τους για την κατασκευή.¹⁰⁸ Στον σχεδιασμό συμμετείχε επίσης έχοντας συμβουλευτικό ρόλο, ο καθηγητής των δύο αρχιτεκτόνων, Τάσος Μπίρης. Το κτίριο βρίσκεται στο οικοδομικό τετράγωνο που περικλείεται από τις οδούς Μυλλέρου, Γερμανικού, Μαραθώνος και Λεωνιδίου και αναπτύσσεται σχεδόν στο σύνολο αυτού, γεγονός αρκετά σπάνιο για κτίρια διαμερισμάτων στην Ελλάδα.

¹⁰⁷ <https://d-p-arch.com/about/>

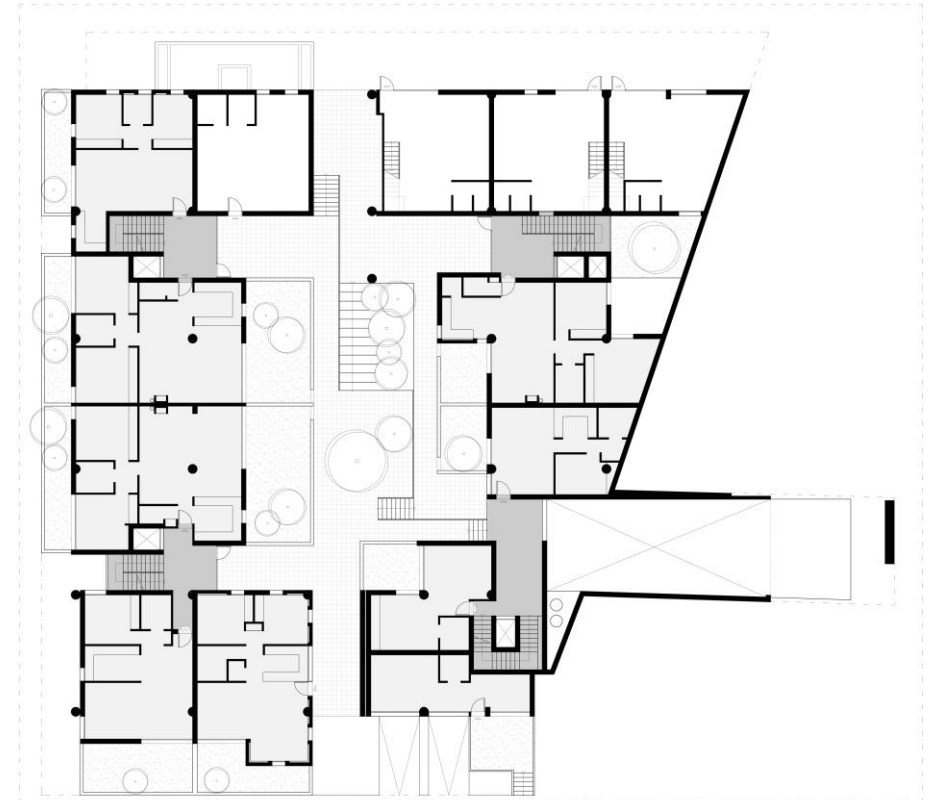
¹⁰⁸ <https://d-p-arch.com/about/>

Εικόνα 80: Αξονομετρικό Διάγραμμα

Το έργο έχει σπειροειδή μορφή, περικλείοντας κοινόχρηστο αίθριο στο ισόγειο και φτάνει συνολικά τους 5 ορόφους, στην απόληξη των οποίων απαντάται στέγη με έντονες κλίσεις. Φιλοξενεί συνολικά 40 διαμερίσματα, διαφόρων μεγεθών και τυπολογιών, ενός ή δύο επιπέδων, καθώς και 3 καταστήματα και 1 ατελιέ - χώρο εργασίας. Επιπλέον εντοπίζονται δύο υπόγεια επίπεδα, με χώρους στάθμευσης, αποθηκευτικούς χώρους και μια κοινόχρηστη στεγασμένη πισίνα. Το έργο κατασκευάστηκε από σκελετό οπλισμένου σκυροδέματος που αποτελείται από κυκλικής διατομής υποστυλώματα και τις πλάκες των ορόφων, πάνω στον οποίο αναπτύσσονται οι κατοικίες οι οποίες προβάλλονται στις

όψεις με έντονες εσοχές και εξοχές. Η συνολική επιφάνεια του συγκροτήματος ξεπερνά τα 4.500 μ²,¹⁰⁹ καθιστώντας το έργο ένα από τα ελάχιστα τέτοια κλίμακας στο πεδίο της πολυκατοίκησης στον ελληνικό χώρο, που μάλιστα καλύπτει σχεδόν ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο, μέσω συνενώσεων οικοπέδων.

Εικόνα 81: Κάτοψη Ισογείου

Στο ισόγειο κυριαρχεί ο χώρος του αίθριου, περιμετρικά του οποίου αναπτύσσονται οι 8 πρώτες κατοικίες, τα καταστήματα και το ατελιέ επί της

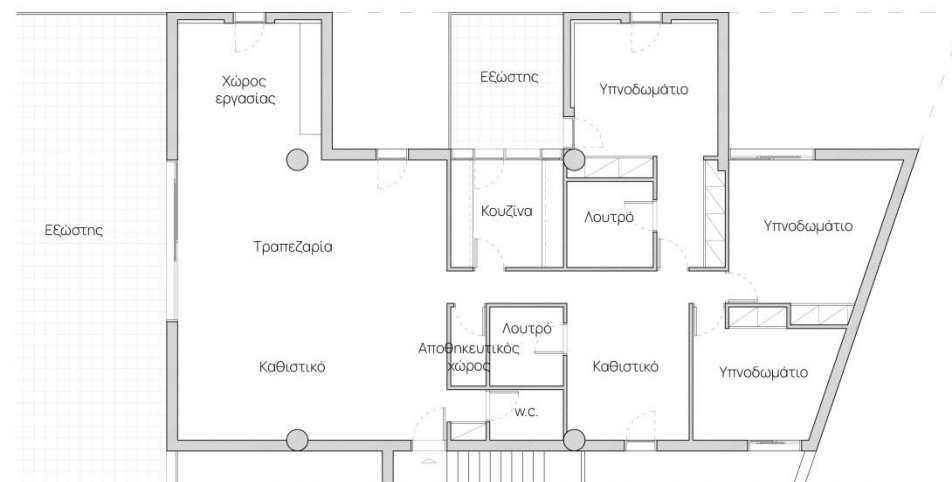
¹⁰⁹ <https://www.gekterna.com/el/activities/real-estate/realestate-sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthatwn-sto-metajoyrgeio-a8hna>

οδού Μυλλέρου. Το αίθριο χωρίζεται σε δύο κύρια επίπεδα, και ενώνει την Μυλλέρου με την οδό Μαραθώνος στις οποίες βρίσκονται και οι κεντρικές εισοδοί του συγκροτήματος. Η πρόσβαση σε όλα τα διαμερίσματα γίνεται από το αίθριο και μέσω των τεσσάρων κοινόχρηστων κλιμακοστασίων που βρίσκονται σε αυτό και οδηγούν στους ορόφους. Κάθε κατοικία στο ισόγειο εκτονώνεται σε ημι – ιδιωτική αυλή, σε άμεση σχέση με το δημόσιο αίθριο αλλά και διαχωρισμένη από αυτό, μέσω υψομετρικής διαφοράς και φυτεύσεων.

Εικόνα 82: Κάτοψη Γ' ορόφου

Στους ορόφους αναπτύσσονται οι υπόλοιπες κατοικίες σε αμφιθεατρική διάταξη γύρω από τον ελεύθερο χώρο του ισόγειου. Οι κατοικίες ποικίλλουν ως προς το μέγεθος τους και τον αριθμό των δωματίων που αυτές φιλοξενούν, για την εξυπηρέτηση των αναγκών κάθε τύπου κατοίκου, με διαμερίσματα λίγων

Εικόνα 83: Κάτοψη κατοικίας

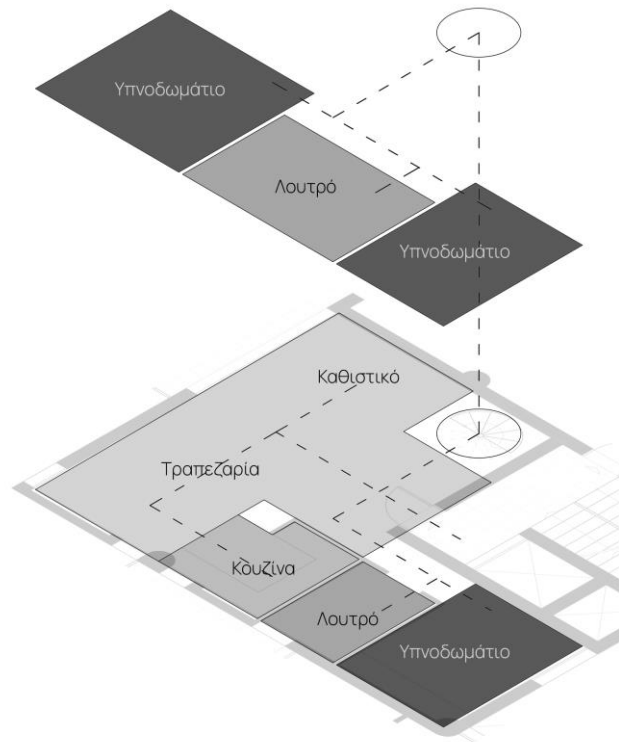

Εικόνα 84: Διάγραμμα χώρων

τετραγωνικών για ένα ή δύο άτομα, ως κατοικίες με τρία και παραπάνω δωμάτια, μεγάλου μεγέθους. Η λογική της αυλής σε κάθε κατοικία συνεχίζεται και στα επίπεδα πάνω από το ισόγειο με μεγάλους χώρους εκτόνωσης για κάθε

διαμέρισμα. Βασική επιδίωξη των αρχιτεκτόνων αποτέλεσε ο σχεδιασμός κατοικιών ως μονάδα με καλές συνθήκες φωτισμού, αερισμού, διαμπερότητας και πολλαπλών οπτικών φυγών, σε κάθε τύπο και στάθμη του συγκροτήματος.¹¹⁰

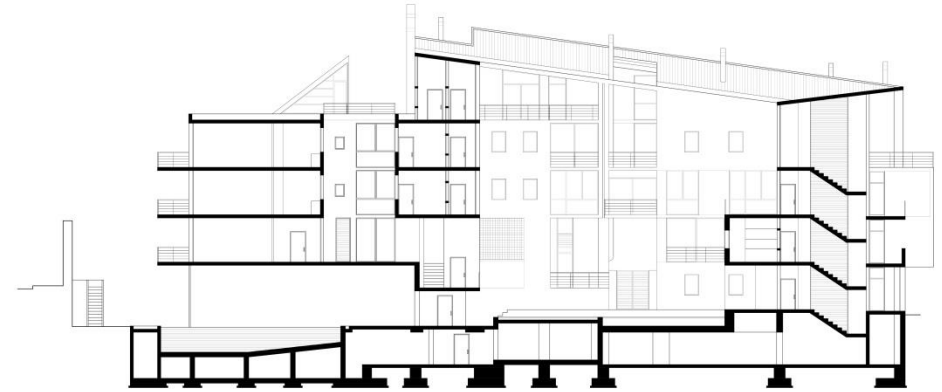
Όσον αφορά την χωρική οργάνωση του κάθε τύπου, απαντάται μια αντίστροφη λογική από αυτή της πλειοψηφίας των πολυκατοικιών, με την ζώνη μέρας στραμμένη προς τον ακάλυπτο χώρο και τα υπνοδωμάτια προς τον δρόμο, ενισχύοντας έτσι τον δημόσιο χαρακτήρα του εσωτερικού αίθριου.

Εικόνα 85: Διάγραμμα χώρων

Όσον αφορά τις όψεις του κτιρίου, αυτές αποτυπώνουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο διάρθρωσης των κατοικιών και την πολυπλοκότητα των χωρικών

σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών, προσδίδοντας στο έργο έναν χαρακτήρα γειτονιάς. Ο κορμός του κτίσματος αποτελείται από μία δέσμη επάλληλων ζωνών που διαμορφώνεται ως μια εύπλαστη σύνθεση κενών και πλήρων, εσοχών και εξοχών, υπαίθριου

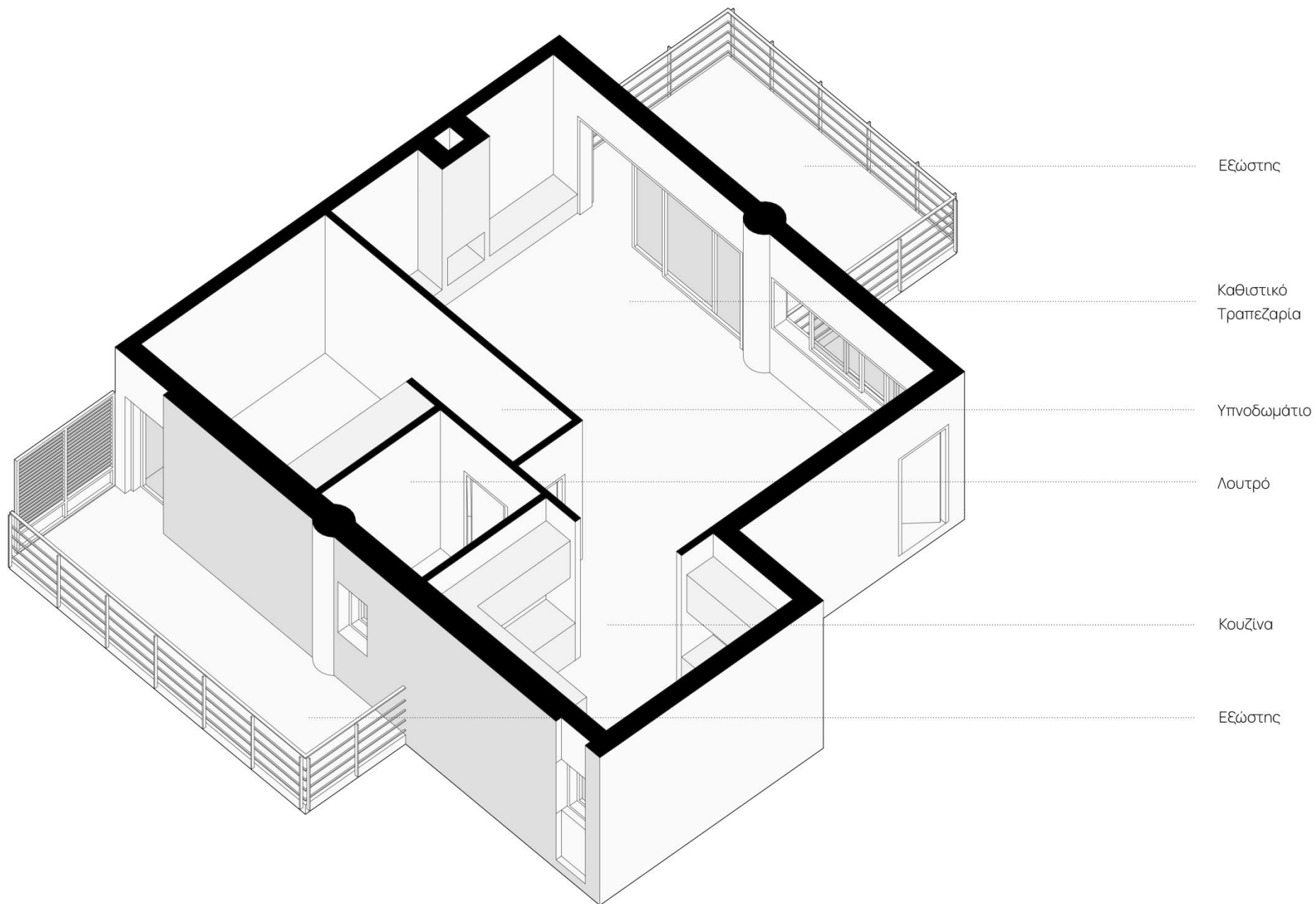

Εικόνα 86: Τομή

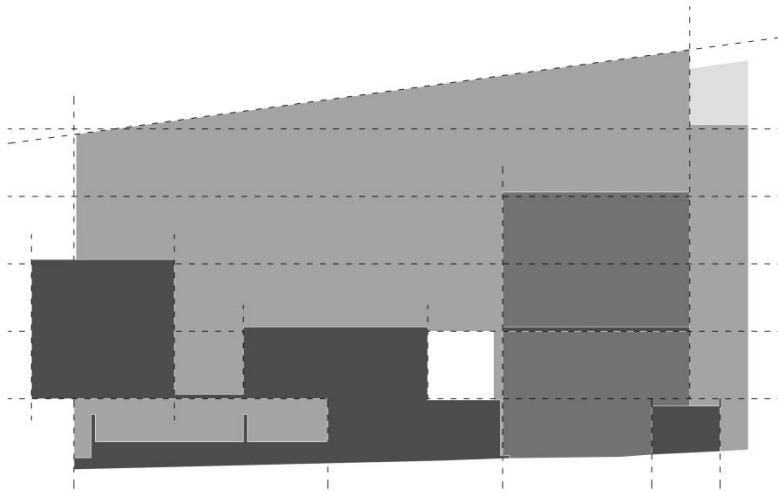
Εικόνα 87: Όψη

¹¹⁰ <https://www.doma.archi/awards/projects/sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oyrgeio>

Εικόνα 88: Αξονομετρικό κατοικίας

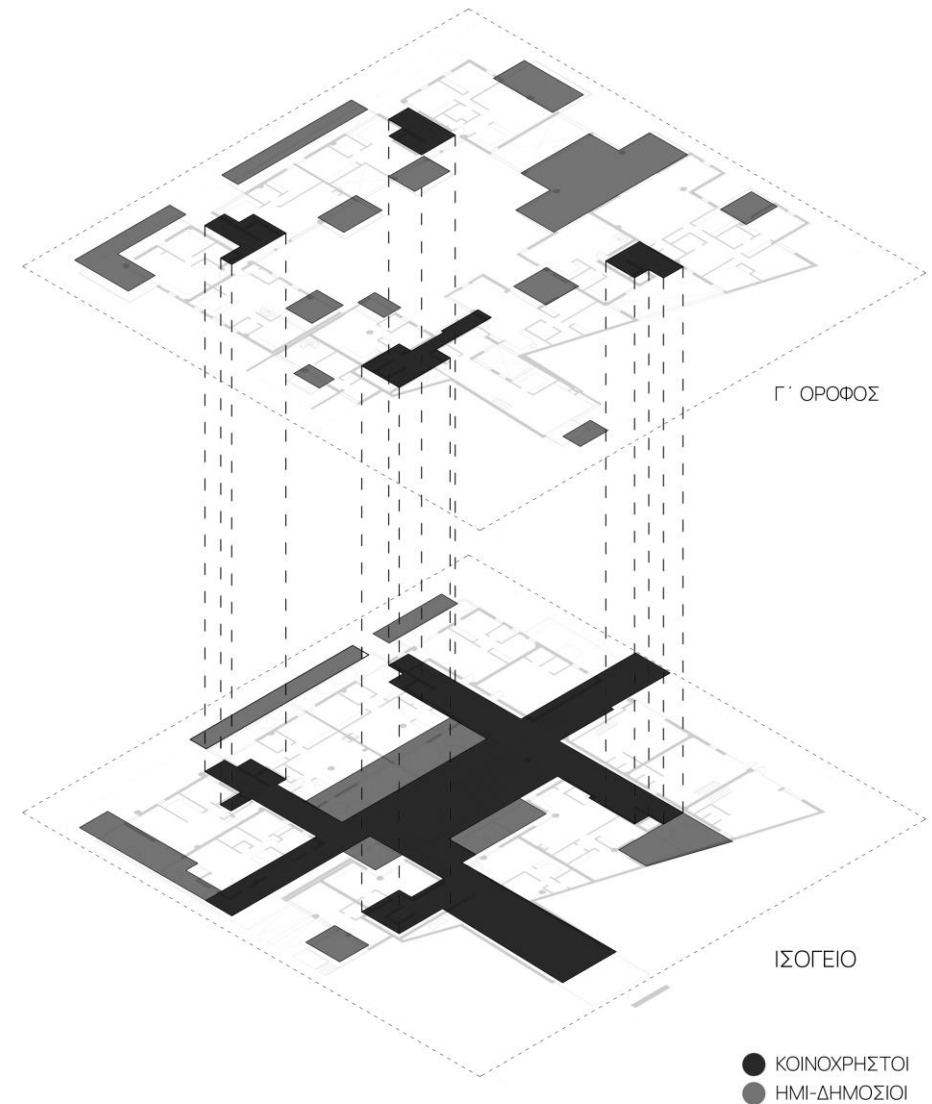
και κλειστού χώρου.¹¹¹ Το σύστημα αυτό σε συνδυασμό με τις έντονες υψομετρικές διαφοροποιήσεις του εξωτερικού κελύφους, καθιστά το έργο πλήρως ενταγμένο στο ευρύτερο πολύπλοκο περιβάλλον του με τα διάφορα κτίρια διαφορετικού μεγέθους και ύψους της γύρω περιοχής. Τέλος, ισχυρό στοιχείο των όψεων αποτελεί η στέψη του κτιρίου με την κεκλιμένη στέγη, που ενοποιεί τις μονάδες των κατοικιών και ομαλοποιεί τις διαφορές των υψών.

Εικόνα 89: Διάγραμμα όψης

Στο σύνολο του, το έργο ξεχωρίζει στο πεδίο της ελληνικής πολυκατοίκησης καθώς εισάγει πλήθος νέων ιδεών σε επίπεδο σχεδιασμού προτείνοντας νέες τυπολογίες, μακριά από αυτές της τυπικής πολυκατοικίας. Αρχικά, αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα κτιρίου διαμερισμάτων τέτοιας κλίμακας, καθώς η πλειονότητα των πολυκατοικιών κατασκευάζονται σε μικρού μεγέθους οικοπέδα διαμορφώνοντας την χαρακτηριστική τους μορφολογία. Αντίθετα το συγκρότημα ΓΕΚ επιχειρεί να εδραιώσει μια νέα λογική στην μαζική κατοίκηση, που δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί στην χώρα.

¹¹¹ <https://www.doma.archi/awards/projects/sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oργeio>

Εικόνα 90: Διάγραμμα κοινόχρηστων και ημι-ιδιωτικών χώρων

Επιπλέον, ο σχεδιασμός του αίθριου του ισογείου, ανατρέπει την επικρατούσα ως τότε κατάσταση που θέλει τον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου, ως ένα υπολειπόμενο ανεκμετάλλευτο κενό, πίσω από την κατασκευή, αλλά το καθιστά

κεντρικό στοιχείου του και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην λειτουργία του, την καθημερινότητα των κατοίκων του και την σχέση του με την πόλη. Ο συνδυασμός του δε με τους ημι – ιδιωτικούς χώρους των αυλών και των εξωστών δημιουργούν μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ του δημόσιου χώρου της πόλης και του εσωτερικού των διαμερισμάτων. Οι μονάδες των κατοικιών διακρίνονται επίσης για την σημαντική έμφαση που δόθηκε στον σχεδιασμό τους και στην εξασφάλιση των βασικών αναγκών των χρηστών τους. Ενδεικτικός είναι ο τρόπος ανάπτυξης τους γύρω από το εσωτερικό αίθριο, το οποίο ανοίγεται αμφιθεατρικά προς τον ουρανό εξασφαλίζοντας τον ηλιασμό και αερισμό ακόμα και των χαμηλότερων στάθμεων και προσδίδοντας μια αίσθηση ευρυχωρίας.

Εικόνα 91: Εσωτερική όψη

Κλείνοντας, το κτίριο ξεχωρίζει και για την κατασκευαστική του λογική με τον σκελετό ανεπίχριστου σκυροδέματος από κυκλικής διατομής υποστυλώματα, πλάκες και τοιχεία με την πλήρη απουσία δοκαριών, δημιουργώντας ένα σύστημα δόμησης ιδιαίτερα εύπλαστο, που επιτρέπει την τελική διαμόρφωση του εξωτερικού κελύφους το οποίο με τη σειρά του χαρακτηρίζεται από τις έντονες

εσοχές και εξοχές του. Ο σκελετός αυτός αποτελεί τη βάση που θα υποδεχθεί τα περαιτέρω κατασκευαστικά στοιχεία, τα πάνελ πλήρωσης βαμμένα σε διάφορα έντονα χρώματα που εντείνουν την πολυπλοκότητα των όψεων και καθιστούν διακριτές τις επιμέρους μονάδες των κατοικιών. Τα λοιπά στοιχεία του έργου, όπως τα κουφώματα, τα κιγκλιδώματα, τα σκίαστρα των ανοιγμάτων και ο εμφανής στην όψη μηχανολογικός εξοπλισμός κατασκευάζονται από μέταλλο. Τα δάπεδα του κτιρίου επιστρώνονται με κεραμικά πλακίδια, τα οποία στους εξωτερικούς χώρους εναλλάσσονται με της μαλακές επιφάνειες από χώμα, όπου υπάρχουν φυτεύσεις.

Το συγκρότημα κατοικιών του Γ. Παπαδόπουλου και της Γ. Δασκαλάκη, αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες προσπάθειες αναζήτησης νέων προτύπων πολυκατοίκησης. Σχεδιάζεται σε μια εποχή γενικότερης αναθεώρησης κατεστημένων αξιών και συστημάτων και καταφέρνει να αποκοπεί σε μεγάλο βαθμό από την καθιερωμένη τυπολογία της ελληνικής πολυκατοικίας προτείνοντας έναν νέο τρόπο ζωής και κατοίκησης. Προωθεί την επιστροφή στο κέντρο της πόλης της χρήσης της κατοικίας η οποία πλέον εντοπίζεται κυρίως στα προάστια, αναβαθμίζοντας ταυτόχρονα το ευρύτερο περιβάλλον, ακολουθώντας τις επιταγές της εποχής. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς που επικρατεί στις ελληνικές πόλεις με τα πολλά μικρά διασπασμένα οικοπέδα, δεν επέτρεψε το να υπάρξουν αντίστοιχα παραδείγματα τα επόμενα χρόνια και να συνεχιστεί η προσπάθεια αυτή επαναπροσδιορισμού της μαζικής κατοίκησης στην χώρα, αλλά το συγκεκριμένο κτίριο άφησε σημαντική παρακαταθήκη πάνω στον τομέα αυτό και ίσως να αποτελέσει αφορμή για αντίστοιχα εγχειρήματα στο μέλλον.

4.4. Η πολυκατοικία Inside – Out

Εικόνα 92: Inside - Out, Ν. Κτενάς

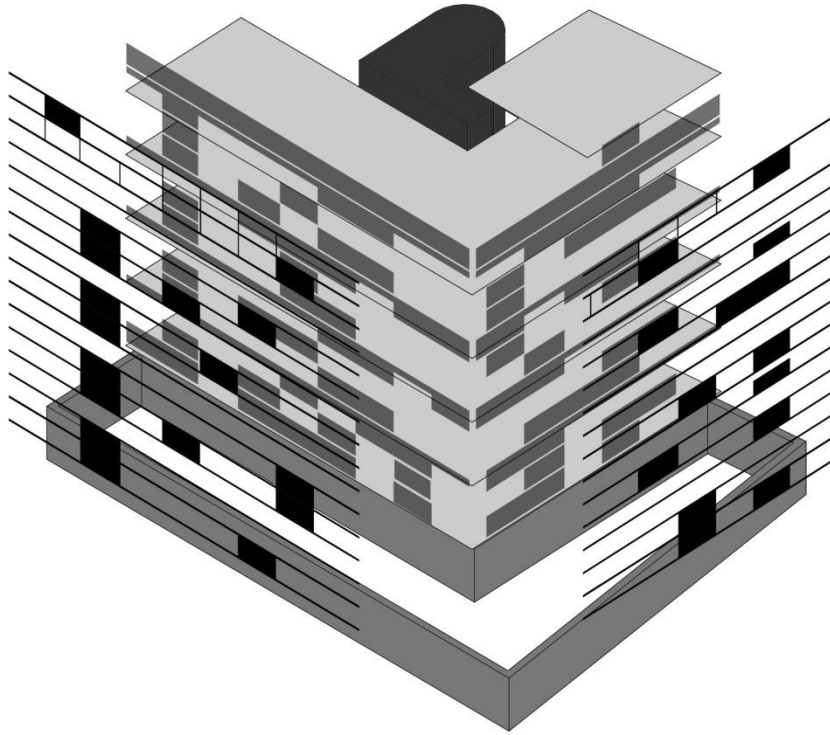
Από το 2008 και μετά η οικοδομική δραστηριότητα στον ελληνικό χώρο έχει μειωθεί σημαντικά ειδικά σε σχέση με την συνεχή οικοδόμηση των προηγούμενων δεκαετιών. Τα ελάχιστα αρχιτεκτονικά παραδείγματα πολυκατοικιών που χτίστηκαν την τελευταία δεκαπενταετία χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια επαναπροσέγγισης του συγκεκριμένου τύπου, επιχειρώντας να αναιρέσουν κάποια από τα χαρακτηριστικά για το οποία μεγάλο μέρος χρηστών και αρχιτεκτόνων ασκούν κριτική σε αυτόν, διατηρώντας όμως την βασική του δομή όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα αυτής της προσέγγισης αποτελεί η πολυκατοικία Inside – Out του Νίκου Κτενά, στην οποία επαναδιατυπώνεται το συντακτικό της αθηναϊκής πολυκατοικίας, προσεγγίζοντας με νέες σχεδιαστικές μεθόδους τα επιμέρους χαρακτηριστικά της, όπως είναι ο ακάλυπτος χώρος, οι εξώστες, η pilotis, το δώμα και η επαναληπτικότητα των διαμερισμάτων.

Εικόνα 93: : Inside - Out, Ν. Κτενάς

Ο Ν. Κτενάς γεννήθηκε στον Πειραιά και σπούδασε αρχιτεκτονική στο Λονδίνο και στην Νέα Υόρκη. Το 1987 ιδρύει το προσωπικό του γραφείο αρχικά στο Λουγκάνο της Ελβετίας και το 1993 στην Αθήνα. Από τότε μέχρι και τον πρόωγο θάνατό του το 2022, θα σχεδιάσει πλήθος σημαντικών έργων σε Ελλάδα και εξωτερικό και θα αποσπάσει πολλά βραβεία και αξιόλογες κριτικές για τη

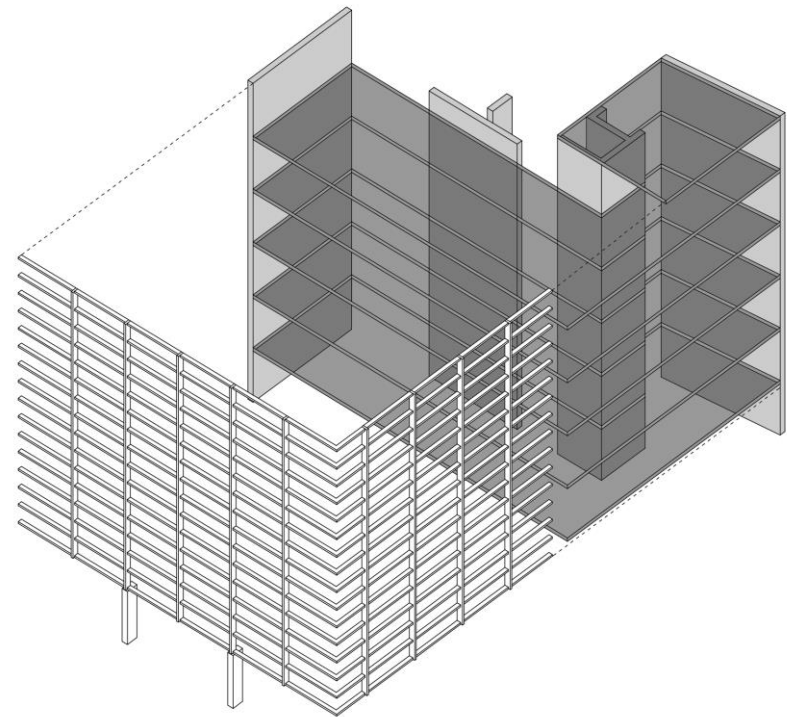
δουλειά του. Ταυτόχρονα θα επιτελέσει καθηγητής στο πολυτεχνείο του Μιλάνο για αρκετά χρόνια.¹¹²

Εικόνα 94: Αξονομετρικό διάγραμμα

Το 2017 ολοκληρώνεται ο σχεδιασμός ενός από τα πλέον βραβευμένα έργα του, της πολυκατοικίας Inside – Out στο Νέο Ψυχικό. Το συγκεκριμένο έργο θα διακριθεί για την δομή του και τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύεται την επανεξέταση της αστικής πολυκατοικίας και των επιμέρους στοιχείων που την συναποτελούν.¹¹³ Διατηρεί την κυρίαρχη δομή της συγκεκριμένης τυπολογίας, τους κοινόχρηστους χώρους σε μέρος του ισόγειου και στο δώμα, την επανάληψη ενός τυπικού ορόφου, και την κάθετη κίνηση που οδηγεί στα

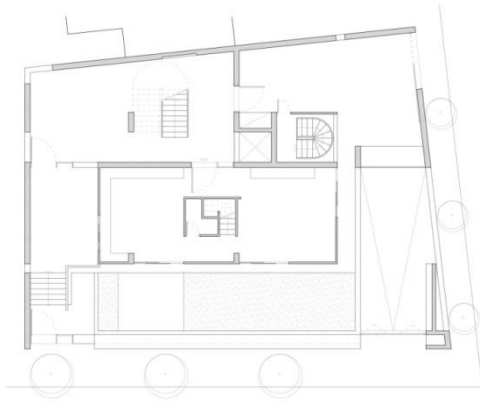
διαμερίσματα, διαφοροποιείται όμως ως προς τον τρόπο που αυτά αναπτύσσονται. Στο ισόγειο του κτιρίου εντοπίζεται διαμέρισμα στο οποίο αποδίδεται φυτεμένη αυλή προστατευμένη από τον δρόμο. Η είσοδος στα διαμερίσματα γίνεται μέσω του υπαίθριου κλιμακостаσίου που βρίσκεται στον ακάλυπτο, ενώ το δώμα αποδίδεται στην κατοικία των δύο τελευταίων ορόφων και φιλοξενεί πισίνα και υπαίθριο καθιστικό. Το πλέον αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό του έργου αποτελεί η διαμόρφωση της εξωτερικής του επιδερμίδας στις δύο κύριες όψεις του γωνιακού οικοπέδου με τα ξύλινα στοιχεία και την πλήρη απουσία εξωστών. Με την συγκεκριμένη επιλογή επιτυγχάνεται η κεντρική ιδέα του σχεδιασμού η οποία, όπως προδίδει και το όνομα του κτιρίου, αποτελεί την προβολή των εσωτερικών λειτουργιών στο εξωτερικό κέλυφος.

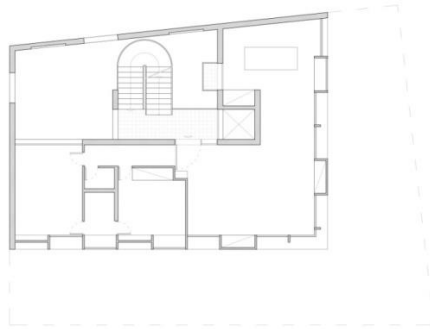
Εικόνα 95: Αξονομετρικό διάγραμμα κατασκευής

¹¹² <https://www.nikosktenas.com/about-en>

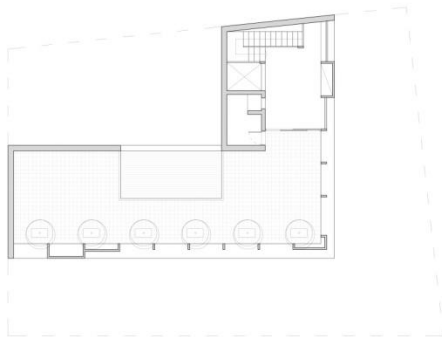
¹¹³ <https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/>

Εικόνα 96: Κάτοψη ισόγειου

Εικόνα 97: Κάτοψη ορόφου

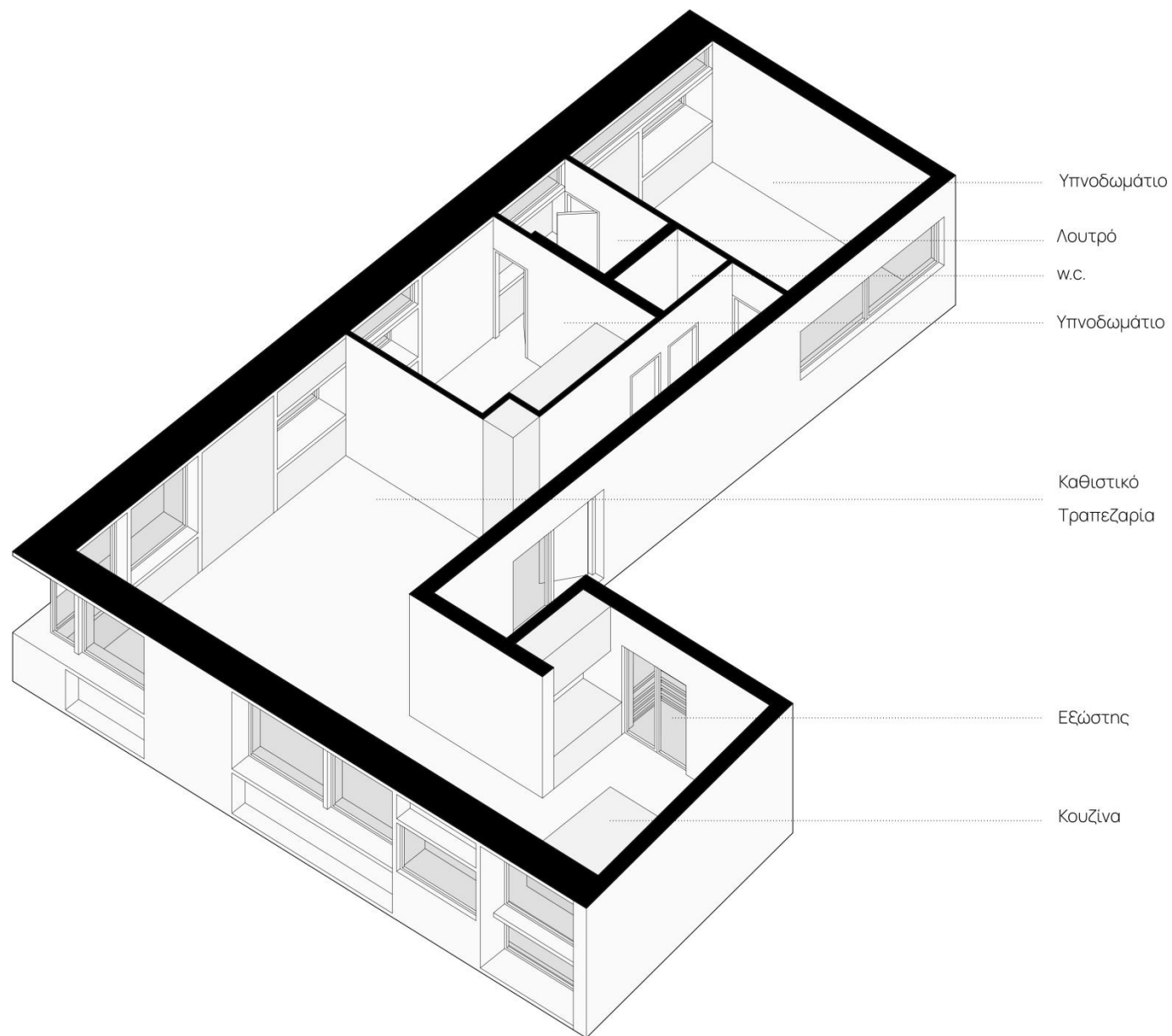
Εικόνα 98: Κάτοψη δώματος

Το ισόγειο της πολυκατοικίας λειτουργεί σαν ένα φίλτρο ιδιωτικότητας που επιτρέπει στον επισκέπτη να μεταβεί από τον δημόσιο χώρο της πόλης σταδιακά στον ιδιωτικό χώρο του διαμερίσματος. Ενώ στην πλειονότητα των πολυκατοικιών η είσοδος γίνεται από τον δρόμο απευθείας στο κοινόχρηστο κλειστό κλιμακοστάσιο, στην περίπτωση της Inside – Out, ο χρήστης μεταβαίνει μέσω ενός ημι – υπαίθριου περάσματος στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου όπου βρίσκεται το ανοιχτό κλιμακοστάσιο που οδηγεί στους ορόφους. Η σχεδιαστική αυτή λογική δημιουργεί σχέσης ιδιωτικότητας, που δεν εντοπίζονται συχνά σε αντίστοιχου τύπου κτίσματα. Ο υπολειπόμενος χώρος του ισόγειου αποδίδεται σε κατοικία, ενώ οι χώροι στάθμευσης αυτοκινήτων και οι αποθηκευτικοί χώροι τοποθετούνται στις δύο στάθμες του υπογείου.

Στην κάτοψη του τυπικού ορόφου παρατηρείται πως όλοι οι κύριοι χώροι χαρακτηρίζονται από την διαμπερότητα τους με δύο ανοιχτές πλευρές, προς το εσωτερικό αίθριο του ακαλύπτου και τους δύο δρόμους που περιβάλλουν το οικόπεδο. Οι κατοικίες είναι σχήματος Γ και όλοι χώροι αναπτύσσονται γραμμικά σε αυτήν την ζώνη. Το καθιστικό, η τραπεζαρία και η κουζίνα αποτελούν έναν ενιαίο χώρο, ενώ εμπεριέχονται και δύο υπνοδωμάτια μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται το λουτρό και το w.c.. Οι υπαίθριοι χώροι της κατοικίας περιορίζονται σε ένα βοηθητικό μπαλκόνι ελάχιστων διαστάσεων σε επαφή με την κουζίνα προς την μεριά του αίθριου. Η τυπική κάτοψη της κατοικίας επαναλαμβάνεται στους τέσσερις ορόφους του κορμού του κτιρίου, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις που αφορούν την εξωτερική τοιχοποιία και η οποία διαμορφώνει την καινοτόμα όψη του έργου.

Η εξωτερική διαμόρφωση του κτιρίου χαρακτηρίζεται από την επενδυμένη με ξύλο μεταλλική κατασκευή που συμπληρώνει το κέλυφος. *Στις δύο κύριες όψεις προτείνονται ως μια σμιλεμένη επιδερμίδα, οι αυτοφερόμενες αυτές επιφάνειες οι οποίες εμπεριέχουν κάποιες από τις ζωτικές λειτουργίες των κατοικιών.*¹¹⁴ Οι όψεις αυτές ορίζονται από τις συνεχείς εσοχές και εξοχές τους και εναλλάσσονται με μεγάλα επιμήκη ανοίγματα σε τρεις ζώνες σε κάθε όροφο. Τα ανοίγματα αυτά με την δυνατότητα τους να ανοίγουν πλήρως δίνουν την

¹¹⁴ <https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/>

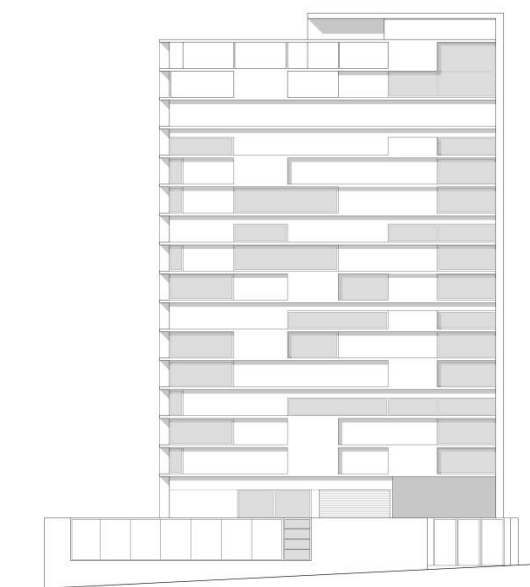
Εικόνα 99: Αξονομετρικό Κατοικίας

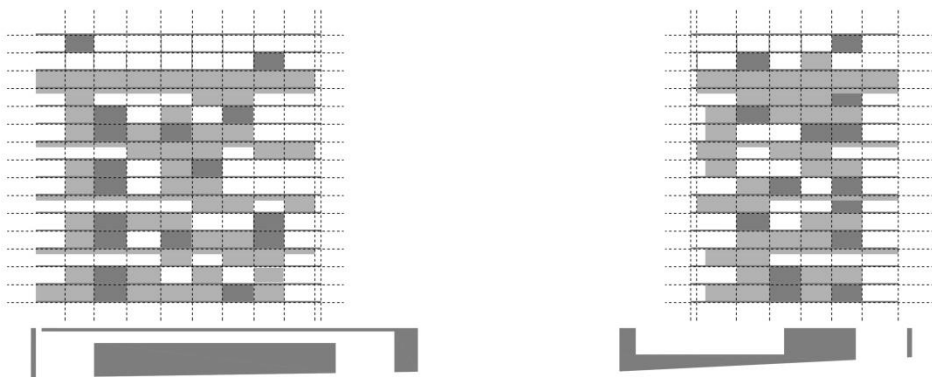
Εικόνα 100: Διάγραμμα χώρων

Εικόνα 101: Όψη Α

Εικόνα 102: Όψη Β

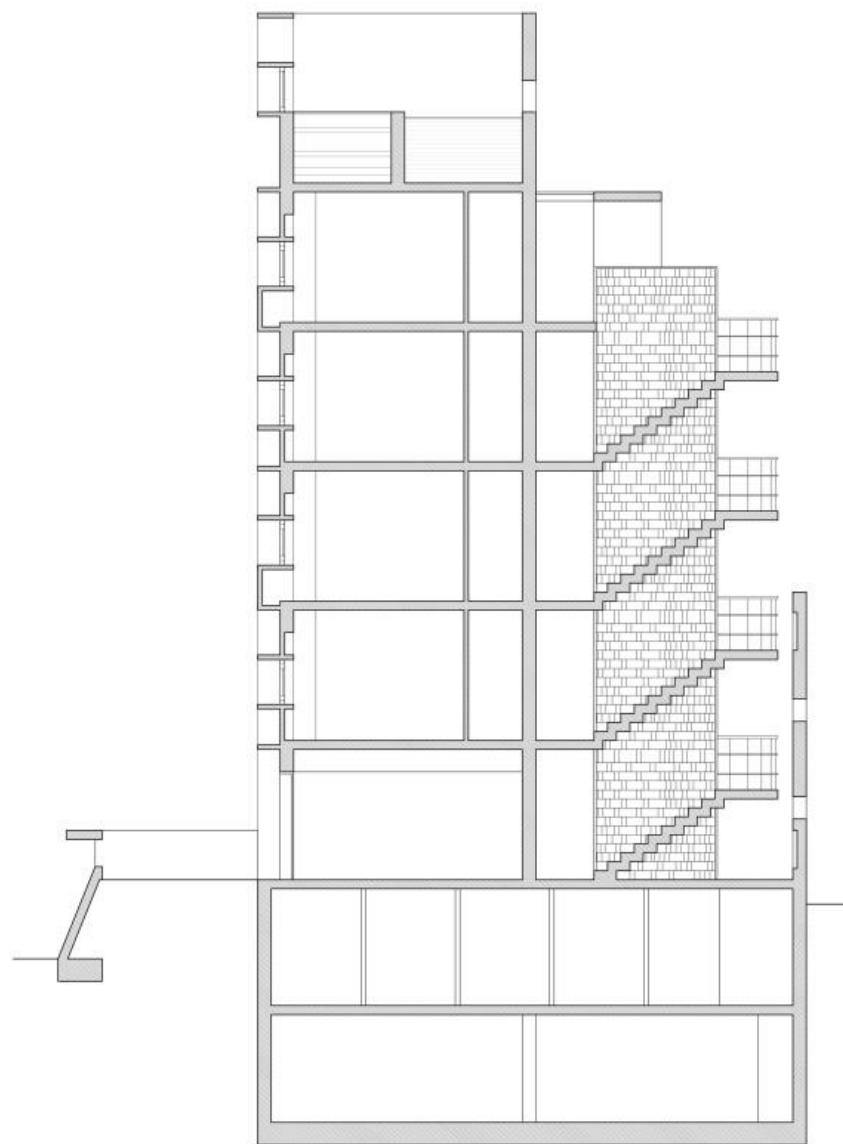

Εικόνα 103: Διάγραμμα όψεων

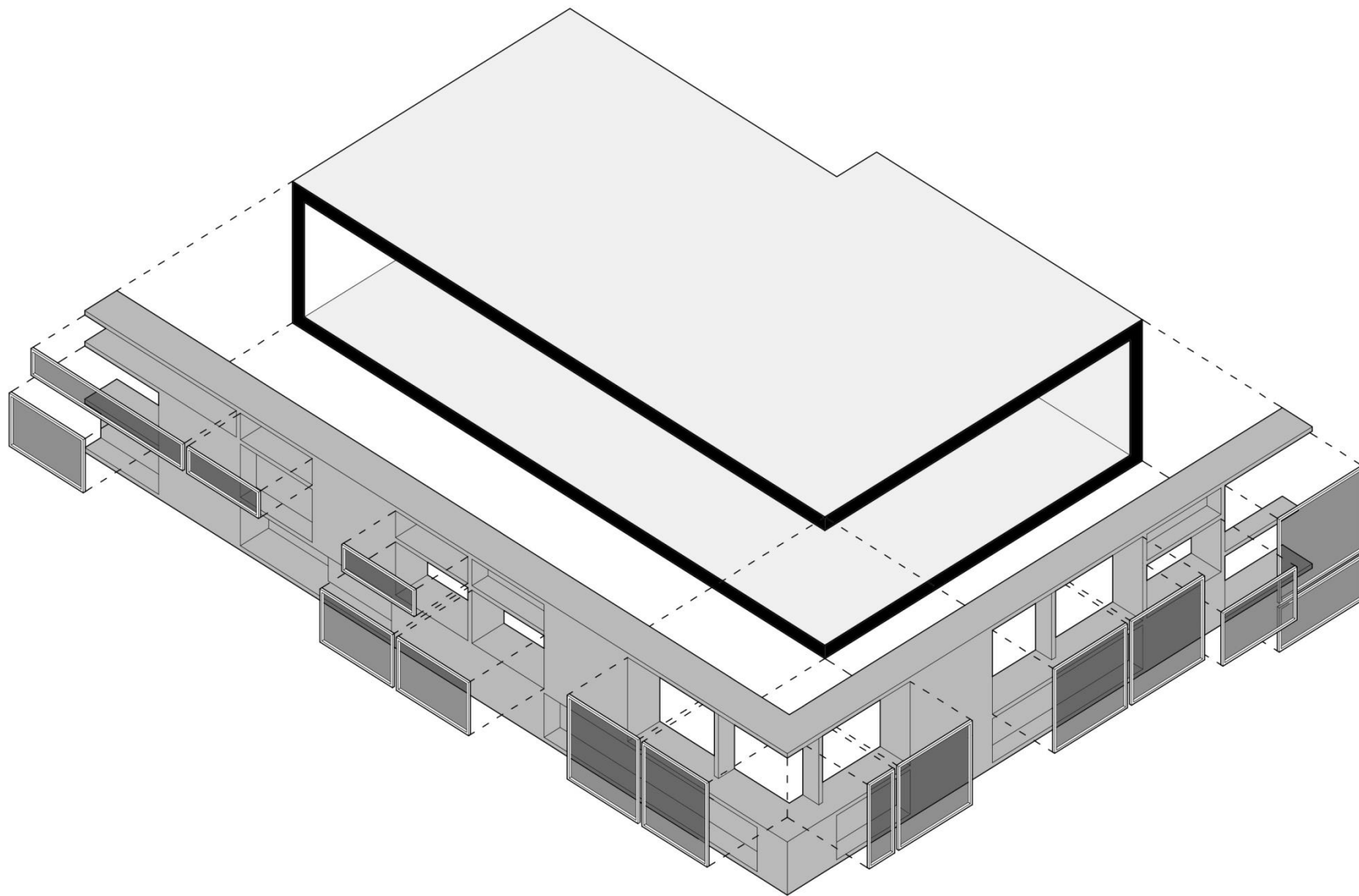
δυνατότητα στον εσωτερικό χώρο να λειτουργεί ως ημι - υπαίθριος, υποκαθιστώντας έτσι την απουσία εξωστών στις προσόψεις. Η κατασκευή αυτή δημιουργεί επίσης χώρους στα διαμερίσματα που φιλοξενούν ερμάρια, πάγκους και άλλα σημαντικά λειτουργικά στοιχεία για την καθημερινή εξυπηρέτηση των κατοίκων, ενώ από το εσωτερικό της περνά και η πλειονότητα του μηχανολογικού εξοπλισμού του κτιρίου.

Τα υλικά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή αποτελούν στην πλειονότητά τους συμβατικά υλικά που απαντώνται στις περισσότερες πολυκατοικίες της Αθήνας. Ο φέρων οργανισμός του κτιρίου συνδυάζει την προαναφερθέντα μεταλλική κατασκευή με τοιχία από οπλισμένο σκυρόδεμα, το οποίο μένει και σε αυτήν την περίπτωση ανεπίχριστο, αποκαλύπτοντας την κατασκευαστική λογική του έργου. Σημαντική διαφορά με άλλες περιπτώσεις ανεπίχριστου σκυροδέματος αποτελεί η χρήση μεγάλων ορθογώνιων πανέλων για την σκυροδέτηση, έναντι των τυπικών ξύλινων σανίδων δίνοντας μια ιδιαίτερη αισθητική στο τελικό αποτέλεσμα. Ταυτόχρονα, η πολυκατοικία Inside - Out αποτελεί ίσως το μοναδικό παράδειγμα τέτοιου τύπου κτιρίου και ένα από τα ελάχιστα στην Ελλάδα στο οποίο γίνεται εκτεταμένη χρήση του ξύλου στη διαμόρφωση των εξωτερικών επιφανειών. Τέλος απαντώνται διάφορα μεταλλικά στοιχεία για την διαμόρφωση επιμέρους κατασκευών, όπως το κιγκλίδωμα του κλιμακοστασίου, με την ιδιαίτερη επεξεργασία του, γεγονός πως αποδεικνύει πως ο σχεδιασμός αυτών των κοινόχρηστων χώρων συνεχίζει

να γίνεται με ιδιαίτερη φροντίδα από τους αρχιτέκτονες, όπως γινόταν διαχρονικά από τα πρώτα προπολεμικά παραδείγματα.

Εικόνα 104: Τομή

Εικόνα 105: Διάγραμμα κατασκευής όψης

Το αρχιτεκτονικό έργο Inside – Out καταφέρνει να αποστασιοποιηθεί από τις τυπικές πολυκατοικίες, εξελίσσοντας τα επιμέρους χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης τυπολογίας χρησιμοποιώντας ένα σύγχρονο λεξιλόγιο. Παραλαμβάνει επιμέρους αμύχανα στοιχεία του τύπου και τα μεταγράφει με ένα τρόπο που προσδίδεται σε αυτά επιπρόσθετη αξία. Ο απενεργοποιημένος χώρος του ακαλύπτου του οικοπέδου γίνεται ο βασικός μεταβατικός χώρος από την πόλη στην κατοικία και καθίσταται η καρδιά της κατασκευής.

Εικόνα 106: Άποψη του κλιμακοστασίου

Το δώμα αποκτά επίσης χρήση και λειτουργεί ως χώρος συνάντησης και διημέρευσης. Τέλος, επαναπροσδιορίζεται η σχέση του κτιρίου με το ευρύτερο περιβάλλον του, με την πρωτοποριακή πρόταση των όψεων του. Το στενό μπαλκόνι με τις περιορισμένες δυνατότητες της αστικής πολυκατοικίας και την απουσία θεάσεων αφαιρείται από την δομή του κτίσματος, *ενισχύοντας σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα την σχέση του χρήστη με την πόλη χάρη στην ιδιαίτερη κατασκευή των εξωτερικών αυτών όψεων, που επιτρέπουν της οπτικές φυγές προς τα έξω, προστατεύοντας όμως τον κάτοικο από τις*

*εξωτερικές παρεμβολές.*¹¹⁵ Τέλος, το έργο διαφοροποιείται και με την επιλογή των ξύλινων επενδύσεων στο εξωτερικό του κελύφους, καθιστώντας το κτίριο μοναδικό στο είδος του και αποδεικνύοντας τις δυνατότητες της συγκεκριμένης τυπολογίας για περαιτέρω πειραματισμούς.

Με το έργο του ο Ν. Κτενάς καταφέρνει να συμπυκνώσει ιδέες και προτάσεις που για χρόνια περιστρέφονται γύρω από την αστική πολυκατοικία, υπερβαίνοντας αρκετές από τις κακοδαιμονίες που την χαρακτηρίζουν. Η πολυκατοικία στο νέο Ψυχικό αποτελεί ένα από τα ενδεικτικότερα παραδείγματα εξέλιξης ενός αρχιτεκτονικού τύπου που κλείνει σχεδόν έναν αιώνα ζωής, εξελίχθηκε παράλληλα με την ελληνική κοινωνία, προσαρμόστηκε στις εκάστοτε ανάγκες της και κατάφερε να επιβιώσει και να εδραιωθεί ως ο κυρίαρχος τρόπος κατοίκησης στην χώρα, παρά την έντονη κριτική που διαχρονικά ασκούταν σε αυτόν.

¹¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=-QH2M-MeNro>

5. Συμπεράσματα

Μέσω της έρευνας που παρουσιάστηκε παραπάνω, αναζητήθηκε και καταγράφηκε ο τρόπος εξέλιξης της τυπολογίας της ελληνικής αστικής πολυκατοικίας, τα νέα αρχιτεκτονικά στοιχεία που εισάγονταν από την μια ιστορική περίοδο στην άλλη και κυρίως πως γινόταν η μετάβαση από την προηγούμενη στην επόμενη. Παράλληλα, μελετήθηκε πως οι εκάστοτε επιταγές στον σχεδιασμό των κτιρίων διαμερισμάτων ακολουθούσαν και επηρεάζονταν από τις κυρίαρχες αρχιτεκτονικές τάσεις, αλλά και πως πρωτοποριακά έργα στο πεδίο της πολυκατοίκησης διαμόρφωναν με τη σειρά τους τις τάσεις αυτές. Επιπλέον, τα περισσότερα παραδείγματα τα οποία αναλύθηκαν συγκρίθηκαν με άλλα της ίδιας περιόδου, όπως και προηγούμενα ή μεταγενέστερα, καθώς και με αντίστοιχα κτίρια του εξωτερικού, με σκοπό να τονιστούν ομοιότητες και διαφορές.

Η πρώτη περίοδος που αναλύθηκε, αυτή του μεσοπολέμου, ξεχωρίζει ως μια από τις πλέον μεταβατικές για την ελληνική αρχιτεκτονική. Είναι η εποχή που πρωτοεμφανίζεται ο τύπος της πολυκατοικίας, ως αποτέλεσμα πολλαπλών κοινωνικών παραγόντων και επιδράσεων από τα καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά ρεύματα του εξωτερικού, αλλά και χάρη στις νέες τεχνολογίες και μεθόδους κατασκευής που εισάγονται στην χώρα. Οι πρώτες πολυκατοικίες, που απευθύνονταν στα μεσαία και υψηλότερα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής πρωτεύουσας θα συμβάλλουν αποφασιστικά στην διάδοση των ιδεών του μοντέρνου κινήματος στην Ελλάδα με τον πρωτοποριακό σχεδιασμό τους, σε μια εποχή που κυριαρχούν νεοκλασικά και εκλεκτικιστικά κτίρια.

Δύο από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτής της προσπάθειας αποτελούν η Μπλε Πολυκατοικία του Κ. Παναγιωτάκου και η Πολυκατοικία επί των οδών Ζαΐμη και Στουρνάρη των Π. Μιχαηλίδη και Θ. Βαλεντή. Στην πρώτη περίπτωση, ενώ είναι εμφανείς οι ομοιότητες με αντίστοιχα κτίρια του εξωτερικού στις όψεις της πολυκατοικίας, στο επίπεδο των κατόψεων των διαμερισμάτων παρουσιάζονται στοιχεία που παραπέμπουν σε πρότερα αρχιτεκτονικά ρεύματα, γεγονός που απαντάται στα περισσότερα αρχιτεκτονικά δείγματα των δεκαετιών πριν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, καθιστώντας την εποχή σταθμό για τις αρχιτεκτονικές αλλαγές που εξετάζονται. Η περίπτωση της πολυκατοικίας των αδελφών Μιχαηλίδη από την

άλλη αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα που καταφέρνει να αποστασιοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό από την εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική, εισάγοντας πλήθος νεωτερικών στοιχείων και ανοίγοντας τον δρόμο για την εξάπλωση του μοντέρνου προτύπου των πολυκατοικιών που θα κατακλείσει τα επόμενα χρόνια τις ελληνικές πόλεις.

Αμέσως μετά την λήξη των πολεμικών συγκρούσεων, η Ελλάδα γνωρίζει μια πρωτοφανή ανάπτυξη στο πεδίο της οικοδομικής δραστηριότητας. Ο τύπος της αστικής πολυκατοικίας όπως αναπτύχθηκε κατά τον μεσοπόλεμο, εξελίσσεται και εξαπλώνεται σε όλη την επικράτεια. Η επιτακτική ανάγκη για στέγαση μεγάλου μέρους του πληθυσμού που εισρέει σε όλες τις πόλεις και κυρίως την Αθήνα, καθιστούν την πολυκατοικία στην πλέον μοντέρνα της μορφή, απαλλαγμένη από κάθε περιττό σχεδιαστικό στοιχείο, τον κυρίαρχο τύπο κατοικίας στη χώρα, Παράλληλα είναι η εποχή που δραστηριοποιούνται και σχεδιάζουν πλήθος έργων μερικοί από τους πλέον διακεκριμένους έλληνες αρχιτέκτονες και με το έργο τους εξελίσσουν την συγκεκριμένη τυπολογία, μέσω της ανανέωσης της μορφής της.

Μια από τις πρώτες αυτές προσπάθειες ανανέωσης έρχεται από τον Ν. Βαλσαμάκη με την Πολυκατοικία στην οδό Σεμιτέλου. Το συγκεκριμένο έργο χαρακτηρίζεται από τον σχεδιασμό της όψης του, στην οποία κυριαρχεί ο κάρναβος, ένα στοιχείο που θα εμφανιστεί στα περισσότερα αντίστοιχα κτίρια της εποχής και θα ασχοληθούν με αυτό αρκετοί σημαντικοί μελετητές όπως ο Α. Κωνσταντινίδης, ο Κ. Δεκαβάλλας, ο Τ. Ζενέτος και άλλοι, εισάγοντας ο καθένας την δικιά του οπτική για την αρχιτεκτονική στα κτίρια διαμερισμάτων. Ο κάρναβος ως κυρίαρχο στοιχείο της όψης, αν και χαρακτηρίζει τα περισσότερα κτίρια της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, θα σταματήσει να χρησιμοποιείται τα επόμενα χρόνια, με αποτέλεσμα την απλοποίηση της όψης της πολυκατοικίας, η οποία πλέον θα ορίζεται από την επανάληψη των εξωστών και των κιγκλιδωμάτων τους στους ορόφους.

Από την δεκαετία του '70 και μετά η συνεχής αναπαραγωγή του μοντέλου της πολυκατοικίας, με την μονότονη επανάληψη των ίδιων χαρακτηριστικών, χωρίς ιδιαίτερη πρωτοτυπία στην σχεδίαση, καθιστούν μεγάλο μέρος των κατοίκων

της πόλης επικριτικό απέναντι στον συγκεκριμένο τύπο κτηρίου. Ταυτόχρονα εμφανίζονται σε διεθνές επίπεδο, ομάδες αρχιτεκτόνων και θεωρητικοί που στέκονται επικριτικά στο μοντέρνο κίνημα και τις αρχές που αυτό προέβαλλε. Σε αυτό το πλαίσιο, αρκετοί αρχιτέκτονες από εκείνη την εποχή μέχρι και σήμερα, θα επιχειρήσουν να επαναπροσδιορίσουν την μοντέρνα τυπολογία της Αθηναϊκής πολυκατοικίας εισάγοντας νέα χαρακτηριστικά στον σχεδιασμό της και καθιστώντας την ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο μοντέλο κατοίκησης.

Μια από τις σημαντικότερες προσπάθειες σε αυτήν την κατεύθυνση, αποτελεί η πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη, των αρχιτεκτόνων Σουζάνα και Δημήτρη Αντωννάκη. Ενδεικτικά χαρακτηριστικά επαναπροσδιορισμού της κυρίαρχης τυπολογίας, αποτελούν η είσοδος στο κτίριο, η οποία γίνεται μέσω ενός μεταβατικού ημι - υπαίθριου χώρου μεταξύ του δρόμου και της σκάλας που οδηγεί στα διαμερίσματα, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνονται τα διαμερίσματα, όπου το ένα «μπλέκει» στο άλλο σε δύο επίπεδα, κάτι το οποίο δεν συναντάται ως τότε σε κτίρια διαμερισμάτων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και ο σχεδιασμός της όψης, ο οποίος ξεφεύγει από την λογική του αυστηρού καννάβου που παρατηρείται σε προηγούμενα παραδείγματα.

Στο ίδιο πλαίσιο αμφισβήτησης του κυρίαρχου τύπου της πολυκατοικίας αλλά και λόγω της ανάγκης να προταθεί ένα νέο μοντέλο κατοίκησης σε μία χώρα που διανύει μια από τις πιο αισιόδοξες περιόδους της σε επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, το 2005 η εταιρία Γ.Ε.Κ. ΤΕΡΝΑ προκηρύσσει διαγωνισμό για την ανέγερση συγκροτήματος κατοικιών στο Μεταξουργείο, επί των οδών Μυλλέρου 27 και Γερμανικού. Η πρόταση που επιλέχθηκε να υλοποιηθεί ανήκε στους αρχιτέκτονες Γ. Δασκαλάκη και Γ. Παπαδόπουλο, με σύμβουλο αρχιτέκτονα τον Τάσο Μπίρη. Η σημασία του έργου έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα συγκροτημάτων κατοικιών στην Ελλάδα που ξεφεύγει από το πρότυπο της πολυκατοικίας. Το συγκρότημα καλύπτει το σύνολο σχεδόν ενός οικοδομικού τετραγώνου με τις κατοικίες να αναπτύσσονται γύρω από έναν σχεδιασμένο ακάλυπτο χώρο, όπου στόχος ήταν να αποδοθεί στην πόλη ως πέρασμα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο γενικότερος σχεδιασμός των διαμερισμάτων, διαφοροποιώντας τις κατοικίες

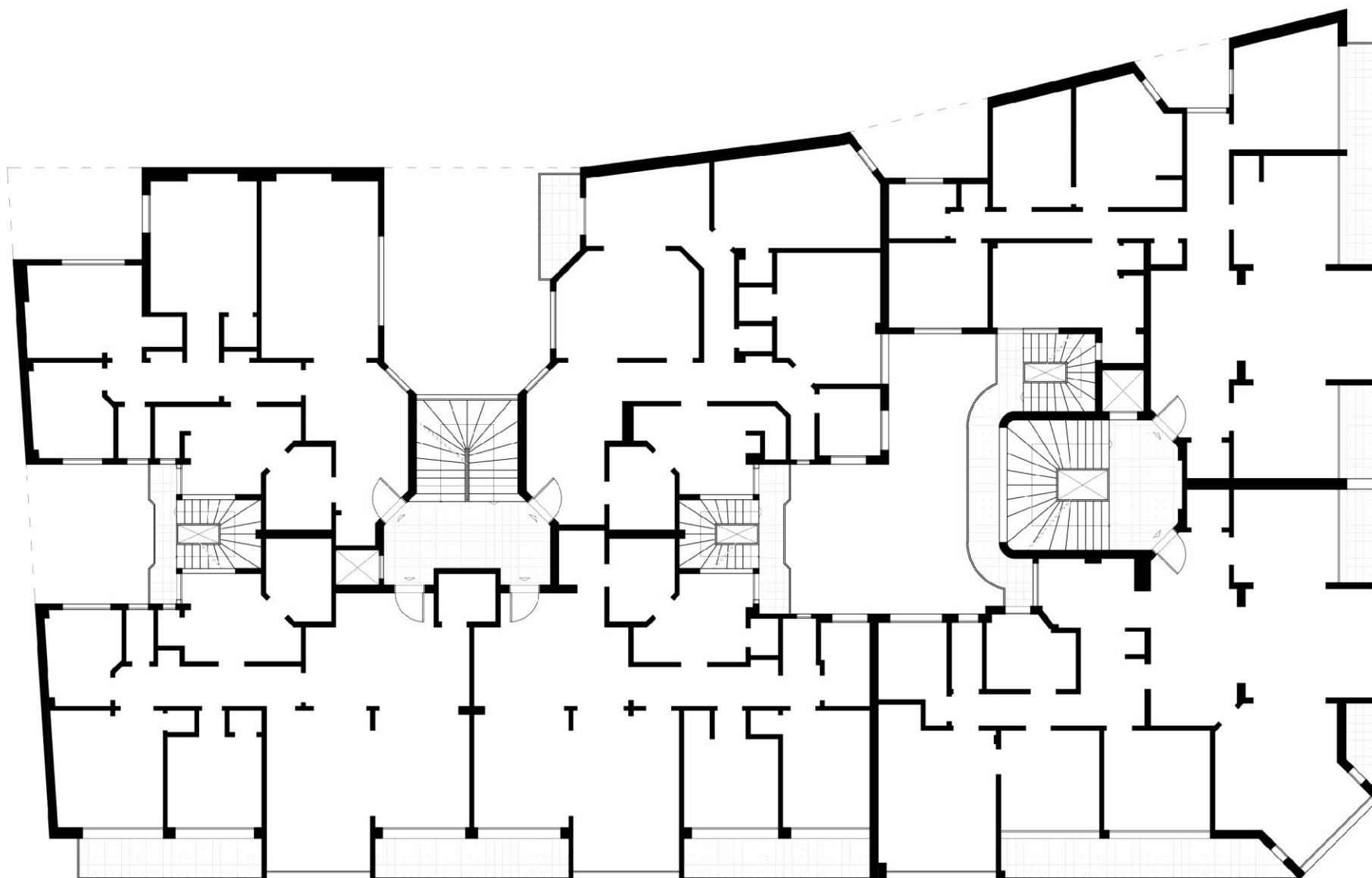
από προγενέστερους τύπους, καθώς αναφέρονται στις σύγχρονες ανάγκες των χρηστών.

Τέλος, μετά το 2008 την οικονομική κατάρρευση του κράτους και την σημαντική μείωση της οικοδομικής δραστηριότητας, ελαχιστοποιούνται και τα παραδείγματα νέων κτιρίων κατοικιών. Στα λίγα έργα αυτής της πρόσφατης περιόδου, παρατηρείται αμείωτη η διάθεση των αρχιτεκτόνων για πειραματισμούς πάνω στην δομή της πολυκατοικίας. ενισχυμένη και από νέα εργαλεία που εισάγονται τα τελευταία χρόνια στο σχεδιασμό, όπως είναι η ψηφιακή σχεδίαση, η βιοκλιματική αρχιτεκτονική κ.α.. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του πειραματισμού αποτελεί το κτήριο Inside – Out, στο Ψυχικό από τον αρχιτέκτονα Ν. Κτενά. Το κτήριο διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες πολυκατοικίες ως προς την αναθεώρηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών τους διατηρώντας όμως την δομή τους. Κεντρικό στοιχείο του σχεδιασμού αποτελεί ένα εσωτερικό αίθριο γύρω από το οποίο αναπτύσσονται οι κατοικίες και αποτελεί και τον χώρο εισόδου. Ένα ακόμα νεωτερικό στοιχείο είναι η πλήρης απουσία εξώστων. Οι εξώστες των αθηναϊκών πολυκατοικιών χαρακτηρίζονται για πολλά χρόνια από το μικρό τους μέγεθος, το οποίο συχνά τους καθιστούσε μη χρησιμοποιούμενους χώρους. Τέλος, η χρήση υλικών που δεν συνήθιζονται στα αθηναϊκά κτήρια, όπως αυτή του ξύλου στην όψη, συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας νέας μορφής για τα κτίρια κατοικιών.

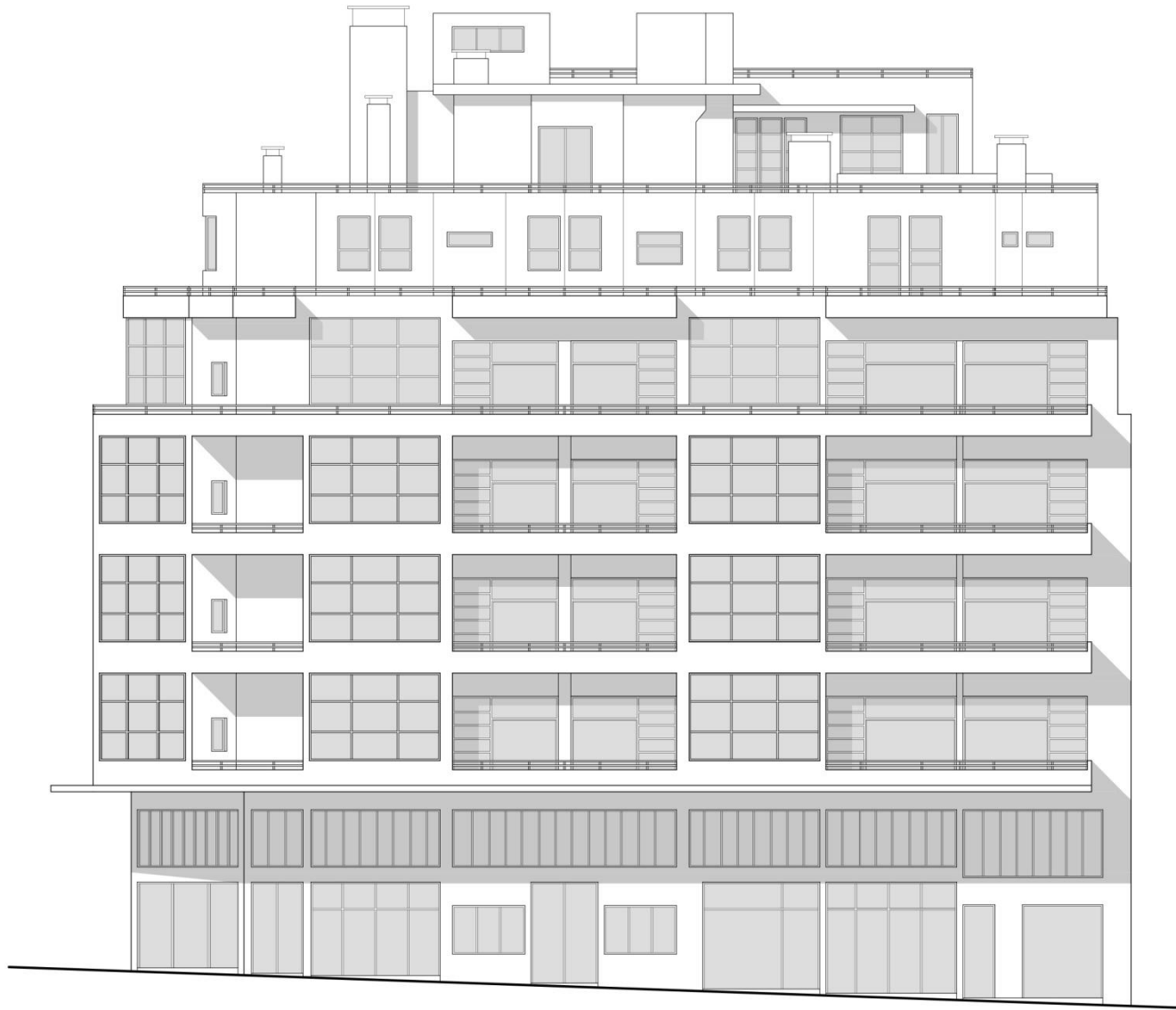
Συνολικά, συμπεραίνεται πως ο τύπος της ελληνικής πολυκατοικίας αποτελεί ένα εύπλαστο και συνεχώς αναπτυσσόμενο σύστημα κατοίκησης που για αρκετά χρόνια καταφέρνει να μεταλλάσσεται και να προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες. Από την εμφάνισή του στις αρχές του περασμένου αιώνα μέχρι και σήμερα, κατάφερε παρά την έντονη κριτική που ασκήθηκε σε αυτό να καταστεί ο κυρίαρχος κτιριακός τύπος των ελληνικών πόλεων και να στεγάσει την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της χώρας, ενώ αποδεικνύεται πως παρουσιάζει ακόμα σημαντικές δυνατότητες εξέλιξης.

6. Παράρτημα σχεδίων

Μπλε πολυκατοικία

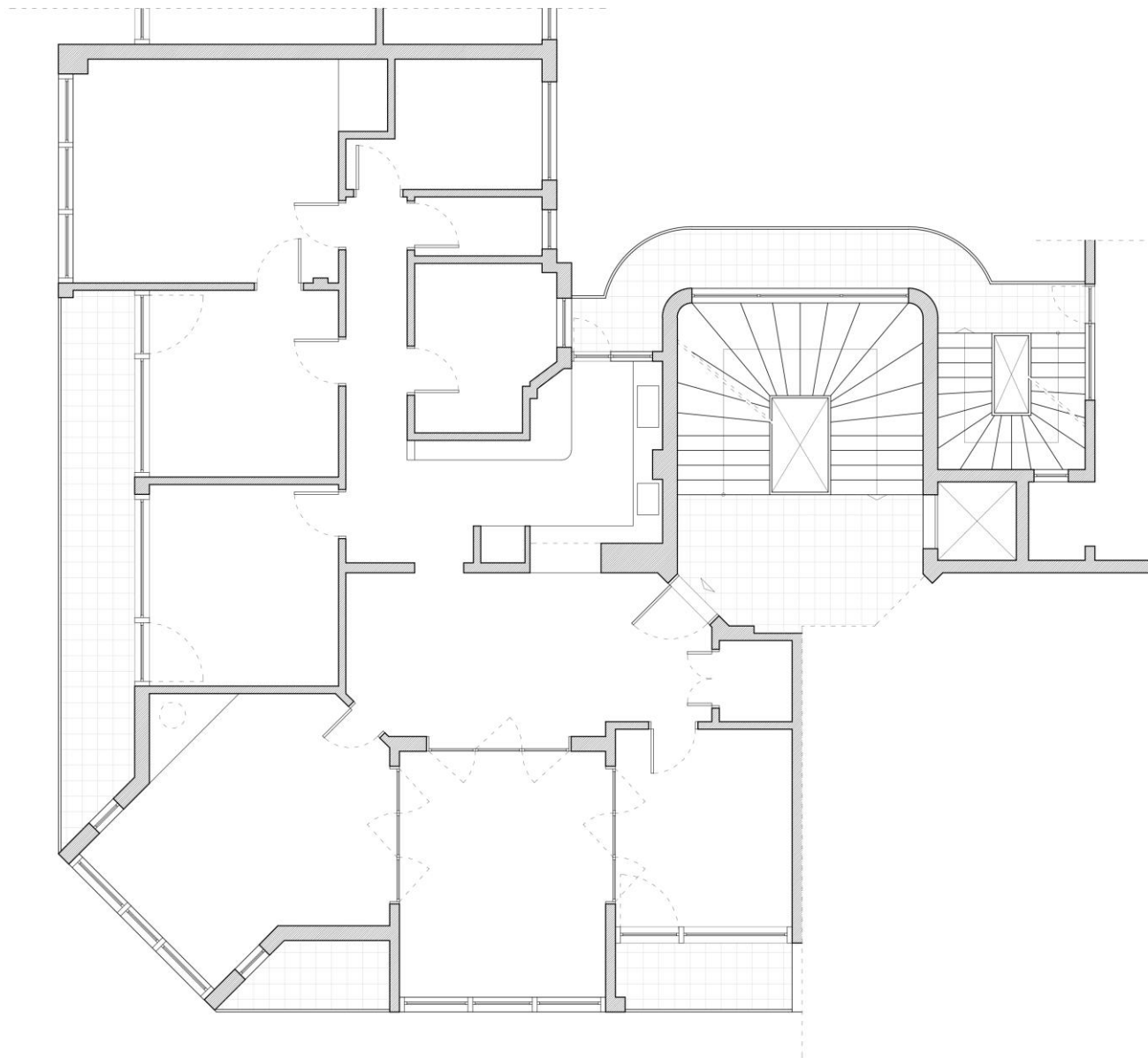
Κάτοψη ορόφου

Öğün A

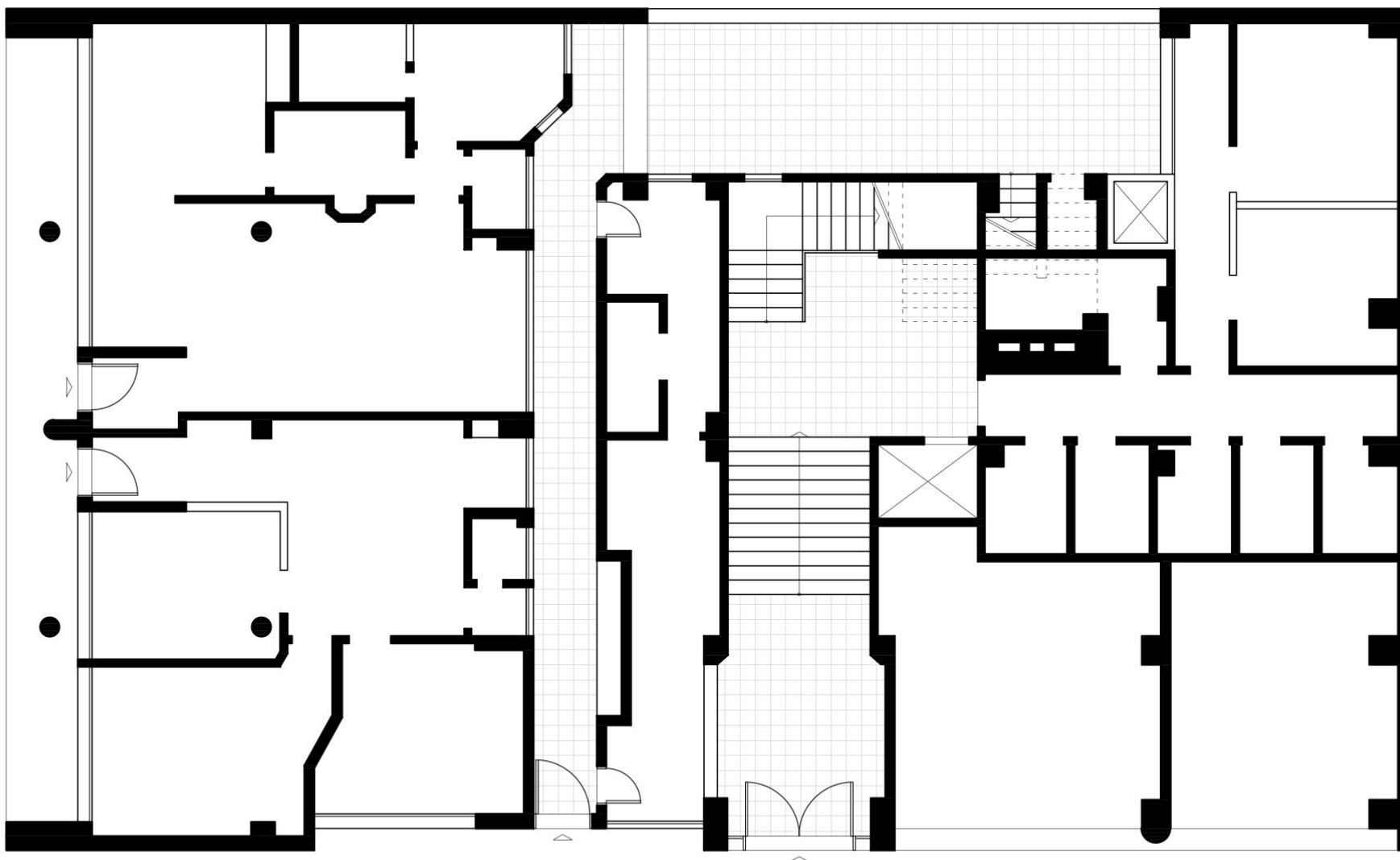

Όψη Β

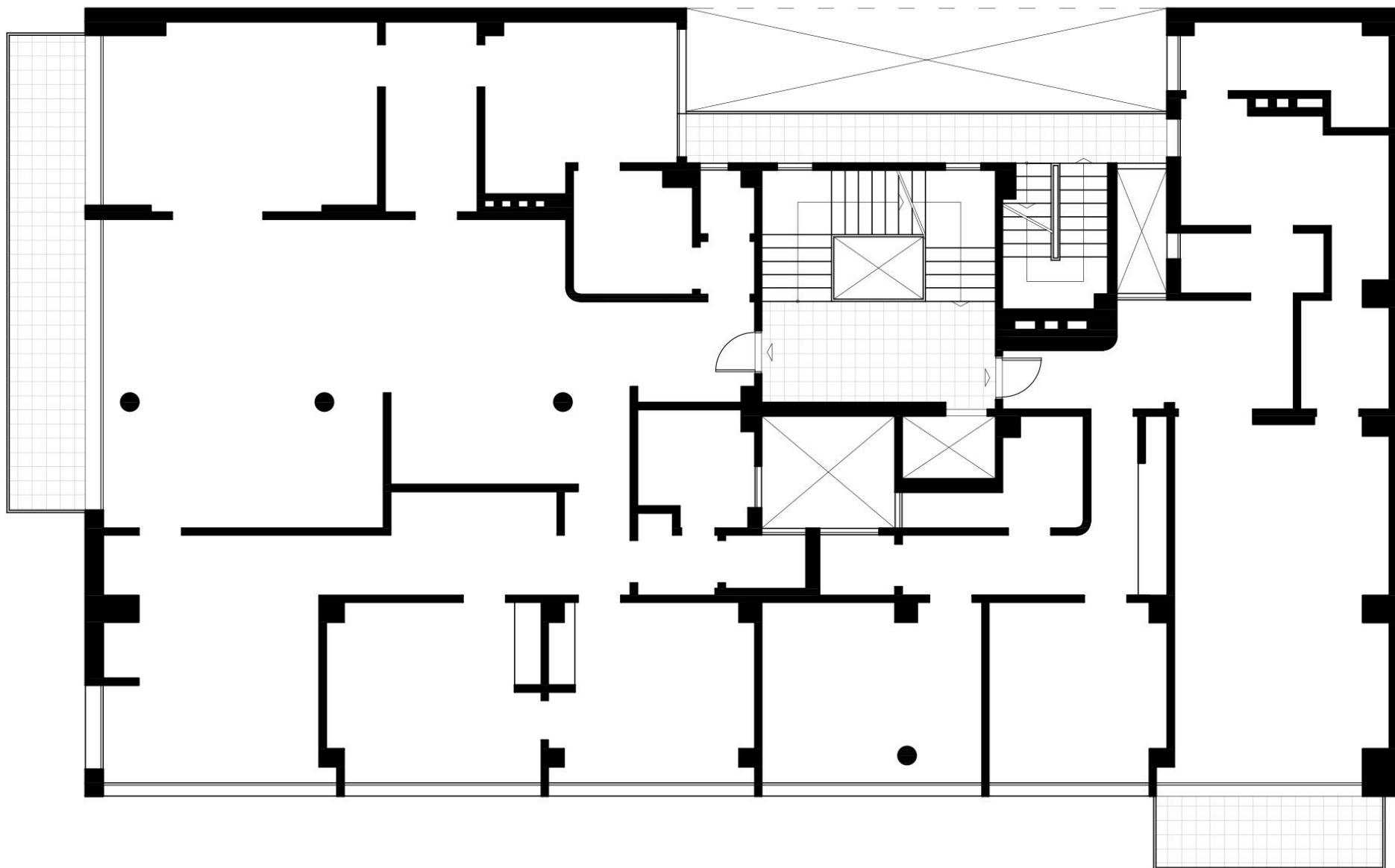

Κάτοψη κατοικίας

Πολυκατοικία επί των οδών Ζαΐμη και Στουρνάρη

Κάτοψη ισογείου

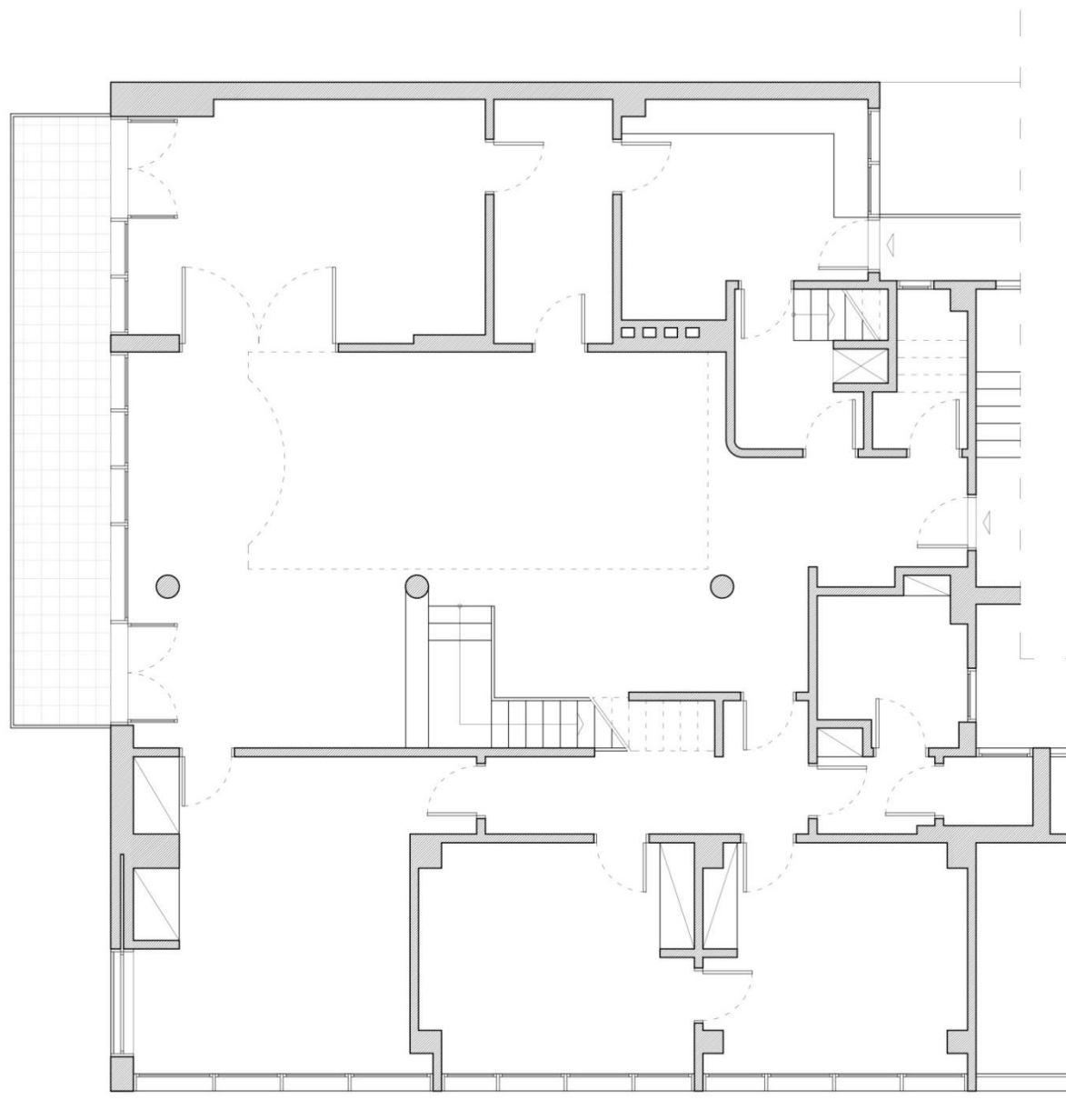
Κάτοψη ορόφου

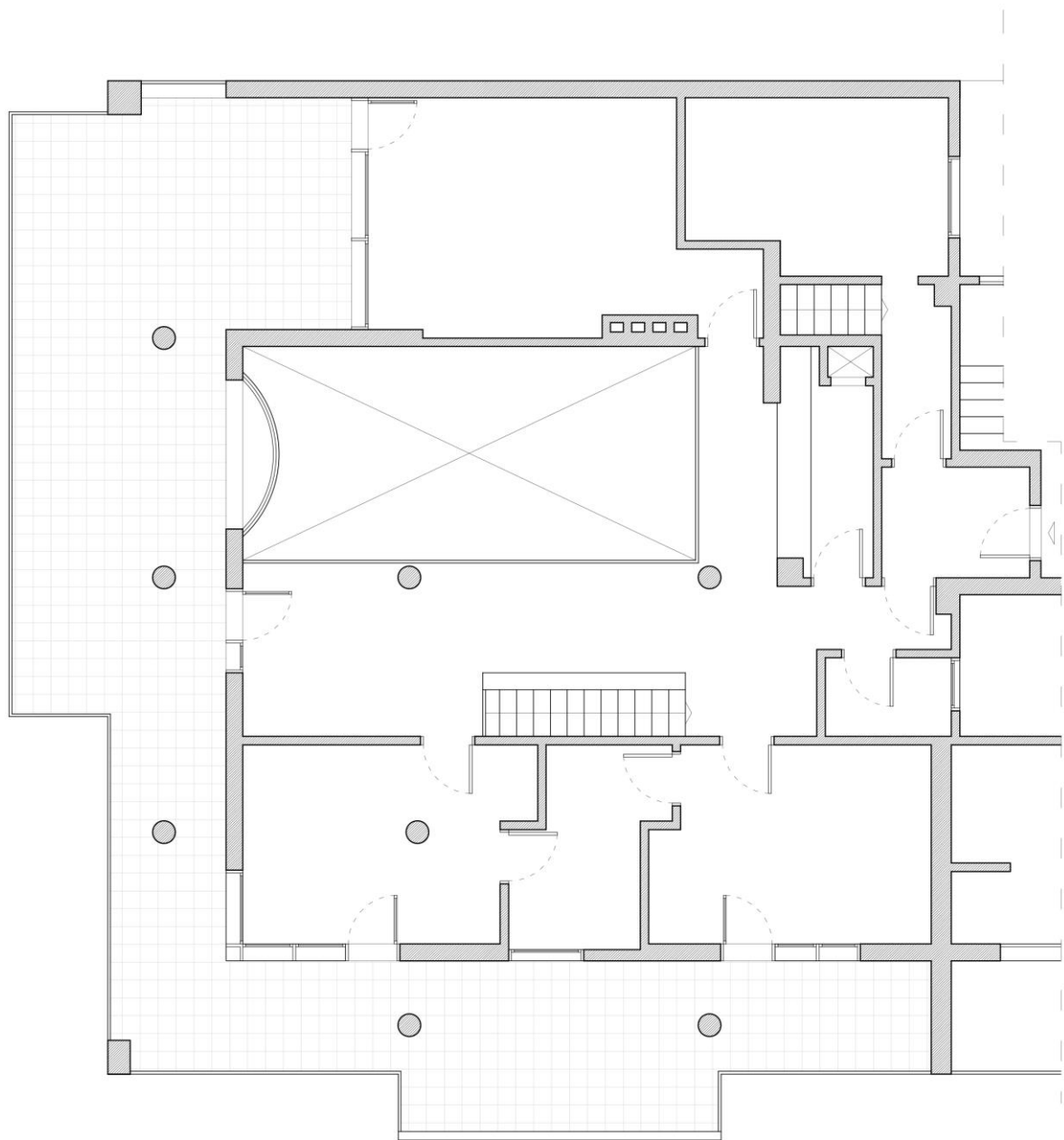
Όψη Α

Öğün B

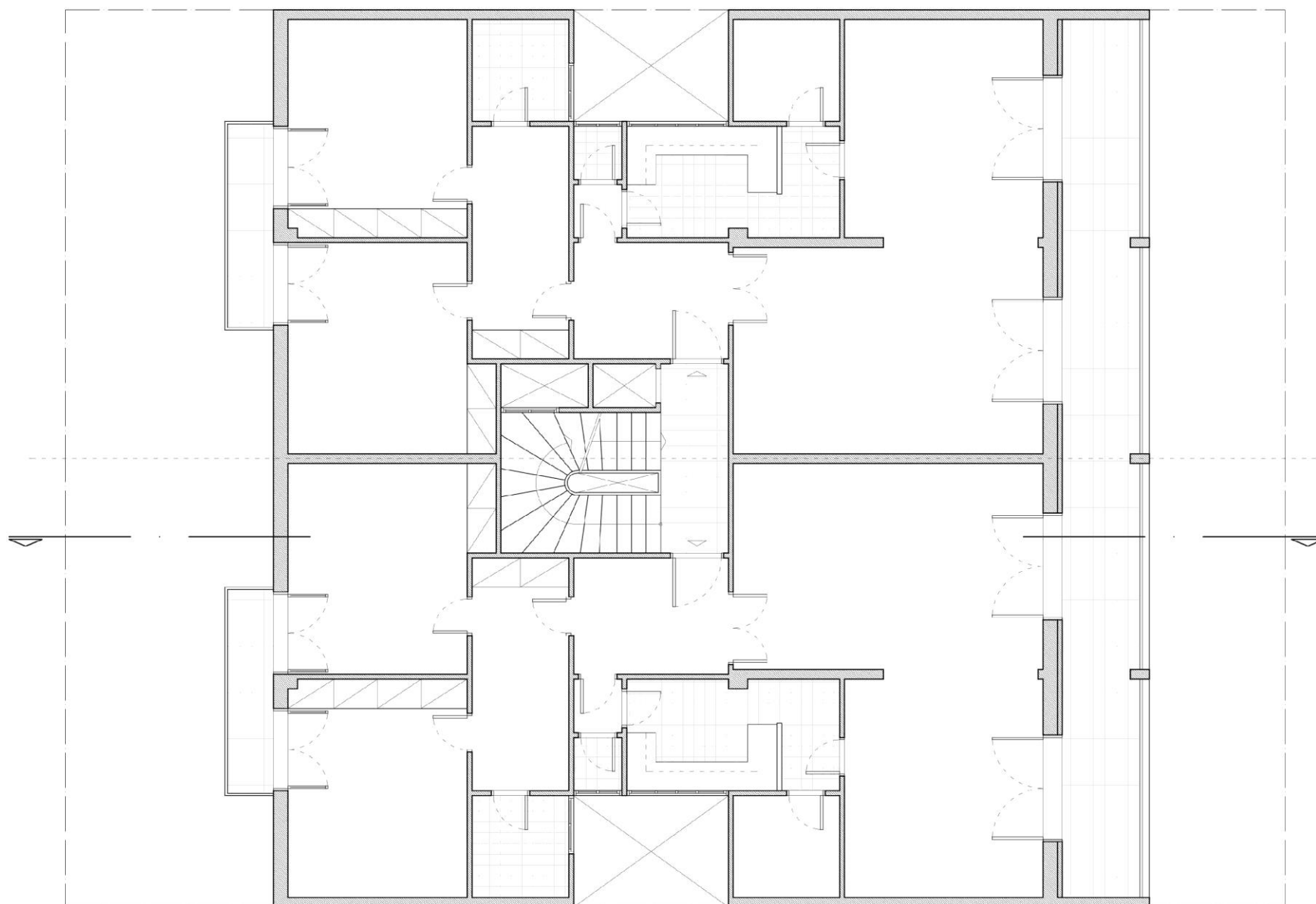

Κάτοψη κατοικίας (Α επίπεδο)

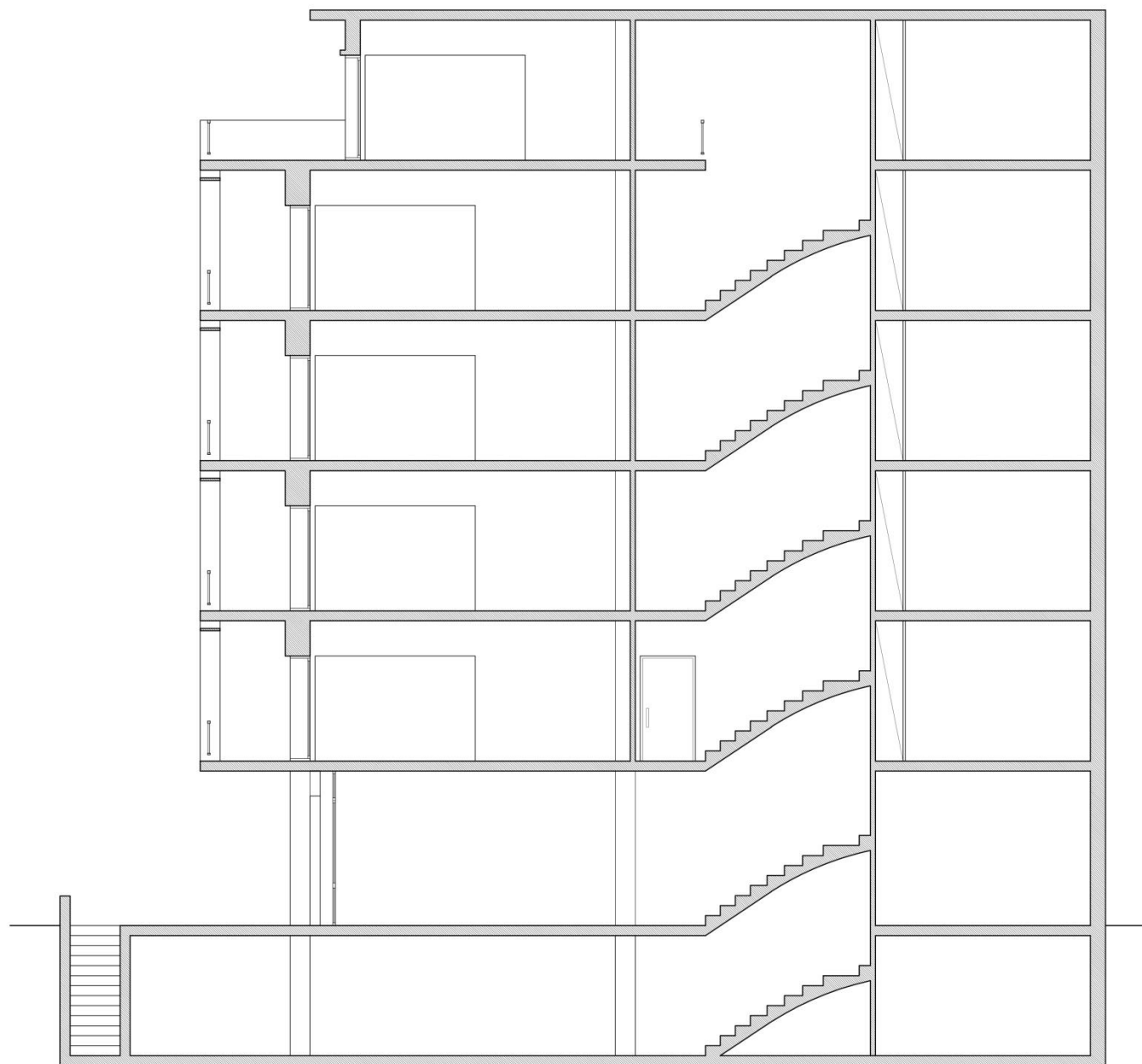

Κάτοψη κατοικίας (Βεπίπεδο)

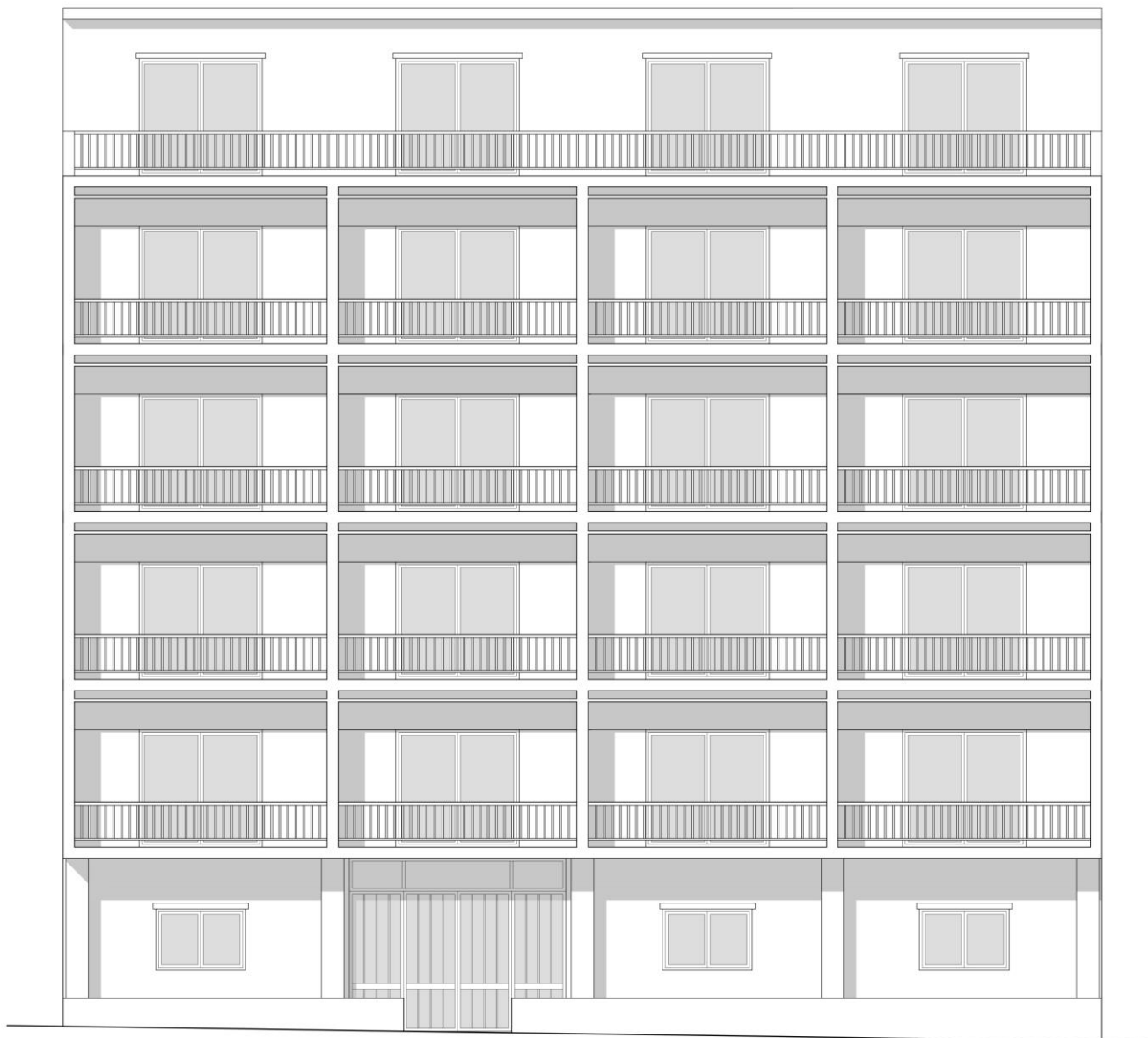
Η πολυκατοικία στην οδό Σεμιτέλου

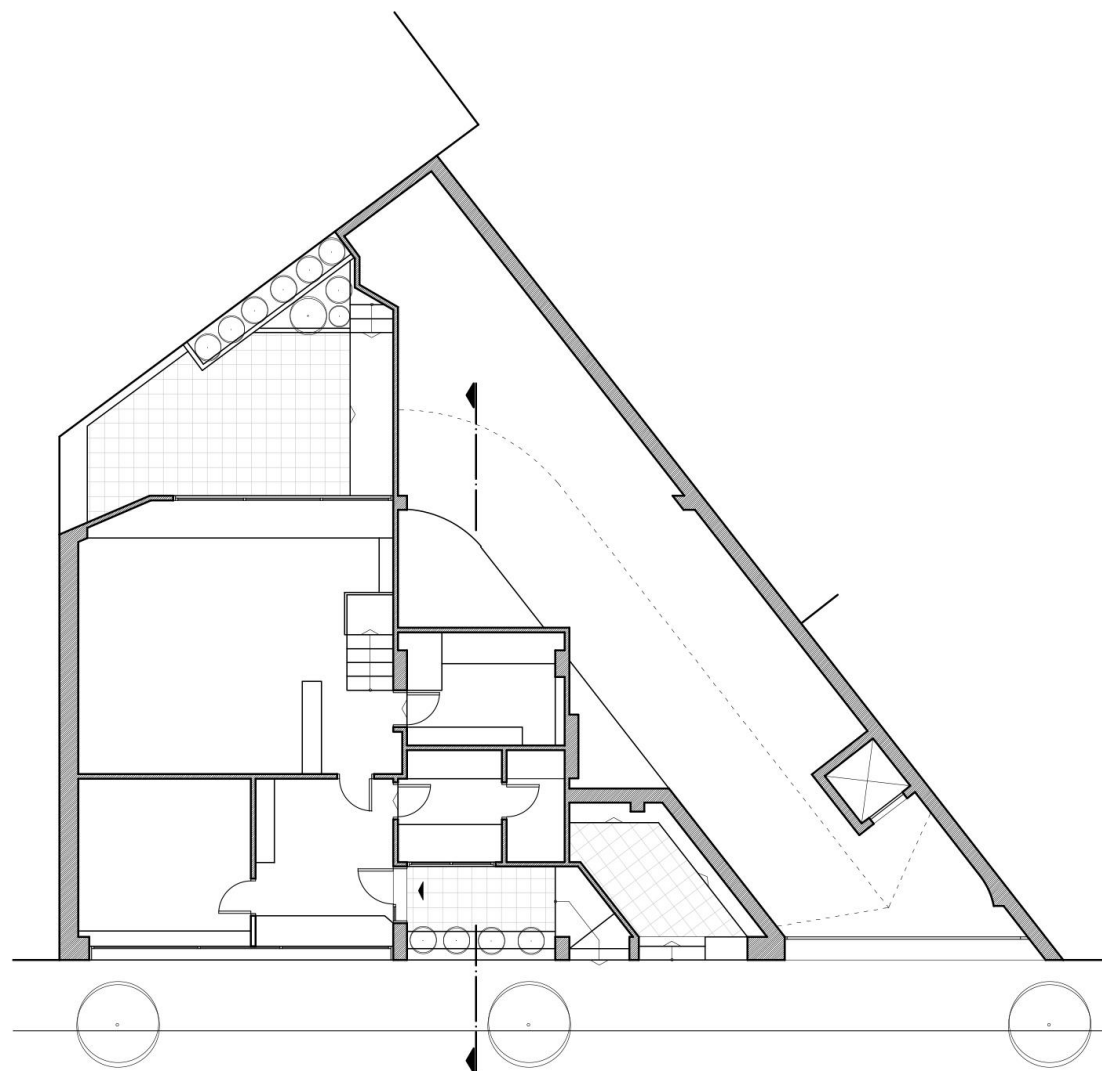

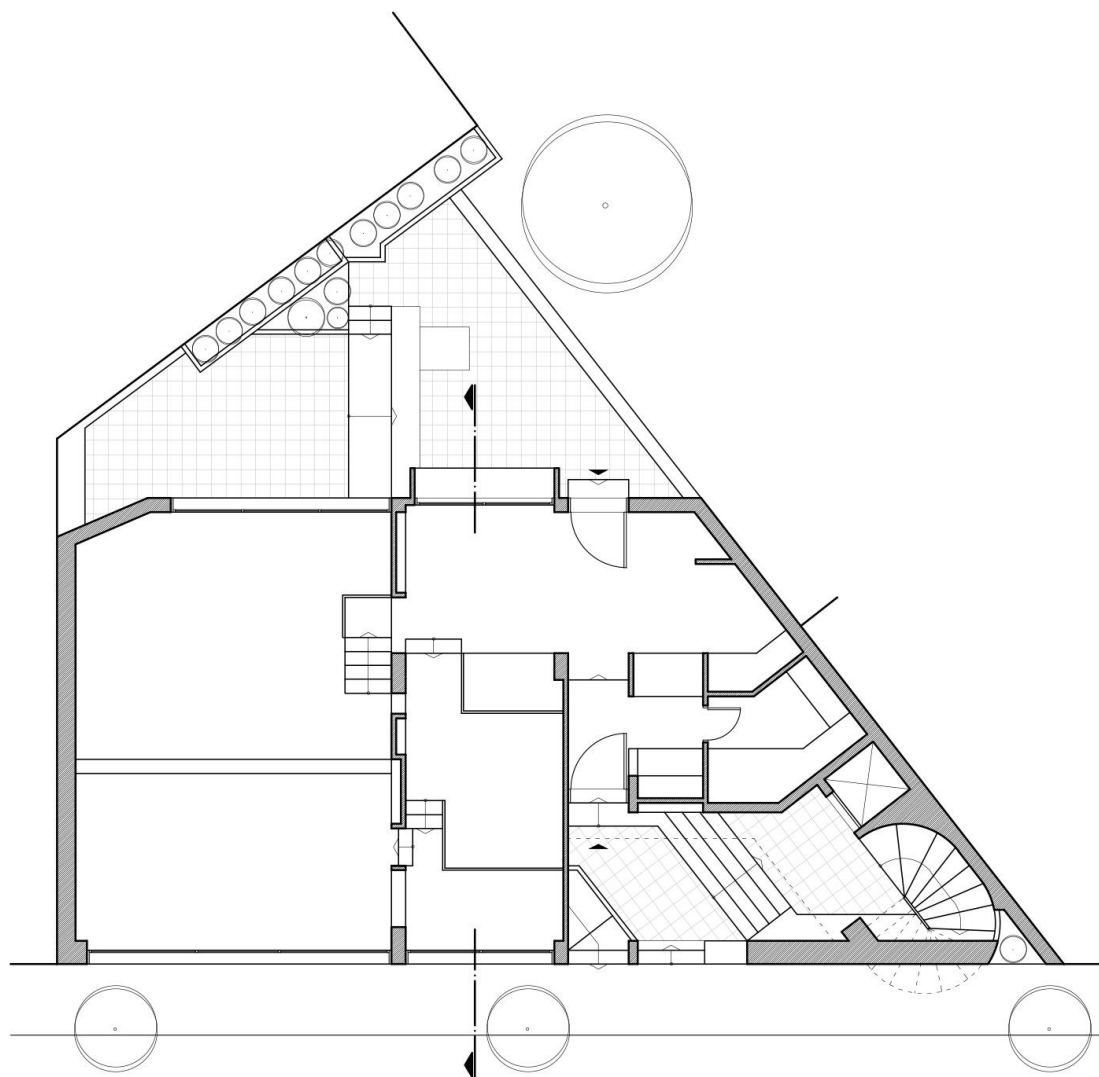
Κάτοψη ορόφου

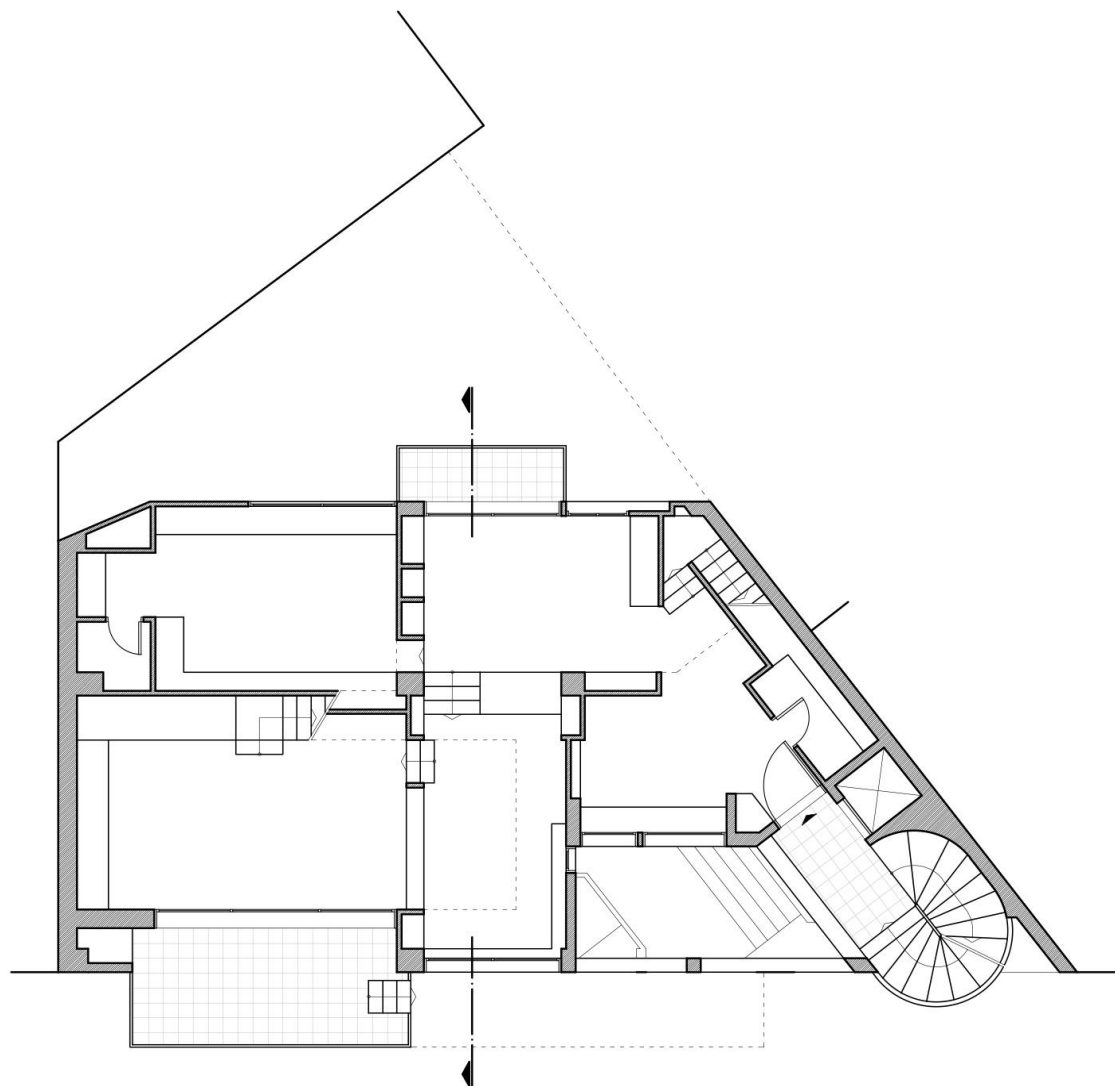
Τομή

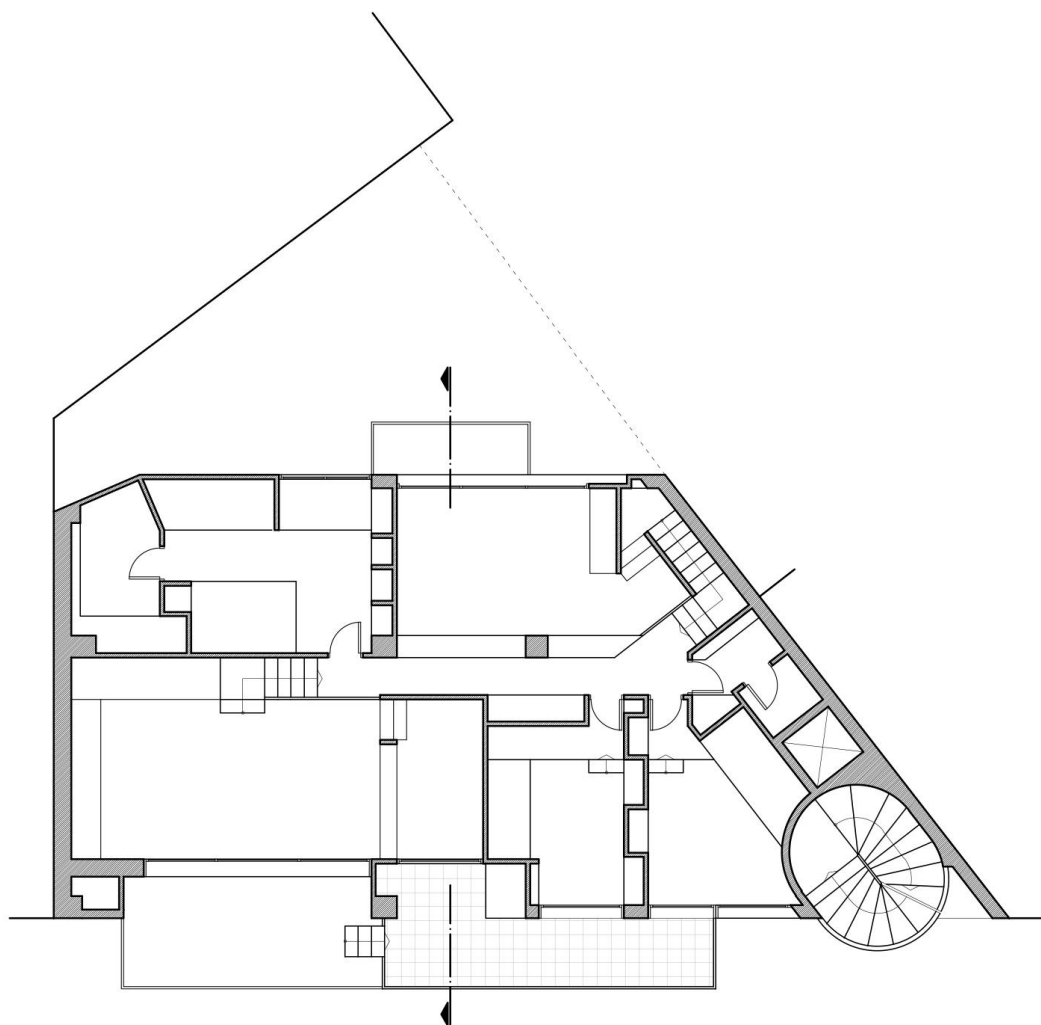

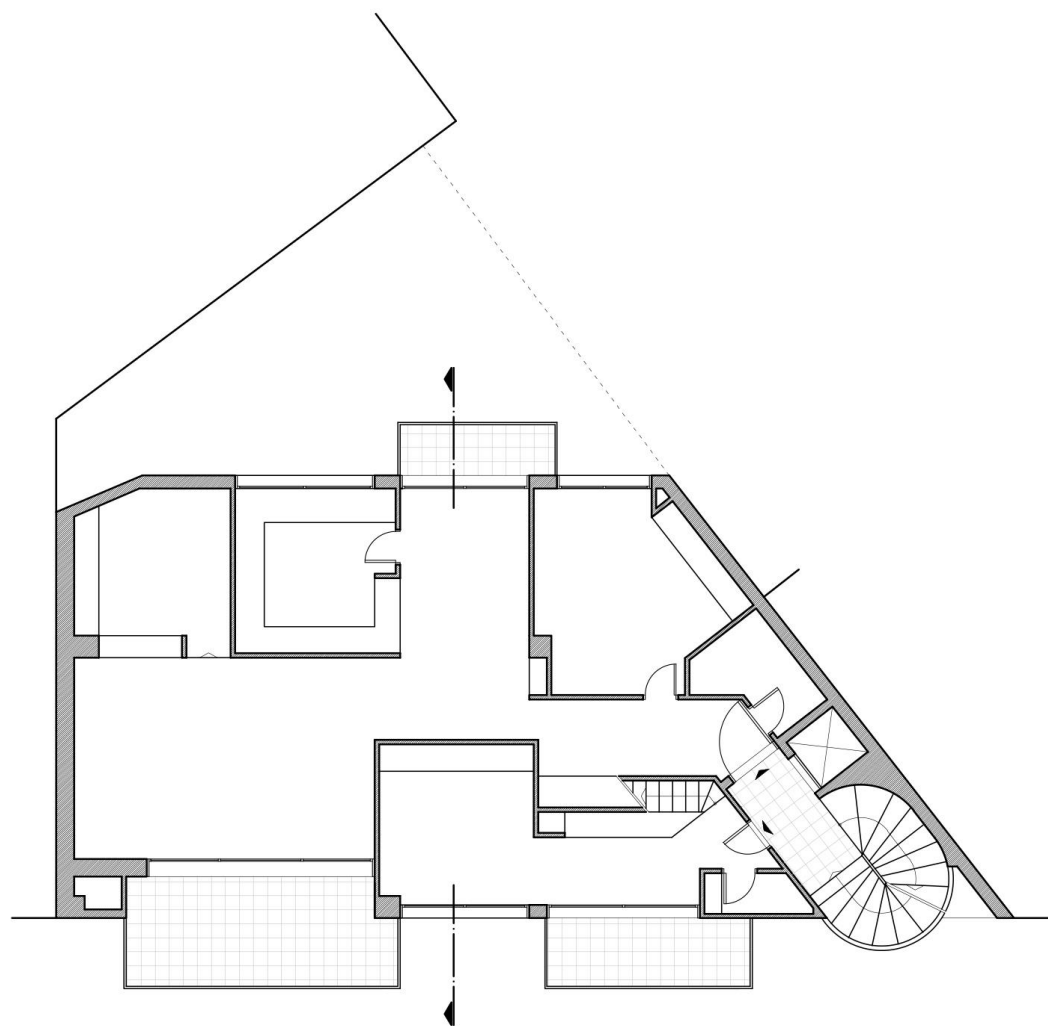
Κάτοψη ισογείου

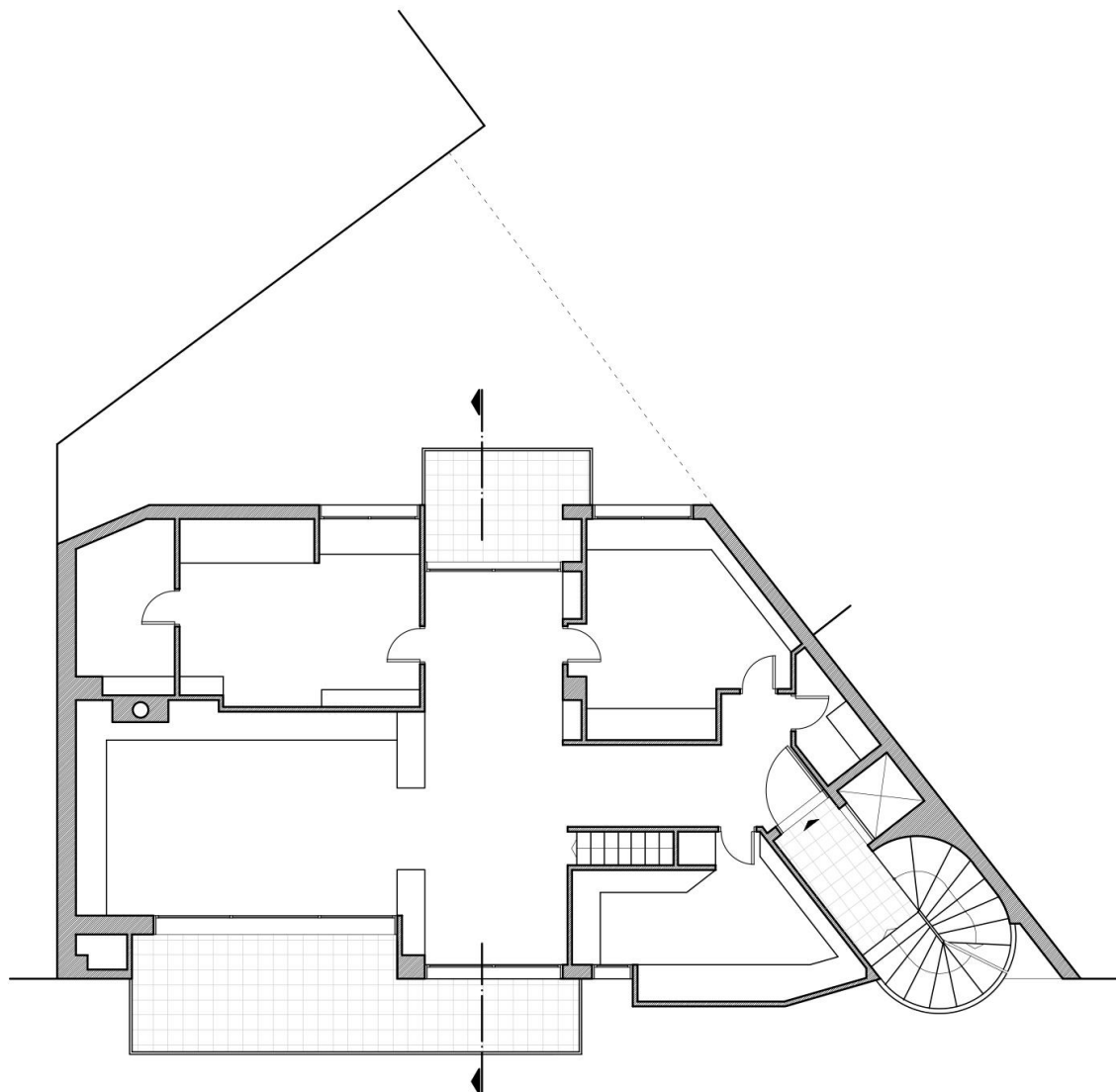
Κάτοψη Α ορόφου

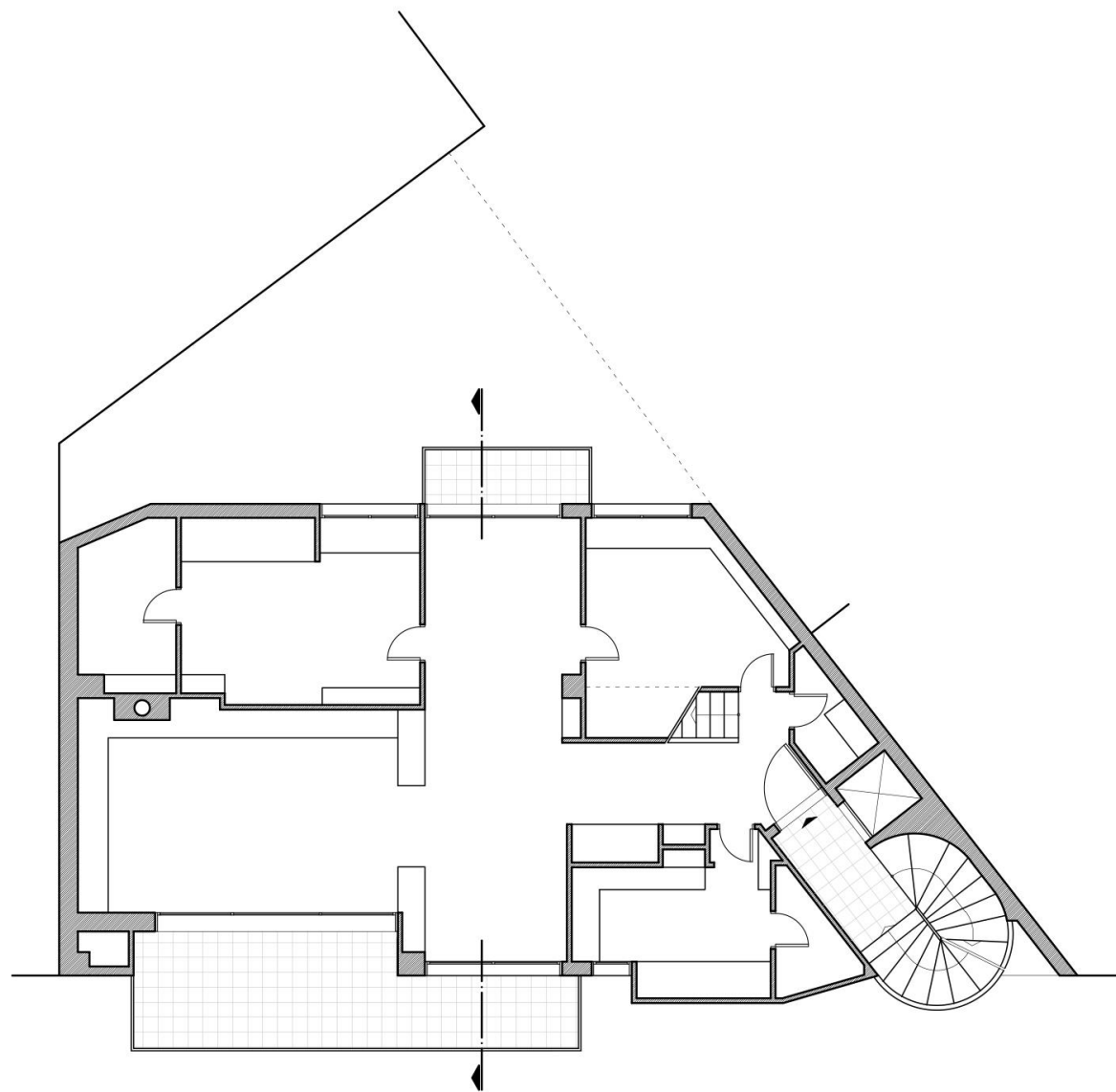
Κάτοψη Β ορόφου

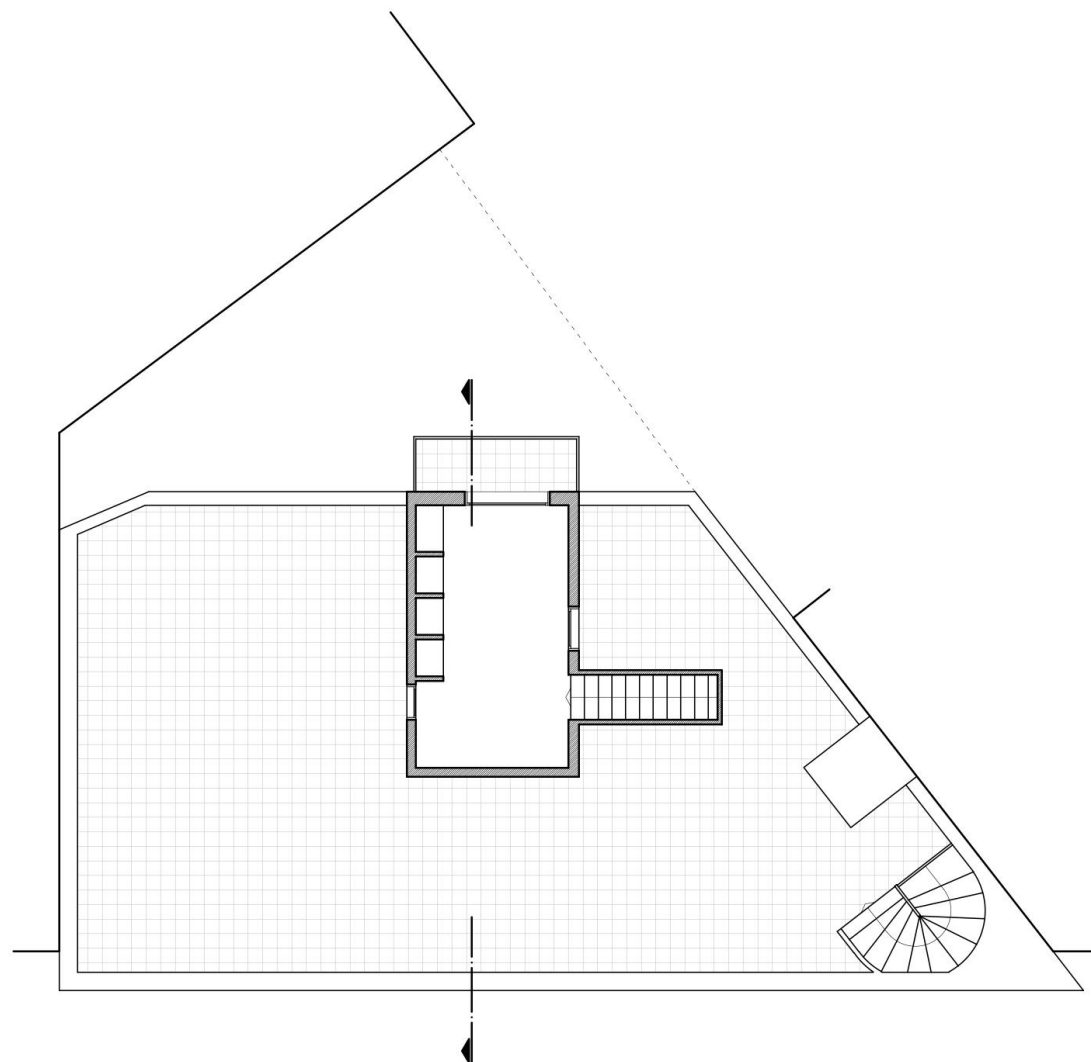
Κάτοψη Γ ορόφου

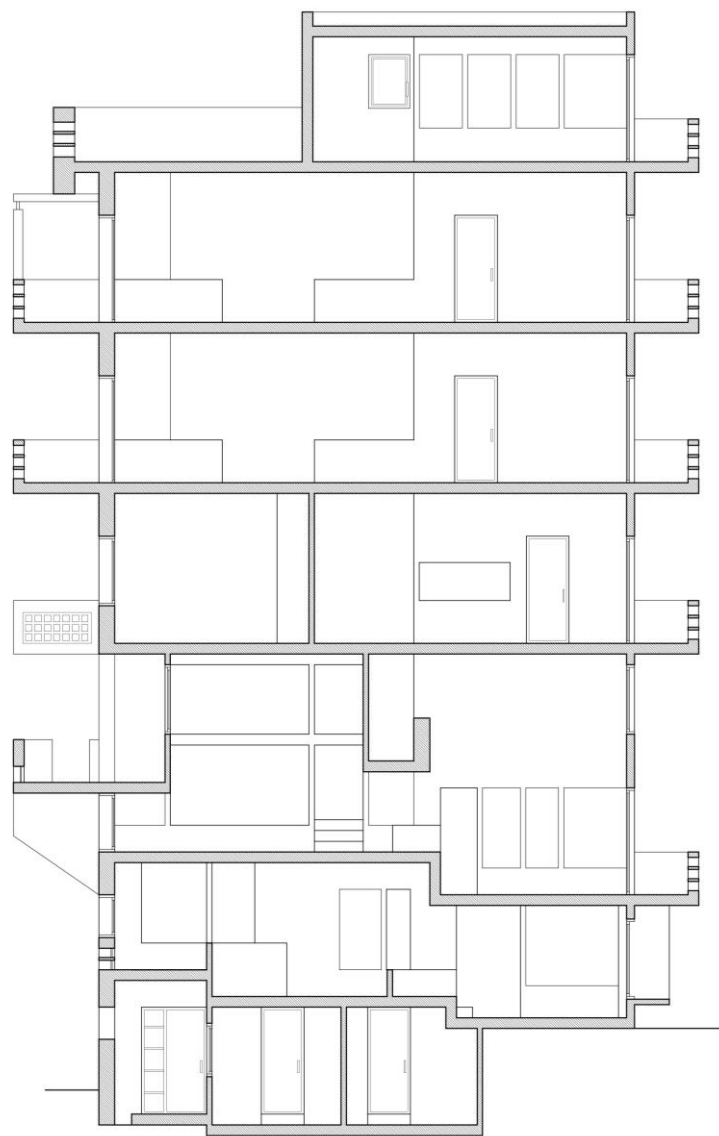
Κάτοψη Δ ορόφου

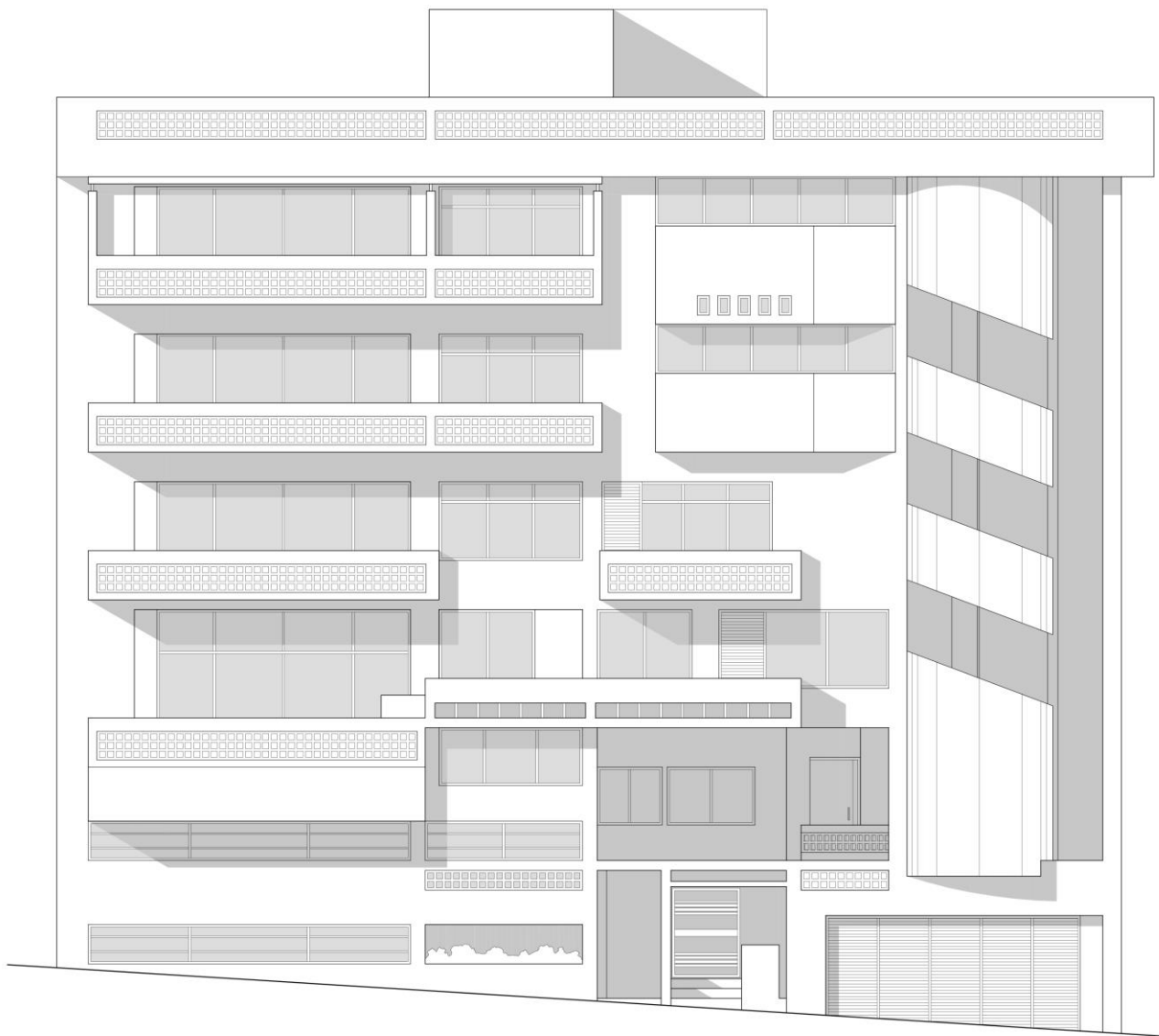
Κάτοψη Ε ορόφου

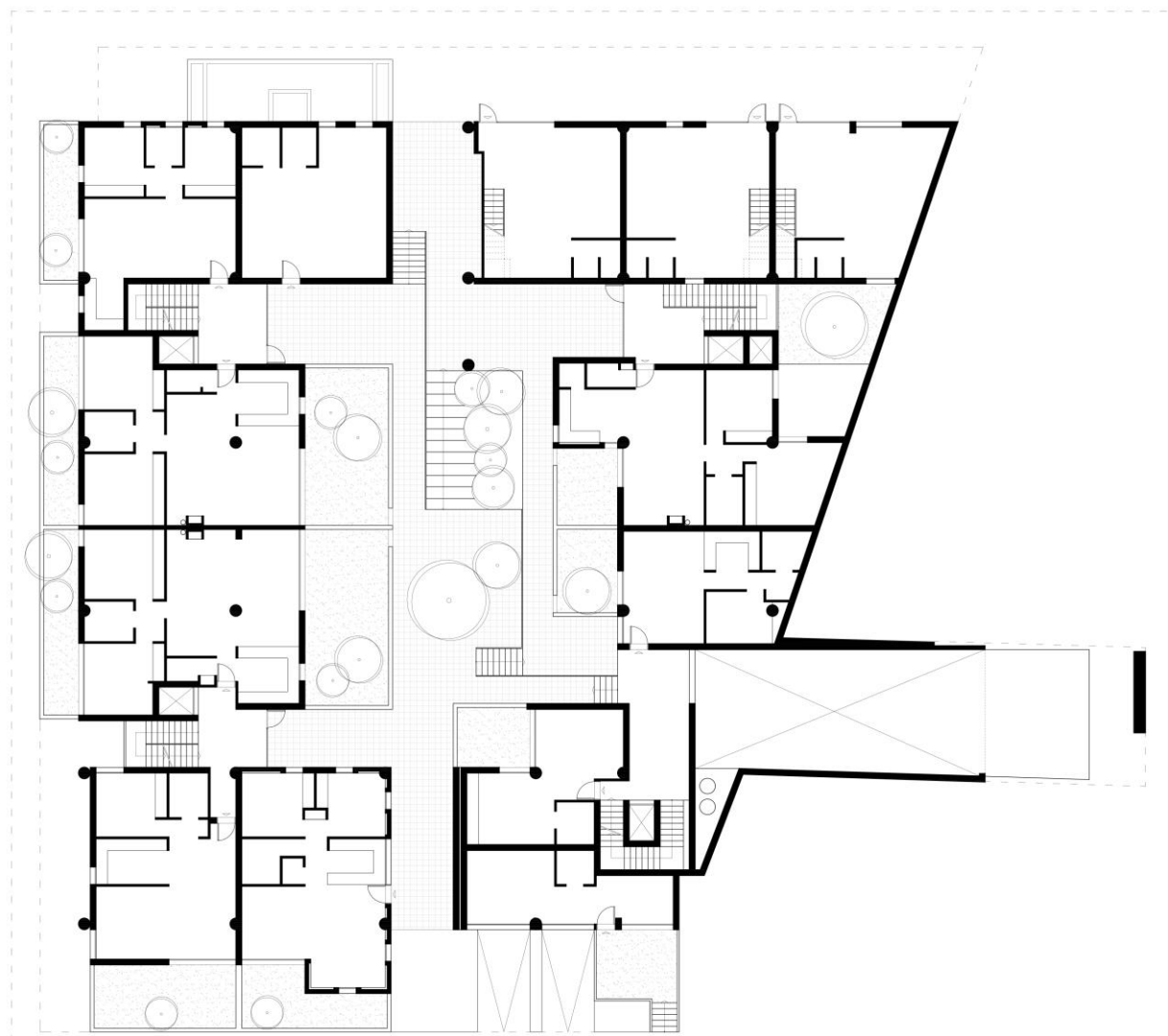

Κάτοψη δώματος

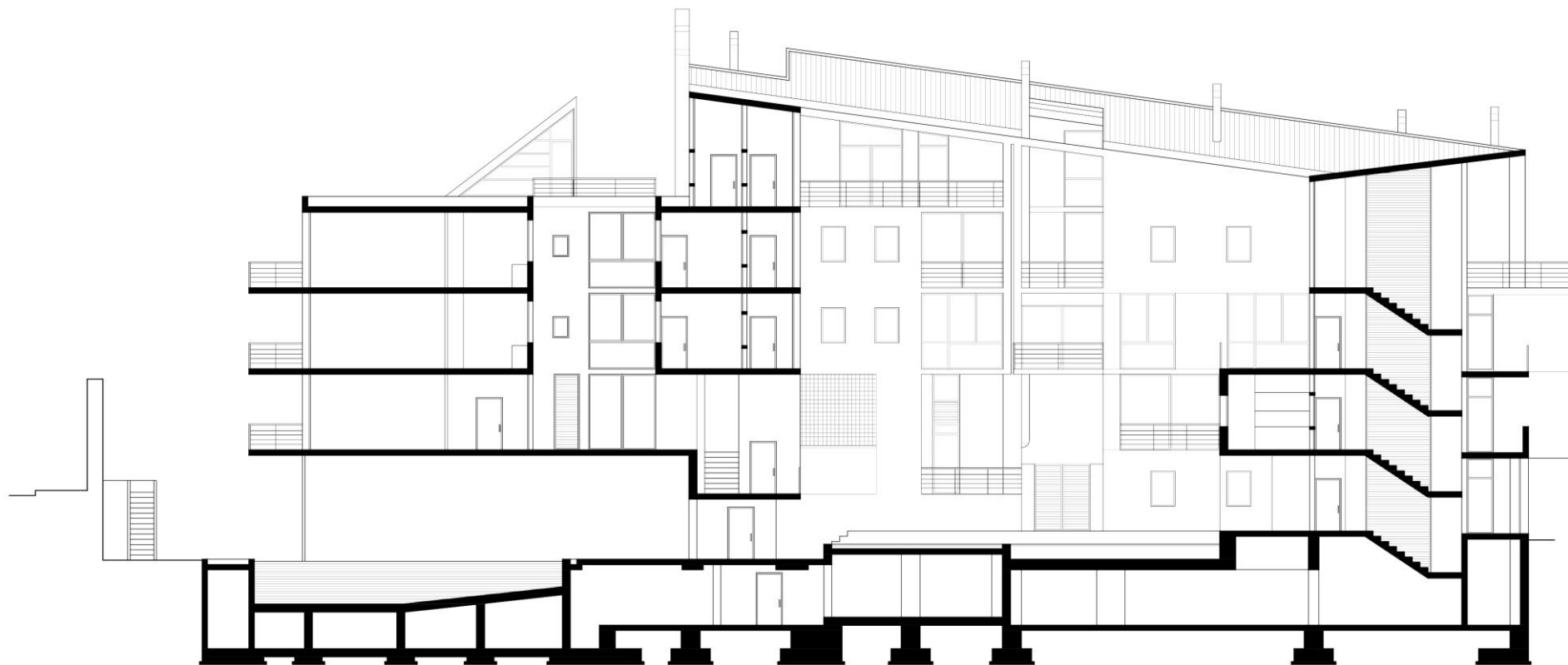
Торн

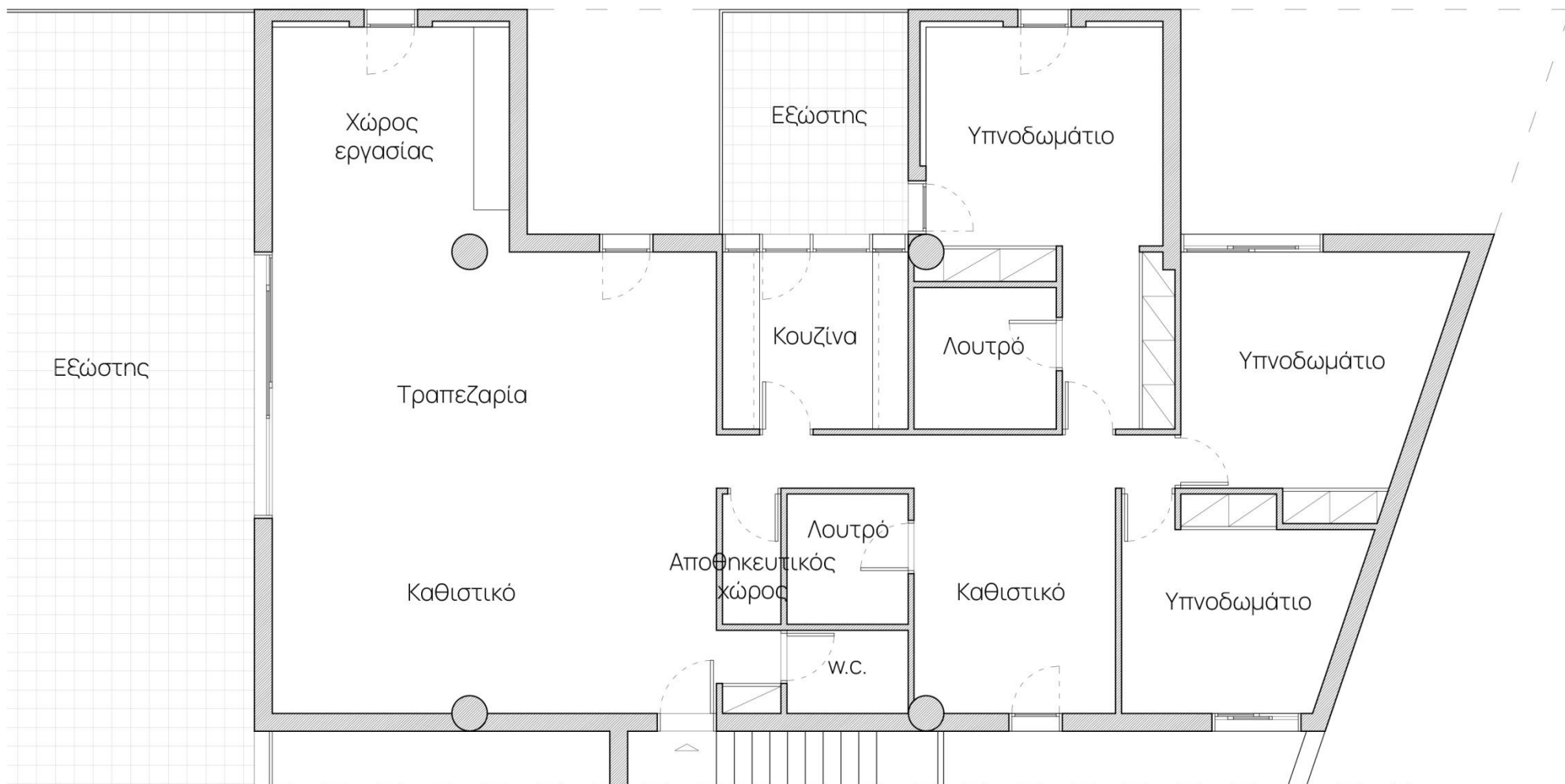

Κάτοψη Ορόφου

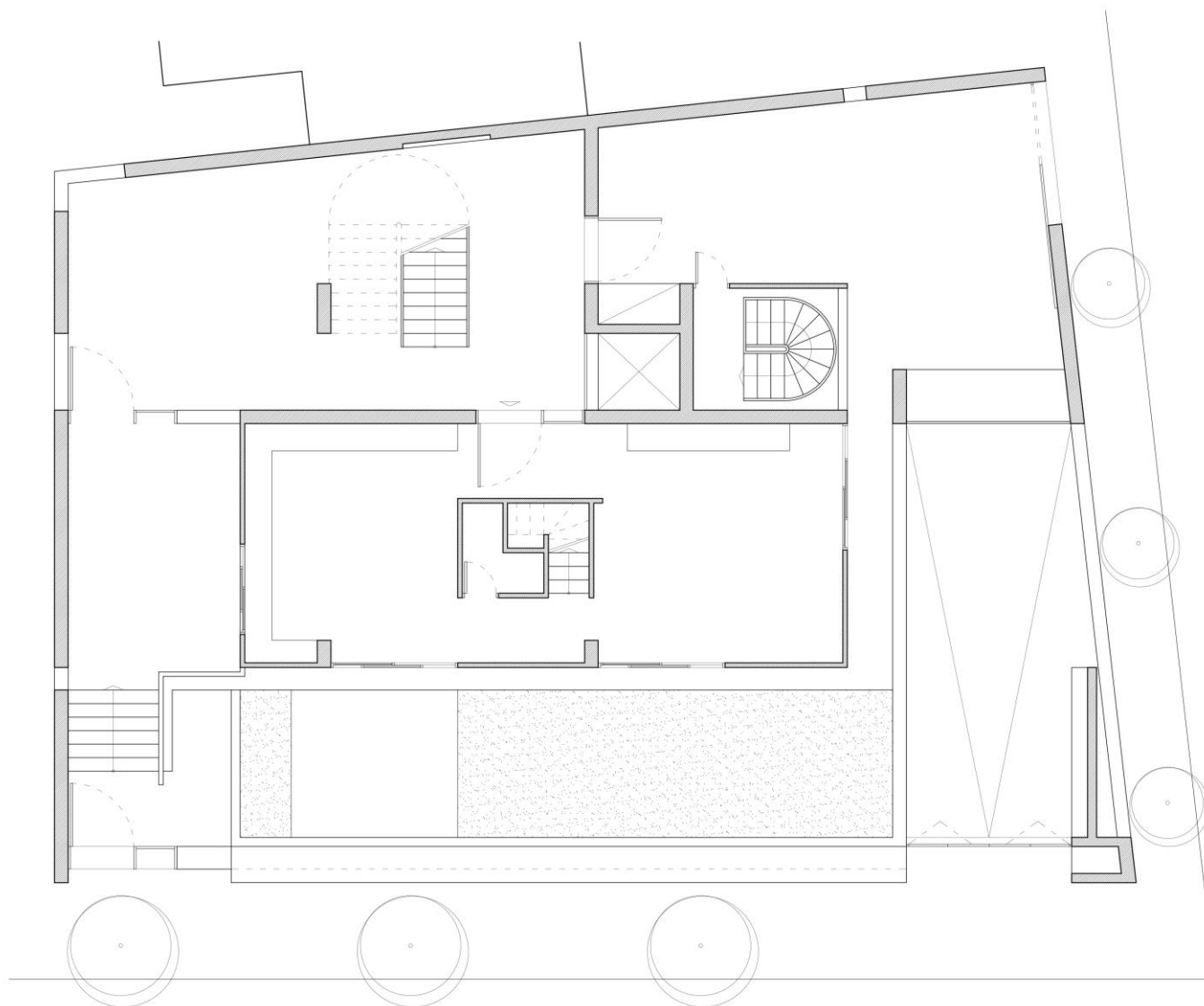
Торн

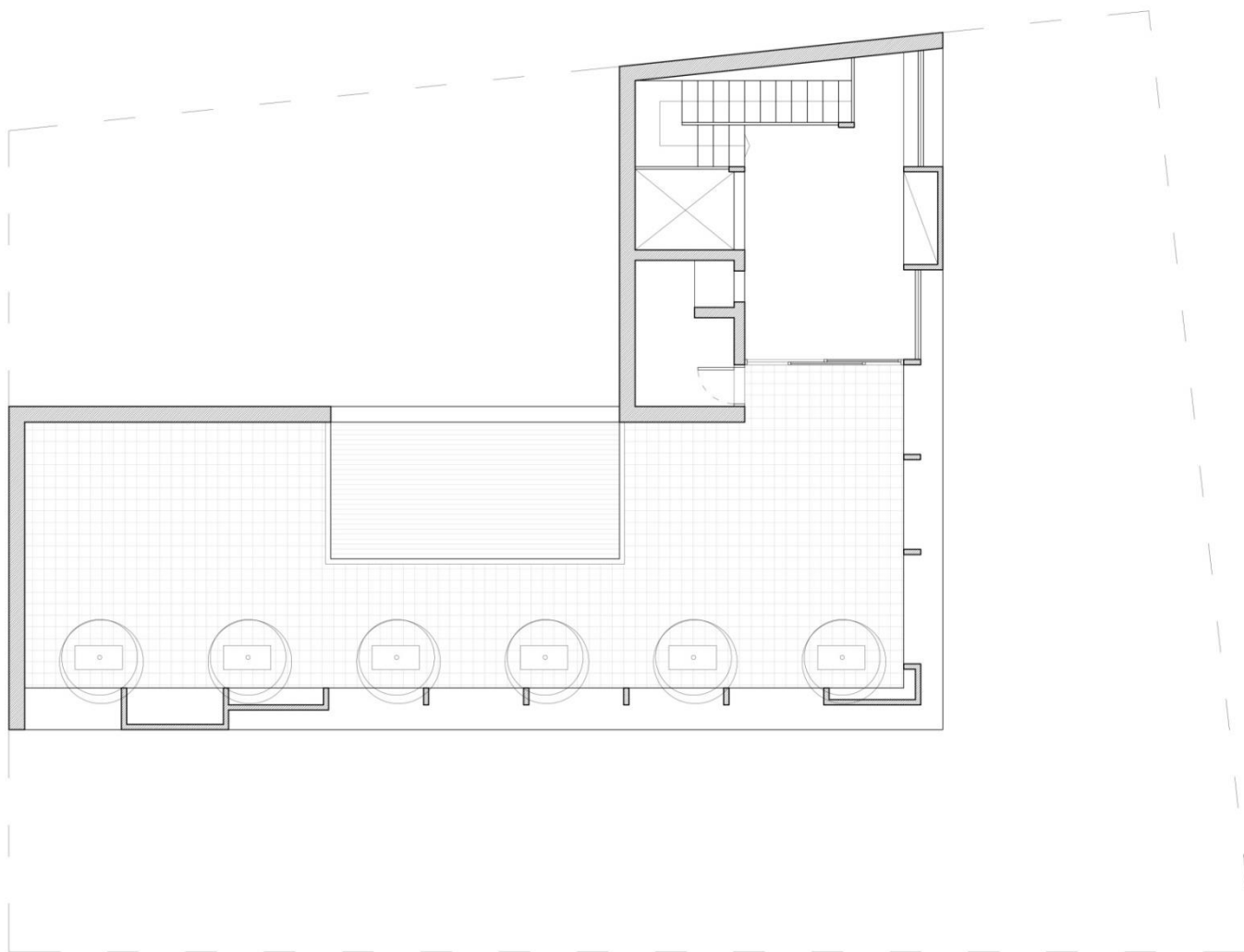

Κάτοψη κατοικίας

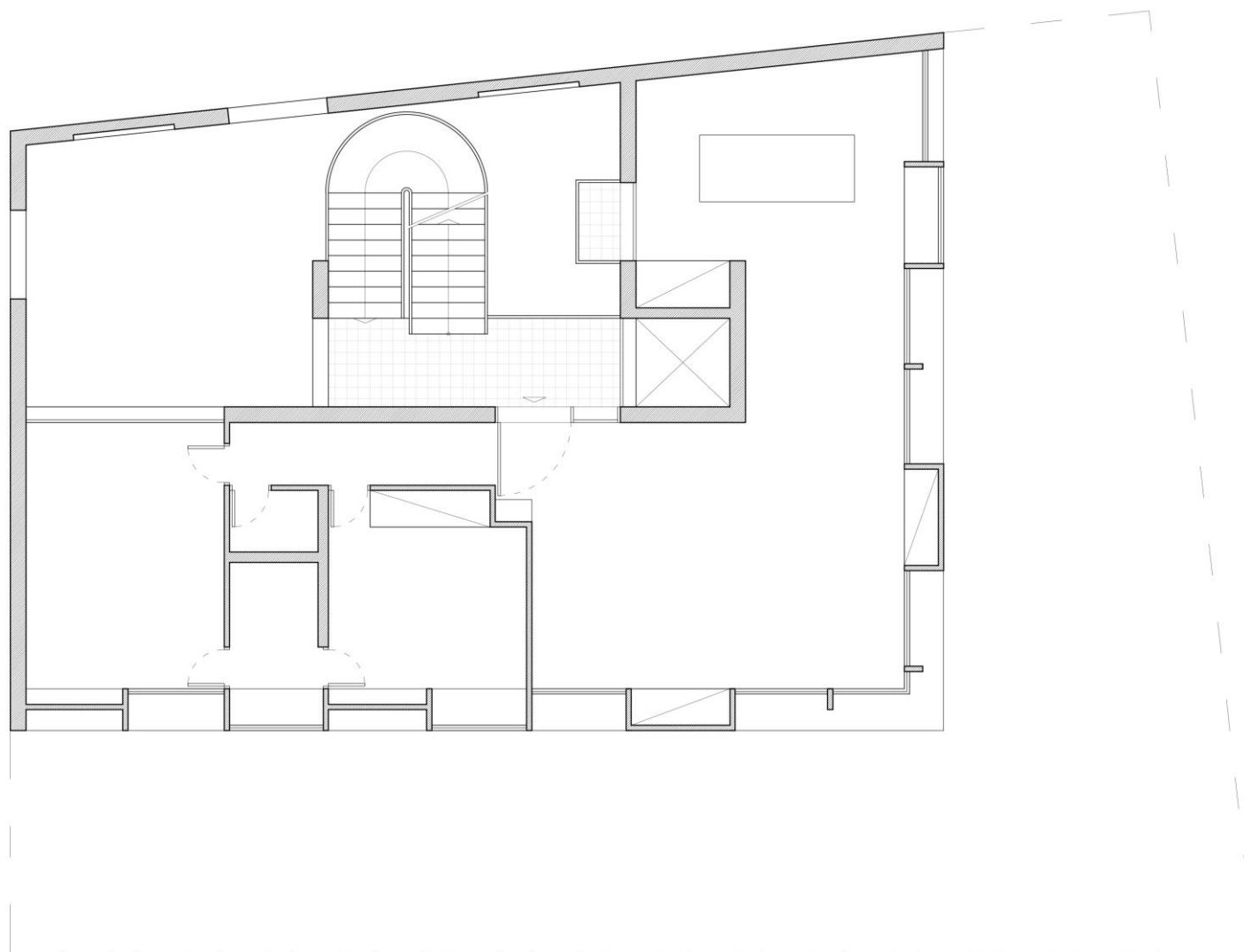
Η πολυκατοικία Inside - Out

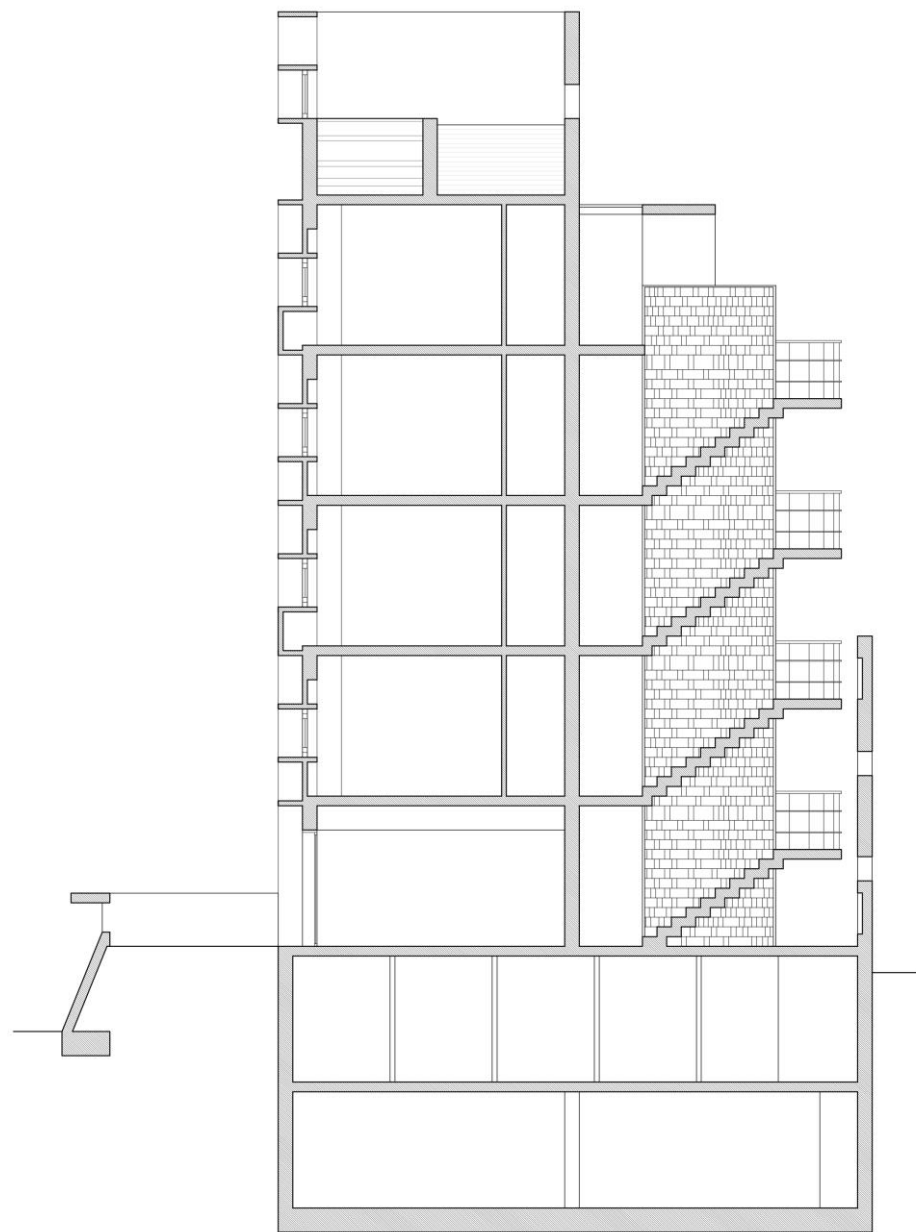
Κάτοψη ισογείου

Κάτοψη δώματος

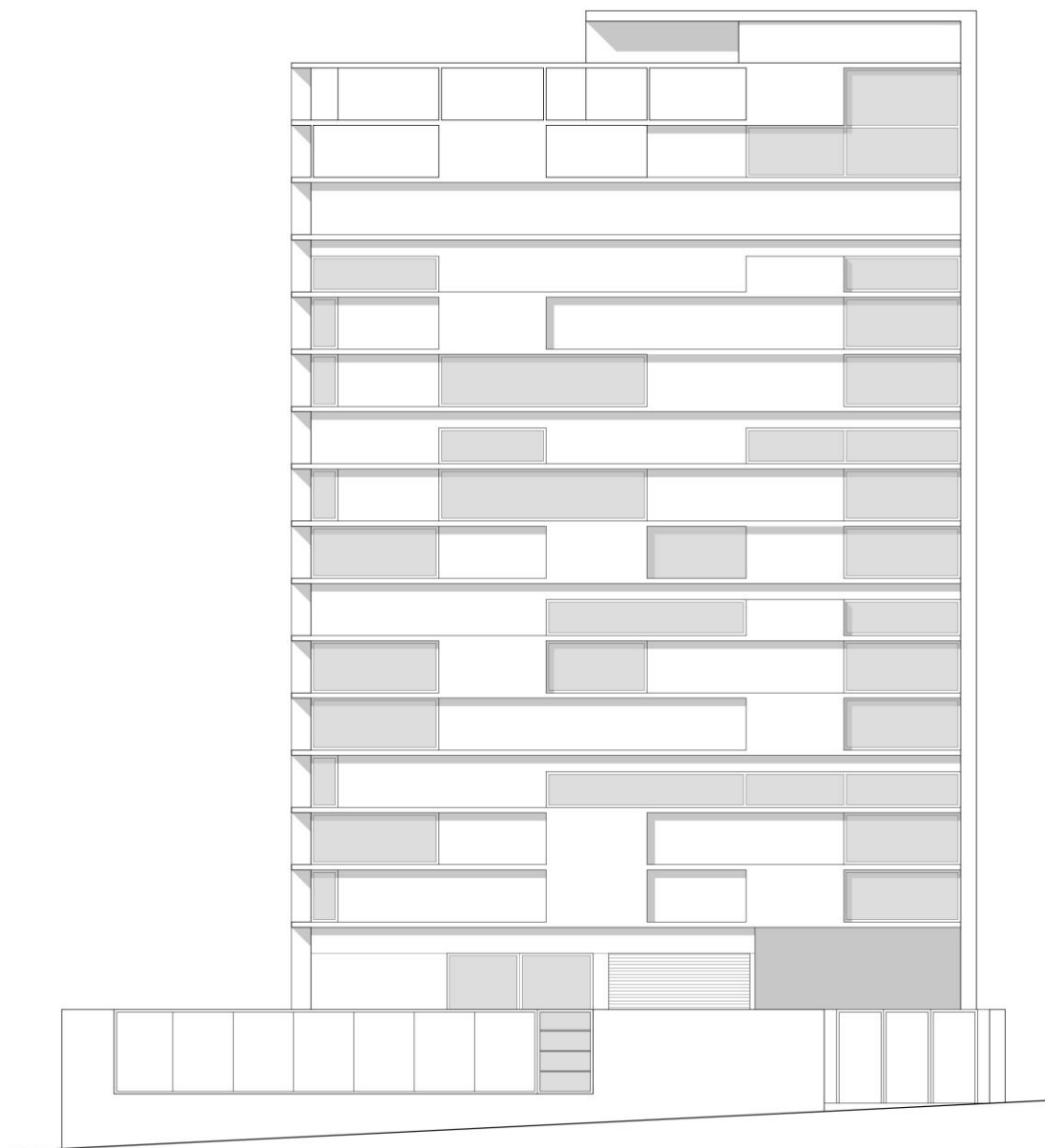
Κάτοψη ορόφου

Τομή

Όψη Α

Όψη Β

7. Βιβλιογραφία

_Βρυχεία Άννα, Κατοίκηση και κατοικία, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2003

_Γιακουμακάτος Ανδρέας, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής 20ος αιώνας, Νεφέλη, Αθήνα, 2009

_Γιαμαρέλος Στέλιος, Κωτσιόπουλος Αναστάσιος, Για το μεταμοντέρνο στην Αρχιτεκτονική, Νεφέλη, Αθήνα, 2018

_Κιούρτη Μυρτώ, Επανακατοικήσεις, Ποταμός, Αθήνα, 2017

_Λέφας Παύλος, Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση, Πλέθρον, Αθήνα, 2008

_Μαλούτας Θωμάς, Αθήνα: Κατοικία – Οικογένεια, Εξάντας, 1990

_Μαρμαράς Εμμανουήλ, Για την αρχιτεκτονική και πολεοδομία της Αθήνας, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2012

_Μαρμαράς Εμμανουήλ, Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1991

_Μαρμαράς Εμμανουήλ – Φέσσα-Εμμανουήλ Ελένη, 12 Έλληνες αρχιτέκτονες του μεσοπολέμου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2005

_Μπαρκουτά Γιάννα, Η κατοίκηση σε κρίση, Εκκρεμές, Αθήνα, 2019

_Πάσχου Αναστασία, Urban block in post-war Athens, ETH, Ζυρίχη, 2008

_Σακελλαρόπουλος Χριστόφορος, Μοντέρνα αρχιτεκτονική και πολιτική της αστικής ανοικοδόμησης, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2003

_Τσακόπουλος Παναγιώτης, Αναγνώσεις της Ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2014

_Φιλιππίδης Δημήτρης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα, 1984

_Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001

_Φιλιππίδης Δημήτρης, Εφήμερη και Αιώνια Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2009

_Φιλιππίδης Δημήτρης, Για την ελληνική πόλη, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990

_Frampton Kenneth, Μοντέρνα αρχιτεκτονική, Θεμέλιο, Αθήνα, 2009

_Woditsch Richard, The public private house, Park books, Ζυρίχη, 2019

Διαδικτυακές πηγές:

_<https://www.archetype.gr/blog/arthro/ta-nea-scholika-ktiria-tis-tetraetias-1928-1932>

_<https://www.youtube.com/watch?v=laJxVANPOh4>

_http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B132_t.html

_https://www.benaki.org/index.php?option=com_publications&view=publication&id=3332&lang=el

_https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/_____c539e35ae2c1c1

_http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B152_t.html

_<https://www.ktirio.gr/el/>

_<https://www.blod.gr/lectures/i-metamorfosi-tou-paradeigmatos-o-nikos-balsamakis-kai-i-ekseliksi-tis-athinaikis-polykatoikias/>

_<https://doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-odo-semiteloy-5>

_<https://www.greekarchitects.gr/>

[_https://www.technologismiki.com/nomos/index.html?n_960_79.php](https://www.technologismiki.com/nomos/index.html?n_960_79.php)

[_https://attikipedia.sadas-pea.gr](https://attikipedia.sadas-pea.gr)

[_http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B155_t.html](http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B155_t.html)

[_https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-polydrosos](https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-polydrosos)

[_http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B134_t.html](http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B134_t.html)

[_https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-pagkrati](https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-pagkrati)

[_https://www.archetype.gr/projects/polikatikia-sto-pagkrati](https://www.archetype.gr/projects/polikatikia-sto-pagkrati)

[_https://www.archisearch.gr/architecture/souzana-antonakaki/](https://www.archisearch.gr/architecture/souzana-antonakaki/)

[_https://www.blod.gr/lectures/mia-monokatoikia-gia-4-oikogeneies-stin-odo-mpenaki-118/](https://www.blod.gr/lectures/mia-monokatoikia-gia-4-oikogeneies-stin-odo-mpenaki-118/)

[_http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B136_t.html](http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B136_t.html)

[_https://d-p-arch.com/about/](https://d-p-arch.com/about/)

[_https://www.gekterna.com/el/activities/real-estate/realestate-sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-metajoyrgeio-a8hna](https://www.gekterna.com/el/activities/real-estate/realestate-sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-metajoyrgeio-a8hna)

[_https://www.doma.archi/awards/projects/sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oyrgeio](https://www.doma.archi/awards/projects/sygkrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oyrgeio)

[_https://www.nikosktenas.com/about-en](https://www.nikosktenas.com/about-en)

[_https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/](https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/)

[_https://www.youtube.com/watch?v=-QH2M-MeNro](https://www.youtube.com/watch?v=-QH2M-MeNro)

8. Πηγές εικόνων

- 1) Προσωπικό αρχείο
- 2) https://en.wikipedia.org/wiki/Steiner_House
- 3) <https://www.theguardian.com/cities/2019/feb/25/a-brief-history-of-concrete-from-10000bc-to-3d-printed-houses>
- 4) https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AD%CE%B3%CE%B1%CF%81%CE%BF_%CE%9C%CE%B5%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D_%CE%A4%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D#
- 5) <http://www.gradreview.gr/2017/06/ma13517.html>
- 6) <https://www.taathinaika.gr/ui-prosfygikes-polykatoikies-tis-leoforou-aleksandras/>
- 7) <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/07/31/%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%81%CF%8D%CE%B8%CE%BC%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%81%CE%B9/>
- 8) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-epi-ths-odoy-xeyden>
- 9) [www.gradreview.gr](#)
- 10) <http://www.gradreview.gr/2017/06/ma12917.html>
- 11) https://en.wikipedia.org/wiki/Zuev_Workers%27_Club
- 12) <https://it.wikipedia.org/wiki/Novocomum>
- 13) Προσωπικό αρχείο
- 14) http://www.gradreview.gr/2017/06/10317_18.html
- 15) Προσωπικό αρχείο
- 16) Προσωπικό αρχείο
- 17) Προσωπικό αρχείο
- 18) Προσωπικό αρχείο
- 19) Προσωπικό αρχείο
- 20) Προσωπικό αρχείο
- 21) Προσωπικό αρχείο
- 22) Προσωπικό αρχείο
- 23) Προσωπικό αρχείο
- 24) Προσωπικό αρχείο
- 25) <https://www.iefimerida.gr/design/sebasmo-istoria-diamerismatotos-mple-polykatoikia>
- 26) Προσωπικό αρχείο
- 27) <https://www.kathimerini.gr/life/city/911361/istoria-mias-thrylikis-polykatoikias/>
- 28) https://www.michanikos-online.gr/15859-2/?__cf_chl_tk=ltT7eA47HgEVJeMqkmgo56oTziBbC0.p8AT8uwMLJW4-1663241253-0-gaNycGzNCGU
- 29) Προσωπικό αρχείο
- 30) Προσωπικό αρχείο
- 31) Προσωπικό αρχείο
- 32) Προσωπικό αρχείο
- 33) Προσωπικό αρχείο
- 34) Προσωπικό αρχείο
- 35) Φιλιππίδης Δημήτρης, Μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα, 2001
- 36) Προσωπικό αρχείο
- 37) https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/_c539e35ae2c1c1
- 38) https://issuu.com/evangelosfokialis/docs/_c539e35ae2c1c1
- 39) <https://www.dezeen.com/2014/09/15/le-corbusier-unite-d-habitation-cite-radieuse-marseille-brutalist-architecture/>
- 40) Προσωπικό αρχείο
- 41) https://clioturbata.com/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82%elenifessa_athens/
- 42) <https://en.wikipedia.org/wiki/>
- 43) <https://gr.pinterest.com/pin/345158758940263862/>
- 44) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sth-loykiano-kai-deinokratoys>
- 45) https://www.facebook.com/media/set/?set=oa.10157254961183948&type=3&hc_location=ufr&comment_id=Y29tbWVudDoxMDY5OTkwMzk0OF8xMDY5MTZk3MDcwMTMzMzk0OA%3D%3D
- 46) <https://doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-odo-semiteley-5>
- 47) <https://doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-odo-semiteley-5>
- 48) Προσωπικό αρχείο
- 49) Προσωπικό αρχείο

- 50) Προσωπικό αρχείο
- 51) Προσωπικό αρχείο
- 52) Προσωπικό αρχείο
- 53) Προσωπικό αρχείο
- 54) Προσωπικό αρχείο
- 55) Προσωπικό αρχείο
- 56) Προσωπικό αρχείο
- 57) <https://doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-odo-semiteloy-5>
- 58) <https://www.dezeen.com/2015/07/30/san-cataldo-cemetery-modena-italy-aldo-rossi-postmodernism/>
- 59) <https://www.doma.archi/index/projects/diamorfwsh-lofwn-akropolhs-kai-filopappoy-a8hna>
- 60) <https://www.doma.archi/index/projects/spiti-gia-diakopes>
- 61) http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B155_t.html
- 62) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-polydroso>
- 63) http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B134_t.html
- 64) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sto-pagkrati>
- 65) <https://www.archetype.gr/projects/polikatikia-sto-pagkrati>
- 66) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-mpenakh>
- 67) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-mpenakh>
- 68) Προσωπικό αρχείο
- 69) Προσωπικό αρχείο
- 70) Προσωπικό αρχείο
- 71) Προσωπικό αρχείο
- 72) Προσωπικό αρχείο
- 73) Προσωπικό αρχείο
- 74) Προσωπικό αρχείο
- 75) Προσωπικό αρχείο
- 76) <https://www.blod.gr/lectures/mia-monokatoikia-gia-4-oikogeneies-stin-odo-mpenaki-118/>
- 77) <https://www.doma.archi/index/projects/polykatoikia-sthn-mpenakh>
- 78) <https://d-p-arch.com/portfolio/housing-and-commercial-complex-at-metaxourgio/>
- 79) <https://www.doma.archi/awards/projects/sygrothma-katoikiwn-kai-katasthmatwn-sto-meta3oyrgeio>
- 80) Προσωπικό αρχείο
- 81) Προσωπικό αρχείο
- 82) Προσωπικό αρχείο
- 83) Προσωπικό αρχείο
- 84) Προσωπικό αρχείο
- 85) Προσωπικό αρχείο
- 86) Προσωπικό αρχείο
- 87) Προσωπικό αρχείο
- 88) Προσωπικό αρχείο
- 89) Προσωπικό αρχείο
- 90) Προσωπικό αρχείο
- 91) <https://d-p-arch.com/portfolio/housing-and-commercial-complex-at-metaxourgio/>
- 92) <https://www.nikosktenas.com/psychico>
- 93) <https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/>
- 94) Προσωπικό αρχείο
- 95) Προσωπικό αρχείο
- 96) Προσωπικό αρχείο
- 97) Προσωπικό αρχείο
- 98) Προσωπικό αρχείο
- 99) Προσωπικό αρχείο
- 100) Προσωπικό αρχείο
- 101) Προσωπικό αρχείο
- 102) Προσωπικό αρχείο
- 103) Προσωπικό αρχείο
- 104) Προσωπικό αρχείο
- 105) Προσωπικό αρχείο
- 106) <https://www.archisearch.gr/architecture/ktenas-inside-out/>

«Μεταβάσεις στην τυπολογική εξέλιξη της Αθηναϊκής πολυκατοικίας»

Ανάλυση 6 κτηρίων διαμερισμάτων, και η σημασία τους ως σταθμοί στην νεοελληνική αρχιτεκτονική

Η πολυκατοικία με τα χαρακτηριστικά της αποτελεί τον κυρίαρχο τύπο κτιρίου στις ελληνικές πόλεις και φιλοξενεί το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας. Παρά τα ενδιαφέροντα στοιχεία της αποτελεί και αντικείμενο έντονης κριτικής από μεγάλο μέρος χρηστών και αρχιτεκτόνων και συνδέεται συχνά με αρκετά από τα προβλήματα που εντοπίζονται στον αστικό ιστό. Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται η καταγραφή της εξέλιξης της συγκεκριμένης τυπολογίας από τον μεσοπόλεμο, όταν και πρωτοεμφανίστηκε μέχρι και σήμερα, και ειδικότερα ο τρόπος που αυτή μεταλλάσσονταν και προσαρμοζόταν στις εκάστοτε ανάγκες της εποχής. Ενδεικτικά επιλέγονται 6 από τα σημαντικότερα κτίρια πολυκατοίκησης που σχεδιάστηκαν στην Ελλάδα (Μπλε Πολυκατοικία, Πολυκατοικία Μιχαηλίδη, Πολυκατοικία της οδού Σεμιτέλου, Πολυκατοικία στην οδό Μπενάκη, Συγκρότημα ΓΕΚ και Πολυκατοικία Inside – Out) και αναλύονται με σκοπό την καλύτερη δυνατή κατανόηση του φαινομένου της εξάπλωσης του τύπου και την σημασία του στην σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική.

